

**Universitatea „Al. I. Cuza”, Iași
Facultatea de Teologie Ortodoxă
Secția Teologie Pastorală
Disciplina Teologie Liturgică**

Lucrare de Licență

Liturghia mozarabă

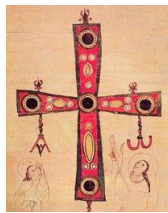
Profesor coordonator:

Prof. Dr. Pr. Viorel Sava

Candidat:

Avram Bogdan Ștefan

*Iași
-Iulie 2010-*

Liturghia mozaraba

Abrevieri	3
Introducere	4
Cap I : Liturghia în primele IV veacuri creștine	8
Cap II : Evoluția istorică a liturghiei mozarabe	18
2.1 Cadrul istoric- religios al concretizării Liturghiei Mozarabe	19
2.2 Originea, formarea și răspândirea	21
Cap III : Particularitățile tipiconale ale liturghiei mozarabe	27
III.1 Caracteristici general	27
III.2 Exegeza liturgică a Sfântului Isidor de Sevilla	32
III.3 Celebrarea Euharistiei: <i>Ordo Missae</i> :	43
3.1 Rituri inițiale	43
3.2 Liturghia cuvântului	46
3.3 Pregătirea ofrandelor-intercesiuni solemne-semne ale păcii	47
3.4 Rugăciunea euharistică	52
3.5 Ritualul comuniunii	65
Cap IV : Rânduiala Liturghiei Mozarabe	70
Concluzii	102
Bibliografie	104
Anexe	

Abrevieri

AA.VV= Autori Vari= autori diferiți.

CCL = *Corpus Christianorum. Series Latina* (Turnhout 1953).

CSIC = Consejo Superior de Investigaciones Científicas (Madrid).

DACL = F. CABROL – H. LECLERQ, *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et Liturgie*.

HS = Hispania Sacra.

IEVMT = Instituto de Estudios Visigótico-Mozárabes (Toledo)= Institutul de Studii Vizigote-Mozarabe.

LMS = M. FEROTIN, *Le Liber Mozarabicus Sacramentorum, et les manuscrits mozarabes*
=Monumenta Ecclesiae Liturgica.

LO =*Liber Ordinum Episcopalis*= J. Janini, J. Silos.

MHS = Monumenta Hispaniae Sacra. CSIC (Madrid).

MLCT = Monumenta Liturgica Concilii Tridentini (Città del Vaticano).

OF = *Oferencio, Ordinario de la Misa del rito Hispano-Mozarabe*.

O.S.B = Orden de San Benit= Ordinul Sfântului Benedict (de Nursia).

Introducere.

Sfânta Liturghie a fost înființată de Însuși Mântuitorul Hristos în Joia Patimilor, când „luând pâinea și vinul în preacuratele Sale mâini le-a binecuvântat zicând: Luați, mâncați, acesta este Trupul Meu...și beți dintru acesta toți, Acesta este Sângele Meu al legii celei noi au fost transformate în Trupul și Sângele Său. (Mt 26, 26-28). Mântuitorul a lăsat poruncă ucenicilor, ca aceasta să o săvârșească spre pomenirea Lui. Sfântul Pavel în Epistola I către Corinteni arată că „ori de câte ori veți mânca această pâine și veți bea acest pahar, moartea Domnului vestiți până când va veni” (I Cor 11, 26). Acelorași concetățeni Sfântul Apostol Pavel le oferă în mod retoric garanția că „paharul binecuvântării, pe care-l binecuvântăm nu este oare împărtășirea cu sângele lui Hristos? Pâinea pe care o frângem nu este oare, împărtășirea cu trupul lui Hristos?” (I Cor 10, 16).

În Liturghie se realizează în mod plenar unirea tuturor în Hristos, El, care „odată pentru totdeauna, prin Duhul Cel veșnic, S-a adus lui Dumnezeu pe Sine jertfă fără de prihană...” (Evrei 9, 14), ne cuprinde pe toți în jertfa Sa de pe cruce. Sfântul Pavel arată, că cei ce se vor împărtăși de Hristos, dar nu numai de cuvântul Său, ci și de Însuși Trupul și Sângele Lui, vor deveni o pâine sau chiar un Trup, „căci toți ne împărtășim dintr-o pâine” (I Cor 10, 17), adică Hristos, care este „pâinea cea vie, care s-a pogorât din cer, iar cine mănâncă din această pâine viu va fi în veci.” (In 6, 51) „Iar pâinea pe care Eu voi da pentru viața lumii este Trupul Meu”, spune Mântuitorul. (In 6, 51). De aceea Liturghia din primele veacuri creștine s-a întemeiat pe această concepție și gândire sfântă, că Hristos, chiar înălțat la cer este Însuși viața tuturor, o viață care se va concretiza în trăirea comunității de zi cu zi: la frângerea pâinii, la agapele frățeste, la slujirea celor săraci, dar nu în ultimul rând, mărturisirea păcatelor, care la început se săvârșea în mod public, ca un model pedagogic de a părăsi păcatul.

Râvna primei comunități creștine s-a întemeiat și pe credința că Hristos avea să vină curând, ca Judecător, ca să răsplătească fiecăruia după faptele lui. Odată cu Pogorârea Duhului Sfânt, care este actul de întemeiere al Bisericii, în ziua Cincizecimii, primii creștini din Ierusalim duceau o viață prin excelență de obște, o viață comunitară și se adunau mai ales în case particulare, cum ar fi cazul casei lui Aquila și Priscila din Corint (FA 18), unde Apostolii

săvârșeau Sfânta Liturghie, ei predicau și împărtășeau pe credincioși (Fapte 2, 42-47). Sfântul Petru le arată celor de față la Cinzecime că “Dumnezeu a înviat pe Acest Iisus, Căruia noi toți suntem martori” (FA 2, 32), adică cei care nu au crezut, mai ales iudeilor, le arată că însuși David a scris despre El că va șade “de-a dreapta Tatălui” (Ps 109, 1, FA 2, 34), “iar în zilele cele din urmă voi turna din Duhul Meu peste tot trupul...” (FA 2, 17). Toate aceste elemente au constituit forma de bază a comunității noi înființate, care va duce mai departe Liturghia, săvârșită de Domnul Hristos (Mc 14, 22-24).

După cum vom vedea, Liturghia va constitui puntea de legătură al tuturor comunităților din primele veacuri, iar mai apoi a tuturor comunităților din lumea întreagă.

Liturghia Mozarabă

Lucrarea intitulată Liturghia Mozarabă, se vrea a fi începutul unor următoare cercetări asupra bogatului fond dogmatico-liturgic al acestei Liturghii. Studiul este însoțit de o parte introductivă asupra evoluției istorice a Liturghiei mozarabe, de un comentariu istoric asupra particularităților tipiconale ale acestei slujbe, precum și a rânduielii acesteia.

I. Formarea riturilor liturgice

Lucrarea prezintă la început o introducere în istoria liturghiei din primele IV veacuri creștine, ea fiind rezultatul unui nucleu apostolic. Factorii care au dus la formarea și diversitatea riturilor pot fi sintetizați astfel: libertatea de improvizație, pe baza unei structuri îndătinată, pe care o aveau la început cei ce prezidau sinaxele liturgice creștine, amplificată de lipsa unor texte scrise și generată cel mai probabil de disciplina arcană; diversificarea lingvistică a comunităților creștine prin trecerea la folosirea limbilor naționale în cult; crearea de centre bisericesti autocefale; statutul de religie oficială al creștinismului, statut survenit după anul 313, care a dat un avânt puternic dezvoltării cultului public; influența Ierusalimului, ca loc de pelerinaj al întregii lumi creștine; lupta împotriva ereziilor, ce a determinat Biserica Sobornicească să-și îmbogățească iconografia și să expună în cult învățătura ortodoxă, precum și, ca ultim factor de

varietate ritualistică, crearea, mai ales după Sinodul al IV-lea, de Biserici separate pe criterii naționale și doctrinare. Toate acestea au dus la formarea și cristalizarea riturilor liturgice, a căror clasificare, deși diferă la unii liturgiști, este în principiu următoarea: ritul siro-antiohian, ritul alexandrin, ritul bizantin, ritul roman, ritul galican, ritul mozarabic și ambrozian.

În capitolul I se încearcă o succintă prezentare a *Liturghiei din primele IV veacuri*, importanța ei în cadrul cultului divin public în jurul căreia gravitează întreaga activitate pastorală desfășurată de preot și care constituie izvorul principal al harului și sfințeniei, necesare în procesul de desăvârșire morală spre care tinde fiecare slujitor sau credincios al Bisericii.

În primele trei veacuri creștine s-a păstrat în cea mai mare parte pe întreg cuprinsul Bisericii uniformitatea și simplitatea inițială a Sfintei Liturghii.

Un capitol de mare însemnătate din partea a doua a lucrării este intitulat *Evoluția istorică a liturghiei mozarabe*.

Liturghia hispanică răspunde tradiției cultului și anume că, peste baza patrimoniului comun paleolatin și a altor elemente hispanoromane, s-a structurat între secolele VI și VII în regatul vizigotic care s-a instalat în peninsula iberică. Această liturghie se mai numește vizigotică sau mozarabă deoarece la început, suprimarea ritului nu a putut intra în vigoare pe pământurile islamice.

Acest rit a fost suprimat de Gregorio VII (1073) din cauza bănuielilor de formulări adopțianiste în unele dintre textele ce alcătuiau liturghia.

Când Alfonso VI recucerește Toledo (1085), acordă orașului privilegiul de a celebra acest rit și din această cauză ajunge să fie celebrată până în zilele noastre.

În anul 1991 apare *Missalul Hispano-mozarabe* iar în 1995 apare și *lecționarul*, ca fruct al revizuirii textelor liturgice de către Conciliul Vatican II.

În al treilea capitol intitulat *Particularitățile tipiconale ale liturghiei mozarabe* am încercat să evidențiez caracteristicile proprii acestei liturghii.

Liturghia hispanică nu poate fi studiată într-o manieră izolată ci trebuie să fie privită împreună cu alte liturghii occidentale.

Pentru a prezenta geniul și particularitățile Liturghiei Hispanice trebuie să evidențiem particularitățile celebrării sacramentale, începând cu Euharistia și continuând apoi cu

celebrările ritualurilor și ale oficiului divin. Aceste particularități disting o liturghie de alta deși există o bază comună.

În capitolul IV am tradus *Rânduiala Liturghiei Mozarabe* folosind în traducere Liturghia Sfintei Fecioare Maria cu anafora specifică, având în vedere faptul că *de tempore*- adică în decursul anului liturgic, liturghia se servește atât de *ordinarium* care arată părțile variabile ale liturghiei cât și de *proprium* ce arată părțile constante.

Pentru Bisericele Catolice, Liturghia Mozarabă este un vestigiu important al istoriei ei cultice. În unele Biserici locale ea a fost repusă ocazional în slujire, ca un omagiu adus Sfântului Isidor de Sevilla care a strălucit în cadrul ei.

Capitolul I : Liturghia în primele IV veacuri creștine

În viața și spiritualitatea ortodoxă, Sfânta Liturghie ocupă un loc cu totul aparte, fiind cea mai importantă slujbă a cultului divin public în jurul căreia gravitează întreaga activitate pastorală desfășurată de preot și care constituie izvorul principal al harului și sfințeniei, necesare în procesul de desăvârșire morală spre care tinde fiecare slujitor sau credincios al Bisericii.¹

Sfânta Liturghie constituie „zestrea cea mai de preț a Bisericii, slujba sau lucrarea cea mai sfântă pe care o pot săvârși sfințiții slujitori pe pământ și mijlocul cel mai dumnezeiesc și mai indispensabil pe care Mântuitorul ni l-a pus la îndemână spre izbăvirea sufletelor noastre”.²

Se știe că cea dintâi Liturghie a fost săvârșită de Mântuitorul la Cina cea de Taina. Cu acest prilej Mântuitorul a investit pe Apostoli cu dreptul și obligația de a oficia cultul cel nou, de a săvârși Sfânta Liturghie.

După Pogorârea Duhului Sfânt, după întemeierea Bisericii din ziua Cincizecimii, primii creștini din Ierusalim duceau o viață de obște, o viață comunitară și se întruneau mai ales în case particulare, unde Apostolii săvârșeau Sfânta Liturghie, predicau și împărtășeau pe credincioși (Fapte 2, 42-47 și 5, 42; I Cor. 10, 16; 10, 21 și 11, 20).

În aceste începuturi Liturghia era cât se poate de simplă, Apostolii se rugau stăruitor pentru prefacerea pâinii și vinului în trupul și sângele Mântuitorului, mulțumeau și binecuvântau aceste materii în clipa prefacerii, cântau anumiți psalmi, laude și cântări duhovnicești și apoi se împărtășeau pe sine și împărtășeau și pe credincioși. Acesta a fost sâmburele original, nucleul primar și ritualul sumar din care s-a dezvoltat încetul cu încetul bogăția și frumusețea Liturghiei Bisericii.³

În primele trei veacuri creștine s-a păstrat în cea mai mare parte pe întreg cuprinsul Bisericii uniformitatea și simplitatea inițială a Sfintei Liturghii.

---

¹ Sfântul Gherman I, Arhiepiscopul Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, traducere și note de Pr. Prof. Nic. Petrescu, Ed. Mitropolia Olteniei, 2005, p. 5.

² Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica specială*, EIBMBOR, București, 1980, p.298.

³ Pr. Prof. Dr. Spiridon Cădea, *Liturghiile primare sau apostolice*, în “Mitropolia Ardealului”, anul IV, nr. 1-2 (1959), p. 86-90.

Tradiția ortodoxă – care într-o mare măsură se identifica cu păstrarea cultului liturgic – ne-a transmis pe lângă mărturiile postapostolice despre practica Liturghiei: Didahia Sfântului Iustin Martirul, Tradiția Apostolică a lui Ipolit – sec. III; Constituțiile Apostolice – sec. IV, de origine siriană; Evhologhiul lui Serapion – sec. IV, de origine alexandrină, și Liturghii de tip bizantin (a sfinților Ioan Hrisostom și Vasile cel Mare), de tip sirian (Liturghia sfântului Iacov – sec. IV-V), de tip alexandrin (Liturghia Sfântului Marcu). În Orient, o mare importanță au avut comentariile liturghiilor sau unor texte liturgice (Dionisie Areopagitul, Maxim Marturisorul, Efreim Sirul, Nicolae Cabasila, Simeon al Tesalonicului, Gherman al Constantinopolului).

Liturghia ortodoxă face parte din ritul bizantin sau de Constantinopol, care este unul din riturile liturgice practicate în Răsărit, alături de ritul asiatic din Pont, de cel sirian și de cel egiptean. Deja începând cu secolul al IV-lea, paralel cu formarea marilor centre și metropole creștine (Antiohia, Alexandria, Roma, Ierusalim, Cezareea Capadociei, Niceea, Edesa), se observă constituirea unor rituri liturgice particulare, care păstrează în comun elementele de baza ale Liturghiei, cum ar fi anafora euharistică⁴.

Două familii liturgice sunt cele mai cunoscute acum: pentru Orient, liturghiile din Antiohia și Alexandria, Ierusalim, Cezareea Capadociei, Niceea, Edesa), se observă constituirea unor rituri liturgice particulare, care păstrează în comun elementele de baza ale Liturghiei, cum ar fi anafora euharistica, iar pentru Occident, liturghia romana și cea <<galinică>>. Caracteristic acestei epoci, în ambele părți ale Bisericii universale, este o mare diversitate de rituri liturgice.

Prima descriere a Liturghiei Bisericii primare datează de la jumătatea sec. al II-lea d.H. O sută de ani mai târziu, la mijlocul sec. II după Hristos, Sfântul Iustin Martirul și Filozoful⁵ ne dă cea mai amănunțită descriere a Liturghiei din primele trei secole:

"În așa-zisa zi a soarelui (duminica n.n.), se face adunarea tuturor celor ce trăiesc la orașe sau la sate și se citesc memoriile apostolilor (Evangheliile n.n.) sau scrierile profeților (Vechiul Testament n.n.), câtă vreme îngăduie timpul.

---

⁴ L. Ligier, *Les origins de la priere eucharistique: de la cene du Seigneur a l'eucharistie*, Questions liturgique 53, 1972, p.183.

⁵ Sfântul Iustin Martirul și Filozoful, *Apologia I*, trad. de Pr.I.Mihălcescu, Ec.Mt.Pâslaru și Ec.G.N.Nițu, în „Scrierile Sfinților Părinți Apostolici”, vol. I, Chișinău, 1928, p. 165-168.

Apoi, după ce cititorul încetează, întâistătorul (episcopul sau preotul n.n.) ține un cuvânt prin care sfătuiește și îndeamnă la imitarea acestor frumoase învățături. Apoi, ne ridicăm în picioare toți laolaltă și înălțăm rugăciuni; după care, încetând noi rugăciunea, ne îmbrățișăm unii pe alții cu sărutarea păcii, se aduce pâine și vin și apă, iar întâistătorul înalță deopotrivă rugăciuni și mulțumiri, cât poate mai multe, la care poporul răspunde într-un singur glas, rostind Amin. Și se dă fiecăruia să se împărtășească din cele ce au fost consfințite prin euharistie, iar celor care nu sunt de față li se trimite euharistia acasă, prin diaconi⁶.”

Ca o expresie a lucrării Duhului Sfânt în Biserică, forma originară a Liturghiei a evoluat de-a lungul secolelor. Factori cum sunt contribuția personală a marilor liturgiști și ierarhi, adaptări locale, accentuarea anumitor amănunte etc., au dus, în diferite regiuni, la conturarea unor variante în slujirea Sfintei Liturghii. Aceste variante s-au individualizat treptat în rituri liturgice, adică în forme particulare, distincte, de actualizare a jertfei Mântuitorului în Liturghie.

Dacă în primele trei secole au fost dominante riturile liturgice specifice principalelor centre creștine de atunci (Ierusalim, Antiohia, Cezareea Capadociei, Alexandria, Roma), începând cu sec. IV d.H, odată cu creșterea importanței Constantinopolului, s-a conturat și s-a impus ritul liturgic constantinopolitan sau bizantin. Ritul bizantin a devenit ritul liturgic propriu Bisericii Ortodoxe⁷.

Liturghiile ritului bizantin⁸

Liturghiile ritului bizantin au fost alcătuite de Sfinții Vasile cel Mare și Ioan Gură de Aur. Așa numita „Liturghie a darurilor mai înainte sfințite”, pusă sub numele Sfântului Grigore Dialogul, nu este de fapt o Liturghie deoarece în cadrul ei nu se aduce Sfânta Jertfă și nu se sfințesc darurile. Ea este un ritual solemn de împărtășire cu Sfintele Taine sfințite la una din Liturghiile propriu-zise.

---

⁶*Ibidem, Apologia I*, cap. 65 în „Apologeți de limbă greacă”, trad.de O.Căciulă, EIBMBOR, București, 1997, p.93.

⁷ Enrico Mazza, *The Origins of the Eucharistic Prayer*, translated by Ronald E. Lane, A Pueblo Book, The Liturgical Press Collegeville, Minnesota, 1995, p. 1-12.

⁸ <http://www.dervent.ro/resurse/liturghia/index-D-03.html>

Sfântul Vasile cel Mare (379), Arhiepiscop al Cezareei Capadociei, mare teolog și păstor al Bisericii, a redactat pe baza tradiției capadociene o Liturghie care a fost adoptată și la Constantinopol. Vechimea și autenticitatea acestei Liturghii este confirmată de numeroase mărturii.

La sfârșitul sec. IV și începutul sec. V d.H. a ajuns Arhiepiscop al Constantinopolului Sfântul Ioan Gură de Aur, originar din Antiohia. El a redactat o Liturghie, în tradiție antiohiană, care îi va purta numele. Lipsa unor mărturii la contemporanii, istoricii, biografii și panegeriștii acestui Sfânt Părinte cu privire la alcătuirea Liturghiei a făcut ca autenticitatea acesteia să fie contestată. Dar s-a demonstrat că rugăciunile sacerdotale ale Liturghiei, inclusiv anafora liturgică, aparțin Sfântului Ioan Gură de Aur care, preluând o tradiție mai veche, le reformulează cu propriile sale cuvinte.

Liturghia Bisericii din Ierusalim

Ierusalimul, capitala Iudeii, era mare centru religios, politic și cultural. În scurt timp, Ierusalimul a devenit și cel mai important centru creștin din lume. Întreaga viață a Mântuitorului este strâns legată de Ierusalim. Era firesc ca Ierusalimul, unde s-a săvârșit prima Liturghie creștină din lume, unde Mântuitorul și Apostolii au trăit cea mai mare parte din viața lor, unde ei au liturghisit și au predicat să aibă de la început Liturghia lor proprie, Liturghie cu mare autoritate în lumea creștină.

Desigur că Liturghia atribuită Sfântului Iacov în forma în care se găsește ea în codicele „*Messanensis*”⁹ din veacul X și în codicele „*Rossanensis*”¹⁰ din veacul XII, nu poate fi în întregime opera Sfântului Iacov. Textul cuprinde multe elemente de proveniență mai târzie, ca de exemplu cântarea *Unule Născut...*, *Simbolul credinței*, *Trisaghionul*, *Cuvine-se cu adevărat*, etc. Se știe că aceste părți liturgice s-au introdus în cadrul Liturghiei, numai prin veacul V și VI.¹¹ Cu

---

⁹ Se numește așa pentru că s-a găsit în Mănăstirea Mântuitorului de lângă Messane din Sicilia.

¹⁰ Găsit în Mănăstirea Rosano din Calabria.

¹¹Badea Cireșeanu, *Tezaurul Liturgic*, București 1910, Tom I, p. 31. – „Trisaghionul se introduce în Liturghii sub Teodosie II (408-450); Heruvicul sub Iustin II (565-578); rostirea Simbolului credinței se făcea în sec.V

toate acestea nu poate fi negată autenticitatea Liturghiei Sfântului Iacov, el considerându-se a fi autorul scheletului, autorul părților esențiale. De altfel, niciuna din Liturghiile existente, nu este opera unui singur om, ci fiecare din ele este rezultatul contribuției credincioșilor din cuprinsul mai multor veacuri.

Autenticitatea Liturghiei Sfântului Iacov o confirmă Proclu, patriarhul Constantinopolului (+446), Părinții Sinodului Trulan prin canonul 32¹² al acestui sinod, Isaac, patriarhul armenilor, Teodor Balsamon în comentariul pe care îl face canonului 32 trulan, etc. Această Liturghie a fost cea mai răspândită dintre Liturghiile vechi. Din Ierusalim a trecut în Antiohia, înlocuind vechea Liturghie a acestui oraș. Prin veacul V era deja în uz în aproape întreg orientul mijlociu (Siria, Palestina, Asia Mică chiar și în Grecia). Liturghia Sfântului Iacov a dat naștere tuturor Liturghiilor folosite astăzi în diferite biserici răsăritene ortodoxe și eterodoxe: Liturghiilor bizantine, atribuite Sfântului Vasile cel Mare și Sfântului Ioan Gură de Aur; Liturghiilor Bisericii armene; Liturghiilor sirienilor iacobiți și Liturghiilor sirienilor orientali-cele de rit chaldeian.

Liturghia Sfântului Clement al Romei

În *Constituțiile Sfinților Apostoli*, lucrare în opt cărți, se găsește mult material de interes liturgic. În cartea a doua, a șaptea și a opta, se vorbește despre locașul bisericesc, despre rânduielile de cult și despre funcțiile liturgice ale membrilor ierarhiei bisericești. În cartea a opta se găsește cel mai vechi formular al Sfintei Liturghii. E vorba despre o Liturghie săvârșită cu prilejul hirotonirii unui episcop. În formularul acesta se disting clar cele două părți ale Sfintei Liturghii, cea a catehumenilor și a credincioșilor.

În cartea a șasea se spune că „Constituțiile sunt date de sfinții Apostoli, prin Clement, episcopul Romei”, mort în jurul anului 100, care le-a consemnat în scris. Proclu, patriarhul Constantinopolului, îl socotește de asemenea pe Clement, episcopul Romei, drept autor al acestei

---

numai în Antiohia, iar la Constantinopol numai în Joia Mare, ca mărturisire a celor ce veneau să se boteze; rostirea la fiecare Liturghie, la Constantinopol, s-a introdus în zilele Patr. Timotei (511-517)”.¹²

¹² Arhid. Prof. Dr. Ioan N. Floca, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, Ediția a III-a îmbunătățită, Sibiu, 2005, p. 136.

Liturghii.¹³ Datorită faptului că aceste Constituții au apărut în secolul III și IV, mulți au contestat autenticitatea lor. Apariția târzie nu exclude posibilitatea ca, compilatorul necunoscut să fi cuprins în lucrarea sa textul sau formularul unei Liturghii primare, pe care el l-a găsit în circulație în vremea sa. Această Liturghie de pe timpul bărbaților apostolici, a primit, cu timpul, anumite adăugiri, anumite elemente noi, așa explicându-se existența unor imne de proveniență mai târzie, ulterioare secolului I. Deci Clement poate să fie autorul acestei Liturghii la fel cum am vorbit despre Sfântul Iacov că este autorul nucleului.

Liturghia Sfântului Marcu

În manuscrisele vechi această Liturghie poartă numele de „*Sfânta Liturghie a Sfântului Apostol și Evanghelist Marcu, ucenicul Sfântului Petru*”¹⁴.

Ioan Marcu a fost la început discipolul Apostolului Pavel, pe care l-a însoțit în prima călătorie misionară, pe la anul 45, și apoi la Roma. El a fost apoi ucenic devotat și al Apostolului Petru. Scriitorii posteriori numesc pe Sfântul Marcu drept primul episcop al Bisericii din Alexandria și spun că a murit ca martir în acest oraș. Alexandria, la acea vreme, era cel mai mare centru politic și cultural al Egiptului. Liturghia Sfântului Marcu a fost în uz în toate bisericile din Alexandria și în jur, până în secolul V, când cauză ereziei lui Dioscor, credincioșii se rup de biserică, luând numirea de monofiziți, iacobiți și copti.

Liturghia Sfântului Marcu conține, pe lângă multe elemente din începuturile creștinismului, o multitudine de rugăciuni și imne frumoase dar și adăugiri ulterioare epocii în care a trăit Sfântul Marcu. Deci „ea a fost urzită în timpuri vechi, dar a primit multe îmbunătățiri și s-a fixat în scris probabil prin secolul III, ori pe la începutul secolului IV”¹⁵.

Alături de aceste Liturghii din Răsărit, au existat anumite Liturghii primare și în apusul Europei, unde misionari creștini veniți din răsărit, încercau să semene și să planteze creștinismul.

---

¹³[http://www.veritatis-societas.org/103_Migne_gm/0412-0487_Proclus_Tractatus_de_Traditione_Divinae_Missae_\(MPG_065_0849_0852\),_GM.pdf](http://www.veritatis-societas.org/103_Migne_gm/0412-0487_Proclus_Tractatus_de_Traditione_Divinae_Missae_(MPG_065_0849_0852),_GM.pdf)

¹⁴ R. M. Woolley, *Liturgy of the Primitive Church*, Cambridge, 1910, p. 22-30.

¹⁵ Badea Cireșeanu, *Op. Cit.* p.33

Liturghia Galicană¹⁶

Această Liturghie a fost adusă în apus de către Sfinții Apostoli și urmașii lor, care au venit din răsărit ca misionari cu scopul să încreștineze apusul. Desigur, ei întemeiază primele comunități creștine la Roma, și în alte centre din țările apusene, ei au săvârșit primele Liturghii creștine și au rânduit ca aceste Liturghii să fie continuate după modelul și forma, după schema și rânduiala Liturghiilor răsăritene.

Prin Liturghie Galicană se înțelege tipul de Liturghie care s-a dezvoltat la început în Galia, de unde s-a răspândit apoi prin secolul V și VI, cu mici variante, în Bretania (nordul Franței), Irlanda, Anglia, Italia, Spania și chiar în unele centre creștine din Africa. Datorită faptului că ea a crescut și s-a dezvoltat în Galia, a primit denumirea de Liturghia Galicană, ea formându-se din Liturghia orientală primară și universală.

Sub presiunea Romei, Liturghia Galicană a fost înlocuită treptat de către Liturghia Romană. Liturghia Galicană s-a menținut mai mult timp în Spania, reușind să supraviețuiască până în zilele noastre în două centre mari apusene și anume orașul Milano și orașul Toledo. În Milano ea este numită „Liturghia Sfântului Ambrozie”, cel mai mare episcop al acestui oraș.

Liturghia din Toledo¹⁷

E cunoscută sub denumirea de „*Liturghia mozarabă*”, adică Liturghia folosită de creștinii de limbă arabă, aflați odinioară sub conducerea califului de Cordoba. Această Liturghie este atribuită Sfântului Isidor de Sevilla. Liturghiile acestea vechi, ale celor două orașe, sunt puternic influențate de către Liturghia Romană. Datorită acestor influențe, rugăciunile din cuprinsul lor variază zilnic după calendarul bisericesc, după sfinții și martirii pomeniți în fiecare zi. Cu toate acestea, în cele două Liturghii găsim în cea mai mare parte, schema și rânduiala vechii Liturghii Galicane.

---

¹⁶ C.D.Popian, *Sfânta Liturghie în diferite rituri*, Ed.Logos, Oradea,1994, p.35-37.

¹⁷ J. Pinell, *La liturgia hispanica*, în” *Liturgia*” : Diccionario de Historia Ecclesiastica de España II, Madrid, 1972, p. 1208-1222.

Liturghia Romană

Sub această denumire se înțelege Liturghia Romei, născută și dezvoltată din Liturghiile primare orientale. Nu se știe cu precizie data la care Roma a ieșit din unitatea și ecumenicitatea liturgică a Bisericii creștine.

„Unii cred că modificarea fizionomiei liturgice romane ar fi opera lui Damasius (366-384), pe când alții o atribuie Papei Ghelasie I (492-496). E sigur însă că modificarea s-a făcut în etape, fiind definitivată prin revizuirea în stil mare, făcută la sfârșitul secolului VI de Sfântul Grigore cel Mare (590-604)”¹⁸

Până în sec. X Liturghia Sfântului Vasile cel Mare era Liturghia slujită în mod curent în Biserica Ortodoxă fapt dovedit de așezarea ei în manuscrise, până în sec. X, înaintea Liturghiei Sfântului Ioan Gură de Aur.

În prezent Liturghia Sfântului Vasile cel Mare se slujește numai de zece ori pe an și anume¹⁹:

- În ziua Sfântului Vasile cel Mare (1 ianuarie);
- În primele cinci duminici din Postul Mare;
- În Joia Mare și Sâmbăta Mare;
- În ajunul Crăciunului și Bobotezei; dacă aceste ajunuri cad sâmbăta sau duminica atunci în ziua ajunului se săvârșește Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur, iar în ziua praznicului Liturghia Sfântului Vasile cel Mare.

Deosebirile principale dintre *Liturghia Sfântului Vasile cel Mare* și cea a *Sfântului Ioan Gură de Aur* constau în conținutul rugăciunilor rostite de preot și, mai ales, al rugăciunii centrale prin care se aduce Sfânta Jertfă numită anafora liturgică. Rânduiala lor însă este aproape identică.

---

¹⁸ Pr. Ene Braniște, *Liturghiile romano-catolice în comparație cu cele ortodoxe*, în “Ortodoxia”, an IX, (1957) nr.1, p. 119-137.

¹⁹ Idem, *Liturgica teoretică*, Ed.Credința Noastră, București,1997, p.182

Structura originală a Liturgiilor bizantine²⁰

La momentul redactării lor cele două Liturghii erau mult mai simple decât astăzi având următoarea structură:

- Adunarea în Biserică a credincioșilor și intrarea episcopului și a preoților
- Liturgia Cuvântului (catehumenilor)
- Lecturi din Vechiul și Noul Testament;
- Omilia (explicarea textelor citite);
- Rugăciuni pentru catehumeni și trimiterea acestora din biserică;
- Liturgia euharistică (credincioșilor)
- Ectenia mare;
- Rugăciuni pentru credincioși;
- Sărutarea păcii;
- Aducerea darurilor de pâine și vin;
- Rugăciunea punerii înainte;
- Anaforaua liturgică rostită cu voce tare și fără întrerupere de către protos;
- Frângerea pâinii;
- Împărtășirea tuturor primind Sfântul Trup al Domnului în mână și bând Sfântul

Sânge din potir;

- Rugăciunea amvonului.

Evoluția Liturgiilor bizantine

Începând cu secolul V cele două Liturghii evoluează concomitent astfel încât schimbările produse sunt identice pentru amândouă. Această evoluție constă în principal în dezvoltarea punctelor cărora, în schema primară, le corespund acțiuni fără cuvinte:

---

²⁰ Juan Mateos, *Celebrarea Cuvântului în Liturgia Bizantină*, studiu istoric, trad. de Cezar Login, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007, p.1-216.

- intrarea în biserică;
- sărutarea păcii;
- frângerea și împărtășirea.

Să urmărim pe scurt evoluția Liturgiilor bizantine de-a lungul timpului:

- sec. V: se introduce Trisaghionul (Sfinte Dumnezeule...), începe dezvoltarea ritualului Intrării Mari, apare obiceiul citirii în taină a anaforalei liturgice pe fondul creșterii importanței imnelor cântate²¹;
- sec. VI: se introduce rostirea Crezului și cântarea Heruvicului;
- sec. VII: începe dezvoltarea ritualului Proskomidiei, se introduce împărtășirea laicilor cu lingurița, se renunță la citirea textelor din Vechiul Testament, ectenia mare se mută înainte de Trisaghion, se generalizează citirea în taină a anaforalei;
- sec. VIII: se introduce ectenia întreită, antifoanele cuprinzând psalmii 91, 92, 94, imnul „Unule Născut”, se adaugă otpustul;
- sec. X: se introduce Axionul;
- sec. XI: se adaugă Binecuvântarea mare, rugăciunea de dinainte de Evanghelie rostită cu voce tare, sărutul păcii se restrânge la clerul din altar;
- sec. XII: ectenia mare este mutată după Binecuvântarea mare;
- sec. XIV: la antifoanele duminicale se folosesc psalmii tipici și Fericirile.
- Patriarhul Filotei alcătuiește o Diataxă fixând rânduiala Liturghiei.

În perioada următoare Liturgiile bizantine nu au mai cunoscut schimbări majore, fapt favorizat și de apariția edițiilor tipărite ale Liturghierului. Cu toate acestea evoluția Liturghiei nu a încetat deoarece Liturghia este un organism viu și nu o relicvă a istoriei.

---

²¹ *Ibidem*, p. 103-108.

Capitolul II : Evoluția istorică a liturghiei mozarabe

Vechiul rit hispanic se naște în Peninsula Iberică și face parte din grupul de liturghii de limbă latină care, între secolele V și VI s-au format în Occident. La formarea ritului au intervenit trei mari metropole: Tarragona, Sevilla și Toledo.

În general se poate afirma că liturgia hispanică se dezvoltă începând de la un patrimoniu liturgic ce provine din Africa latină.²² Problema este că documentele liturgice provenite din Africa latină sunt foarte puține.²³

Spania era romană și deci vorbitoare de limbă latină de aceea, în mod precis a fost în Africa unde, de manieră calificată, s-a dezvoltat creștinismul latin.²⁴

Creștinismul s-a născut grec în Orientul Apropiat. De aici se extinde la Orientul Îndepărtat și la Occident. Nu este de mirare că, împreună cu influențele africane se găsesc și influențe indirecte de liturghii orientale: Euhologhiul lui Serapion(sec. IV), liturgia etiopeană, etc.²⁵

Trebuie menționate și influențele din Milano în originile și mai apoi dezvoltarea ritului hispanic, în primul rând în ceea ce privește sistemul de lectură. Punctele de contact existente între familiile liturgice sunt notabile, atât la nivel teologic cât și la nivel personal.

La nivel teologic, lupta antiariană este principalul scop al acestor biserici. La nivel personal este de ajuns să ne amintim că Augustin este botezat de către Ambrozie și că Laurian, episcop de Sevilla în secolul VI, devenit mai târziu martir, era milanez de origine.²⁶

---

²²J. Pinell, *La liturgia hispanica*, în „AA.VV”., Anamnesis, Toledo, 1978, p.71.

²³V. Saxer, *Vie liturgique et quotidienne a Carthage vers le milieu de III siecle*=Studi di Antichita Cristiana 29, Citta del Vaticano, 1969, p.29.

²⁴J. Danielou, *Les origines du christianis latin*, Paris, 1978, p. 39.

²⁵J. Gibert, *Festum resurrectionis. Estudi de les lectures bibliques i dels cants de la Liturgia de la Paraula de la Missa hispanica durant la cinquentena pasqual*, Roma , 1975, p. 47.

²⁶ A-M. Triacca, *La liturgia ambrosiana*, în „Anamnesis 2”, Studi di Antichita Cristiana 29, Citta del Vaticano , 1969, p. 95-98.

2.1 Cadrul istoric religios al concretizării liturghiei mozarabe

Această liturghie a fost folosită de bisericile din Peninsula Iberică de la originile creștinismului și până la suprimarea ei de către Papa Grigorie VII în anul 1080.²⁷

A fost denumită *hispanică*, *vizigotică*, sau *mozarabă*. Aceste trei nume corespund diferitelor perioade ale dezvoltării sale: denumirea de *hispanică*, corespunde perioadei romane, de la originile creștinismului și până la al treilea conciliu de la Toledo (589); *vizigotică* corespunde perioadei de dominație vizigotică (589-711) iar *mozarabă* corespunde perioadei de dominație arabă, începând cu anul 711 și până la suprimarea ritului în anul 1080.

Denumirea cea mai exactă este cea de liturghie *hispanică* pentru că ea răspunde timpului elaborării sale precum și teritoriului în care se folosește.²⁸

Ritul Hispanic este, așadar, maniera proprie de celebrare a acțiunilor liturgice în Biserica spaniolă în primele zece secole ale istoriei sale. S-a folosit prima dată de către creștinii hispano-romani însă s-a continuat folosirea și sub dominație vizigotică, epocă în care marii Părinți ai Bisericii vizigote l-au îmbogățit considerabil. Nu există niciun dubiu asupra faptului că ritul hispanic s-a lăsat influențat de liturghiile orientale, de unde goții împrumutaseră tradițiile ecleziastice prin intermediul Episcopului got Ulfila. Acesta a arianizat poporul și a tradus Biblia în limba nativă. În acest moment, ritul hispanic a căpătat un caracter preponderent Oriental-bizantin fără însă a înceta a fi fundamental roman.²⁹ De asemenea a fost folosit și de creștinii care au rămas sub stăpânire musulmană în diversele regiuni ale Spaniei precum și de cei din regiunile neocupate.³⁰

Când Papa Grigorie VII a decis extinderea ritului roman la tot creștinismul european, regii din Aragon și apoi cei din Castilia, au acceptat ritul roman, dispărând atunci ritul spaniol în regatele creștine din peninsula, dar păstrându-se în teritoriile ocupate când a și căpătat

---

²⁷ J. Pinell, *La liturgia hispanica*, în „*Liturgia*” : Diccionario de Historia Eclesiastica de España II, Madrid, 1972, p. 1304-1306.

²⁸ *Ibidem*, p. 1318-1319.

²⁹ Rvdo. P. German Prado, O.S.B., *Historia del rito mozárabe y toledano*, Abadia de Santo Domingo de Silos, Burgos, 1928, p. 8.

³⁰ Ephrem Carr, *Liturgie dell'oriente cristiano a Roma nell'anno Mariano 1987-1988: testi e studi*. Libreria Editrice Vaticana, 1990, p. 89.

denumirea de *mozarabă*, așa cum se numeau și creștinii supuși islamului. Centrul a fost la Toledo deoarece în regiunea Andaluzia erau puțini creștinii rezidenți, din cauza emigrării permanente și datorită apostaziilor produse de continua presiune a dominatorilor.

Când în anul 1085 Toledo a fost recucerit din mâinile musulmanilor de către Alfonso VI de Leon și Castilla, s-a pus problema supraviețuirii ritului mozarab. Regele vroia abolirea ritului ancestral, sub presiunea călugărilor de Cluny, sfătuitoarii săi, partizani ai unificării gregoriene. Mozarabii toledani nu doreau să-și piardă formulele tradiționale de exprimare a credinței, formule ce i-au menținut uniți în timpul dominației musulmane.

Se ajunge astfel la o soluție de compromis. Ritul mozarab se păstra în șase parohii din oraș, unde se afiliaseră creștinii ce trăiau în ele înainte de recucerire, ritul roman introducându-se în Catedrală și în parohiile teritoriale create de noii locuitori castellani și franci. Așa s-a păstrat ritul hispano-mozarab în șase parohii și tot așa s-au conservat unele familii, care grupate de această singularitate a condiției lor, susținuți și de privilegiile pe care le-au dat regii castellani, și din cauza apartenenței lor la acele parohii, au păstrat vie cultura mozarabă, atestată și de cărțile parohiale, în timp ce în alte părți din Spania, descendenții vechilor mozarabi au pierdut memoria originii lor.³¹

Curând mozarabii toledani, din diverse cauze, au început să se împuțineze în unele parohii care le-au fost date, într-atât încât în sec. XVI nu mai existau credincioși în parohiile San Sebastian și San Torcuato. S-au păstrat, însă, în altele, incluzând și credincioși ce locuiau în afară de Toledo, care din cauza descendenței lor încă dădeau zeciuială parohiilor mozarabe cărora le aparțineau.³²

În ceea ce privește supraviețuirea ritului trebuiesc amintite numele a trei cardinali din Toledo, care datorită perseverenței lor, ritul s-a conservat până astăzi.³³

Cardinalul Cisneros, care în anul 1500 tipărește *Missalul* și în 1502 *Breviarul*. Alături de munca din tipografie a creat capela Corpus Christi lângă catedrala primată din Toledo, unde doar câțiva preoți puteau celebra în fiecare zi *missa* și oficiul divin după acest rit.

---

³¹ F. Cabrol, *Mozarabe*: DACL 12, Paris, 1935, p. 489-491.

³² F. Íñiguez, *La liturgia en las miniaturas mozárabes*, în "Archivos leoneses", XV, 1961, p. 49-76.

³³ A. Millares Carlo, *Manuscritos visigóticos*, *Hispania Sacra* 14, 1961, p. 337-444.

Cardinalul Lorenzana, care în 1775 retipărește *Breviarul* și în 1804 *Missalul*.

În sfârșit, cardinalul Gonzalez Martin care în anul 1982 întreprinde acțiunea de revizuire totală a ritului în spiritul *Sacrosanctum Concilium*.³⁴ În acest scop crează o comisie de cercetători prezidată chiar de el și care aparținea de Institutul Pontifical Liturgic sub conducerea profesorului P. Jordi Pinell.

2.2 Originea, formarea și răspândirea

O liturghie nu se naște perfectă nici deplin structurată. Se gestionează, se dezvoltă, se perfecționează până ajunge la o deplină și totală structură. În acest context trebuie să vorbim de școlile liturgice care sunt artificiile liturghiei hispanice.

În Liturghia hispanică se întâmplă același fenomen ca și în alte liturghii: influențele marilor metropole, care, datorită mediilor de care dispune, capătă protagonism în formarea liturghiilor.³⁵ Au existat anumite reședințe care s-au remarcat în crearea liturghiei hispanice.

Școala Bracarense

Primele vești despre o preocupare a Bisericii din Braga pentru această liturghie este scrisoarea Papei Vigilio către Episcopul Profuturo, scrisă în anul 538.

Din păcate s-a pierdut această scrisoare a Episcopului Profuturo, însă din răspunsul lui Vigilio aflăm care sunt preocupările bisericii din Braga:

- Dacă în Roma rugăciunea euharistică era compusă din părți variabile;
- Dacă în Roma botezul se administra prin o scufundare sau prin trei scufundări.

Primul conciliu din Braga tratează despre probleme liturgice, însă această biserică va lua repede drumul romanizării, cu alternări în ritul hispanic.³⁶ Nu se cunosc producții literare și nici muzicale. A rămas doar amintirea ritului bracarenșian.³⁷

---

³⁴ A. Mundo, *La datacion de los codices liturgicos visigoticos toledanos*, *Hispania Sacra* 18, 1965, p. 1-10.

³⁵ S. Marsili, *Tradizione apostolica della Liturgia e Liturgia delle Chiese Apostoliche*, în „Anamnesis 2”, o.c. p. 47-62.

Școala din Tarragona

Până în secolul VII un există dovezi documentare ale existenței acestei școli: există doar corespondența Sfântului Eugenio, episcop de Toledo (646-657) cu episcopul Protasio de Tarragona despre unele texte ale lui Ipolit.

Probabil că această școală a avut activități înainte de aceste știri epistolare. Conciliile din Tarragona, Gerona și Barcelona din sec.VI, care tratează problema liturgice, se pot aduce ca probe ale existenței și activității acestei școli.

La această școală se remarcă preocuparea pentru *oficiu* și structura acestuia; această preocupare coincide cu conciliul Agde (506) din Provenza.

Opera provinciei taragoneze este aproape în totalitate anonimă. Cu toate acestea se pot aminti numele lui Justo de Urgel și Juan de Lerida.

Între operele ce pot fi atribuite acestei școli se pot cataloga o serie de *completurii* pentru serviciul *vispere*, pentru cel al *laudelor* precum și al miselor și oficiilor cultului local: Sfântul Fructuoso de Tarragona, Sfântul Felix de Gerona și Sfânta Eulalia de Barcelona.³⁸

Școala Hispalense

Cele două mari personalități ale acestei școli sunt, fără tăgadă, Leandru și Isidor.³⁹

Leandru, călugăr, a fost promovat scaunului sevillan în anul 575. El reprezintă pasul de la Hispania ariană la Hispania catolică. Opera sa a fost Conciliul III din Toledo din anul 589, ajutat fiind de abatele Eutropio.

Trebuie amintită călătoria sa în Orient pentru a cere ajutorul Bizanțului pentru născutul principat catolic, prietenia sa cu Papa Grigorie cel Mare, și exilul său, voluntar, în Orient, călătorie care a influențat în oarecare fel liturgia hispanică.

---

³⁶ J.Pinell, *La liturgia ispanica*, în „Anamnesis 2”, Studi di Antichita Cristiana 29, Citta del Vaticano, 1969, p. 78-80.

³⁷ J-O.Braganza, *A liturgia de Braga: Hispania Sacra*. Miscelanea Ferotin, Barcelona, 1965, p. 259-281.

³⁸ J.Pinell, *Op. Cit*, p. 75-76.

³⁹ U. Dominguez del Val, *Diccionario de Historia Ecclesiastica de España II*, Madrid, 1972, p. 1273-1274 și 1211-1214.

Sfântului Isidor i se atribuie compunerea de cântece pentru liturgia cuvântului precum și un repertoriu de culegere de psalmi.

Cu referire la Isidor nu încapă dubiu că producția sa liturgică a fost foarte abundentă. Lui i se atribuie un *misal* al cărui conținut probabil s-a pierdut prin compilarea *Manualului* din Toledo, la ceva timp după Isidor. Cu toate acestea el este autorul cărții *De ecclesiastici officiis*, primul manual de liturgică precum și *Benedicto lucernae* pentru Sâmbăta Sfântă.

Importanța lui Isidor nu constă în faptul că a compus un formular de misă sau un text liturgic, ci constă în munca sa neobosită de culegător, compilator și organizator al liturghiei în general. Din această cauză munca și influența sa ies din aria școlii din Sevilla.⁴⁰

Conciliul din Toledo

Vorbind despre școlile liturgice și de importanța lui Isidor trebuie amintit și Conciliul IV din Toledo prezidat de Mitropolitul hispanic și care a avut o importanță deosebită în definitivarea ritului.

Părinții Conciliului IV din Toledo sunt conștienți de faptul că în Peninsulă există un singur rit propriu, deosebit de alte rituri, fie ele orientale sau occidentale.

Acest rit nu constă în detalii mai mult sau mai puțin semnificative de uz local ci constă într-o formă peculiară după care bisericile din Spania celebrează misa și oficiul divin, administrează sacramentele și organizează anul liturgic. Conciliul IV din Toledo are în față o liturghie deja elaborată și care se va perfecționa cu deciziile sale.

Conciliul este opera lui Isidor, el este cel care prezidează și de o formă sau alta el este ultimul responsabil.

Conciliul a combătut romanizarea localității Braga. Leandru deja îi explicase lui Gregorie că unica scufundare în Taina Botezului era pentru a sublinia unitatea naturii în Treime.

Conciliul afirmă necesitatea textelor evhologice pentru celebrarea Euharistiei. Principiul celebrării Euharistiei doar cu Sfânta Scriptură este inacceptabil. Apare necesitatea textelor

---

⁴⁰ J.Pinell, *Op.Cit*, p. 76-78.

evhologice care se extinde și la oficiu și la celebrarea sacramentelor, totodată se afirmă și necesitatea folosirii compunerilor poetice cum sunt imnele, de exemplu *Gloria in excelsis Deo*.⁴¹

În ceea ce privește tipicul misei, se hotărăște cântarea lui *Aliluia* după Evanghelie,⁴² binecuvântarea poporului înainte de comuniune și recitarea cântării lui Daniel în liturgia cuvântului la câteva sărbători ale martirilor.⁴³ În relație cu oficial se prescrie doxologia după formula hispanică la finalul fiecărui psalm.⁴⁴

Decizii importante sunt cele relaționate la Paști cu peculiaritățile celebrative, oficial indulgențelor din Vinerea Sfântă împreună cu postirea, citirea Apocalipsei în timpul pascual.⁴⁵

Conciliul IV de la Toledo reprezintă, așadar, un efort notabil de codificare a unei liturghii deja evolute și în același timp un impuls către progrese viitoare.

Școala Toledană

După unificarea regatului vizigot începe o puternică activitate liturgică organizatoare după cum s-a văzut la Conciliul IV de la Toledo.

Școlii Toledane aparțin trei mari Arhiepiscopi de Toledo: Eugenio, Ildefonso și Julian, care se succed începând cu anul 646 până în anul 690.

Sfântului Eugenio i se atribuie rugăciuni pentru oficiu, misa din Joia Sfântă *per titulos* și o misă pascuală.

Sfântului Ildefonso, i se atribuie compoziții evhologice dar și muzicale.

Opera Sfântului Iulian este o recompilare de texte liturgice.

Școlii din Toledo îi aparține și Conacio de Palencia căruia i se atribuie de asemenea compuneri de texte.⁴⁶

---

⁴¹ *Ibidem*, p. 75-76.

⁴² S. Marsili, *Tradizione apostolica della Liturgia e Liturgia delle Chiese Apostoliche*, în „Anamnesis 2”, p.47-62.

⁴³ P. Rocha, *L'office divin au moyen age dans l'Eglise de Braga. Originalite et dependances d'une liturgie particuliere au moyen age*, Cultura Medieval e Moderna XV, Paris, 1980, p. 209-239.

⁴⁴ J. Pinell, *Op. Cit.*, p. 89-96.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 80-82.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 82-84.

Misiunea lui Cisneros

După recucerirea orașului Toledo de către regele Alfonso VI, liturgia hispanică era celebrată și supraviețuia în șase parohii toledane. Situația sa era în mod evident precară deoarece pericolul romanizării era evident (ne amintim suprimarea ritului de către Papa Gregorie VII în anul 1080).

Cardinalul Cisneros, Arhiepiscop de Toledo, conștient fiind de bogăția ritului care se celebra în cele șase parohii toledane, și de asemenea conștient de pericolul pierderii ritului, a trimis să se editeze Misalul și Breviarul. În același timp a fondat Capela Corpus Christi în Catedrala din Toledo, dotând-o cu un loc special celebrării zilnice al oficiului și a misei după acest rit atât de venerat.⁴⁷

Misiunea lui Lorenzana

Cardinalul de Toledo Don Francisco-Antonio de Lorenzana a reeditat misalul și breviarul lui Cisneros, ajutat fiind de o comisie de canonici.

Acestea sunt cele două ediții oficiale ale cărților liturgice ale ritului hispanic.

Alături de aceste ediții oficiale există și altele duse la bun sfârșit de către cercetători ai ritului, așa cum sunt edițiile misalului lui Lesley.

Înțeleptul benedictin M. Ferotin a publicat de asemenea misalul și ritualul într-o colecție numită *Monumenta Ecclesiae Liturgica* cu titlurile de *Liber Mozarabicus Sacramentorum* și *Liber ordinum*.⁴⁸

Recent au apărut și alte ediții de texte liturgice. De precizat sunt edițiile lui Janini J.⁴⁹ precum și recondiționarea și editarea textelor : *Liber orationum psalmographus* realizată

---

⁴⁷ G. Ramis, *La liturgia Hispano-Mozarabe*: Pastoral Liturgica 207-208 , Comision Episcopal de Liturgia, Madrid, 1992, p. 25-37.

⁴⁸ M. Ferotin, *Le Liber Ordinum en usage dans l'Eglise wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquieme au onzieme siecle*= Monumenta Ecclesiae Liturgica 5, Paris, 1904; *Le Liber Mozarabicus Sacramentorum, et les manuscrits mozarabes*= Monumenta Ecclesiae Liturgica 6, Paris, 1912.

⁴⁹ *Liber mysticus de Cuaresma*= Insituto de Estudios Visigotico-Mozarabes. Series Liturgica. Fuentes 1, Toledo, 1979; *Liber mysticus de Cuaresma y Pascua*= Insituto de Estudios Visigotico-Mozarabes. Series Liturgica.

de J. Pinell⁵⁰ și cea mai nouă ediție *Liber Ordinum* pregătită de J. Janini și revizată și completată de călugării de la Abadia de Silos.⁵¹

Misiunea Cardinalului Marcelo Gonzales

Pe lângă studiul ritului care se desfășura în Capela Corpus a Catedralei din Toledo, continua viu și ritul hispanic atât în capelă cât și în parohiile din Toledo, ale căror credincioși erau toate familiile descendente ale mozarabilor care au conservat ritul în timpul dominației arabe.⁵² Romanizarea precum și deteriorarea ritului își urma cursul său. Era tributul ce trebuia plătit istoriei.

Conciliul Vatican II, la numărul 4 al constituției *Sacrosanctum Concilium*, face o declarație de principii cu referire la liturghiile neromane. Chiar și acestea trebuie revizate după aceleași principii cu care se revizează liturghiile romane. În mod fundamental principiul tradiției, întoarcerea către izvoare iar principiul pastoral, o liturghie adaptată comunităților creștine de azi.⁵³

Cardinalul de Toledo Don Marcelo Gonzales Martin, sensibil acestor principii conciliare referitoare la liturghiile neromane și sensibil tezaurului liturgic conservat în arhidieceza toledană, a întreprins reforma cărților liturgice hispano-mozarabe, care în fond constituie reforma ritului, deoarece ritul se exprimă prin cărți. Pentru aceasta el a numit o Comisie de experți care, sub prezidiul său, nu protocolară ci efectivă, a dus la bun sfârșit revizuirea propusă de domnul Cardinal. Această reformă a fost asumată de Conferința Episcopală spaniolă, însă Cardinalului de Toledo îi revine onoarea responsabilitatea de a fi *Superiorul responsabil al Ritului* și protectorul reformei.⁵⁴

Fuentes 2, Toledo, 1980; *Liber Missarum de Toledo I-II*= Instituto de Estudios Visigotico-Mozarabes. Series Liturgica. Fuentes 3-8, Toledo, 1982-1983.

⁵⁰ J. Pinell, *Liber orationum Psalmographus*. Colectas de salmos del antiguo rito hispanico= Monumenta Hispaniae Sacra. Series liturgica 9, Barcelona-Madrid, 1972.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*.

⁵³ Gabriel Ramis, *La liturgia Hispano-Mozarabe*, în "Pastoral Liturgica", documentacion, informacion, nr. 207-208, marzo-mayo, 1992, p.37.

⁵⁴ *Ibidem*.

Capitolul III : Particularitățile tipiconale ale liturghiei mozarabe

III.1 Caracteristici generale

Liturghia hispanică nu poate fi studiată de manieră izolată ci trebuie să fie privită împreună cu alte liturghii occidentale.

Cu referire la originea Liturghiei Hispanice s-a menționat proveniența ei la Biserica africană care este și rădăcina liturghiei galicane însă trebuie luate în considerare și influențele ambroziene și romane⁵⁵.

În plus, trebuie să recunoaștem influențe hispanice și în alte liturghii occidentale, în mod direct sau prin intermediul liturghiei galicane, inclusiv al liturghiei romane.

Dacă într-adevăr studiul Liturghiei Hispanice trebuie privit în ansamblul celorlalte liturghii occidentale, trebuie ținut cont și de rolul Părinților și rolul Conciliilor. Părinții au fost actorii Conciliilor și autorii textelor liturgice. În Concilii precum și în operele Părinților se găsesc foarte multe elemente liturgice⁵⁶, metode de interpretare ale originii și dezvoltării liturghiei.

Pentru a prezenta geniul și particularitățile Liturghiei Hispanice trebuie evidențiate particularitățile celebrării sacramentale, începând cu Euharistia și continuând apoi cu celebrările ritualurilor și ale oficiului divin. Aceste particularități disting o liturghie de alta deși există o bază comună.

Euharistia

Precum în toate celebrările euharistice, trebuie remarcate două liturghii: liturghia Cuvântului și liturghia Pâinii și a Vinului, pentru a adopta un limbaj modern și conciliator⁵⁷.

---

⁵⁵ G. Ramis, *Il genio della liturgia Ispanica*, în „Ecclesia Orans”, periodica de Scientis Liturgicis cura Facultatis Sacrae Liturgicae in Pontificio Athenaeo Anselmiano de Urbe, anno XXIV, 2007/3, Roma, p. 287.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 288.

⁵⁷ *Dei Verbum 21*, Apud *The HarperCollins Encyclopedia of Catholicism*, San Francisco, 1995, p. 425.

În această expunere voi face referire la două secțiuni ale Euharistiei vorbind despre lecționar și evhologie, în care se contemplă anafora euharistică.

Lecciónarul

În Liturgia Hispanică se proclamă trei lecturi: prima din Vechiul Testament numită *Prophetia*, a doua din epistolele apostolice numită *Apostolus* și a treia evanghelie numită *Evangelium*.

Proclamarea celor trei lecturi nu este un element specific doar Liturghiei Hispanice, ci mai degrabă o particularitate a tuturor liturghiilor occidentale, excluzând-o pe cea romană.

Mărturiile apar în secolul IV și aparțin orașelor Milano și Africa.

Așa se exprimă Ambrozie:

*Prius propheta legatur et apostolus et sic evangelium*⁵⁸.

Această triplă proclamare a Cuvântului lui Dumnezeu a rămas în lecționarul liturghiei hispanice și în lecționarele liturghiilor occidentale până astăzi.

Altă particularitate a Liturghiei Hispanice, în comun cu alte liturghii occidentale, este lectura agiografică care se proclamă între lecturile biblice la sărbătorile martirilor. Trebuie precizat că atunci când s-a introdus celebrarea sărbătorii mărturisitorilor, se citea lectura agiografică așa cum mărturisește Braulio⁵⁹.

Această tradiție datează din secolul IV și provine din Africa, așa cum mărturisește Conciliul III din Cartagina (397)⁶⁰. Acest conciliu interzice proclamarea textelor luate din cărți necanonice, în celebrarea Euharistiei și oferă alegerea textelor din cărți canonice. Unica excepție a acestei interdicții o constituie *Acta Martyrium*. Această practică nu numai că este necunoscută la Roma ci și interzisă.

În ritul hispanic, lecturiile agiografice îi urmează *Benedictiones*, adică, cântarea lui Daniel. Legătura cântării lui Daniel cu lectura agiografică a martiriului este destul de clară: Daniel, în

---

⁵⁸ Ambrosius, *Expositio psalmi 118, 17, 10*, Apud G. Ramis, *op. cit.*, p. 288.

⁵⁹ Braulius, *Vita sancti Aemiliani*, Apud G. Ramis, *op. cit.*, p. 288.

⁶⁰ C. Munier, *Breviarium hipponense, c. 36*, CCL 149, Brepols, Turnhout, 1974, p. 43.

cuptor, nu suferă, așa și martirii, deși au suferit moartea, au învins chiar moartea, și viața lor este prețioasă în ochii Domnului.

Lectura agiografică ocupă un loc adecvat în celebrarea euharistică la sărbătorile martirilor. În mod normal, se citește ultima parte a *passio*, și anume ce care descrie moartea martirilor. În acest mod se combină sacrificiul martirului cu sacrificiul lui Hristos, al cărui memorial se sărbătorește.

Altă particularitate a Liturghiei Hispanice în domeniul lectionarului, este citirea cărților istorice ale Scripturii în timpul Postului Mare. Lecturii uzuale ale *Prophetia* îi urmează lectura istorică, apoi scrierile apostolice și evanghelia. Biserica hispanică prezintă un set de texte biblice pentru formarea acelor care trebuie să primească inițierea creștină de Paște. În acest mod, credincioșii deja botezați, care participau la celebrarea euharistică, puteau aprofunda credința lor.

Evhologia

Deoarece Liturghia Hispanică este caracterizată de o abundență de texte evhologice, Liturghia euharistică se dezvoltă structural în nouă rugăciuni, dintre care trei formează anafora euharistică. Contrar tradiției romane, textele evhologice se caracterizează prin complexitatea literară. Tema este mereu misterul sărbătorit, fie pentru sărbătorile în cinstea misterelor Domnului, fie pentru sărbătorile sfinților, sau pentru duminici diferite ale anului liturgic. Abundența evhologică poate fi mai bine înțeleasă dacă se consideră că, fiecare celebrare euharistică are un formular propriu, inclusiv anafora.

Dipticele⁶¹

Dipticele în Liturghia Hispanică, au o structură binară. În prima parte se aduce aminte de Biserica Catolică, și de diferitele categorii de nevoiași. Se termină cu formula *Alia*. În a doua

---

⁶¹ G. Ramis, *op. cit.*, p. 292.

parte se face memoria ierarhiei, a credincioșilor, a sfinților și a celor adormiți și se termină cu formula *Post nomina*.

Memoria ierarhiei exprimă puternica comuniune dintre Papa și toți membrii clerului: *Offerunt Deo Domino oblationem Sacerdotis nostri: Papa Romensis et reliqui*. În textul dipticelor, tema comuniunii cu Papa este întărită de idea că acesta oferă aceeași jertfă. Semnul comuniunii este foarte clar pentru că presupune legitimitatea Euharistiei care se celebrează. Se face memoria clerului și a credincioșilor, *Universa fraternitas* și a acelor care celebrează misa: preoți, diaconi și poporul adunat.

Urmează memoria sfinților: Slăvita Fecioară Maria, apostolii, martirii și a unor diverși sfinți. La final se face memoria celor adormiți, *pausantium*⁶², secțiune ce se termină cu formula *Post nomina*.

Anafora euharistică

Anafora se constituie atât din părți invariabile cât și variabile. Părțile invariabile sunt: dialogul de introducere, *Sanctus-ul*, nararea instituirii și doxologia finală. Părțile variabile sunt *Illatio*, *Post sanctus* și *Post pridie*. Secvența anaforică este clară: Dialog de introducere, *illation*, *sanctus*, *post sanctus*, *narration institutionis*, *post pridie* și doxologia concluzivă⁶³.

Trebuie subliniat faptul că nararea instituirii este paulină, nu sinoptică; și faptul că adunarea intervine cu *Amen* după cuvintele rostite deasupra pâinii și al potirului. Textul de la sfârșitul narării instituirii este inspirat din epistola 63 a lui Ciprian⁶⁴. Chiar la sfârșitul narării poporul intervine cu o aclamare.

Formularea de la anamneză și epicleză nu are un loc precis în cadrul anaforalei nefiind prezentă nicio formulare uniformă. La epicleză se invocă nu numai Sfântul Duh, ci și Cuvântul pentru sfințirea darurilor.

---

⁶² M. Ramos, *Rasgos de la oratio communis segun oratio admonitionis hispanica*, Hispania sacra 17, 1964, p. 31-45.

⁶³ G. Ramis, *La anafora eucaristica hispano-mozarabe. Su historia y evolucion*, Ecclesia orans 14, 1997, p. 157-180.

⁶⁴ Ciprianus, *Epistula 63*, 19, ed. G. F. Diercks (CCL 3C), Brepols, Turnhout, 1996, p. 416-417, Apud G. Ramis, *op. cit.*, p. 292.

Influențe orientale

Influențele orientale în liturghia hispanică sunt notabile. După *Oratio admonitionis*, celebrantul invită la rugăciune și poporul răspunde cu *Agios, Agios, Agios, Christe o Theos*.

Sanctus-ul se termină cu aceeași frază, evident cu referire la Hristos. După frângerea pâinii urmează ridicarea ei și a potirului în timp ce preotul rostește în latină formula *Sancta sanctis*. În final, la marile sărbători, după *Gloria in excelsis Deo*, se recită trisaghionul⁶⁵.

Binecuvântarea pentru comuniune

Binecuvântarea precedă comuniunea. Unii autori consideră că era vorba despre binecuvântarea de concediere și că era spusă înainte de împărtășanie atunci când poporul nu se împărtășea la misă, ci ieșea din biserică înaintea terminării celebrării. Mai curând se poate afirma în mod explicit că binecuvântarea este adresată celor care se apropie de comuniune⁶⁶.

Formularele liturghiei pentru sfinți

Cultul martirilor intră în mod general în liturghie de la începuturi iar liturgia hispanică urmează aceste practici. Astfel, sărbătorile mai vechi ale sfinților sunt acelea ale martirilor acestea reflectându-se în formularele misei care au fost compuse pentru celebrarea lor.

Formularele misei pentru sfinți au un conținut cu totul special, pentru că *passio* ale martirilor se celebrează pe prevederile argumentelor pentru compunerea formularelor evhologice, inclusiv ale anaforei euharistice. Formulele euharistice nu sunt un duplicat al *passio* ci, luând exemplul din nararea morții martirilor, elaborează evhologhia după metoda teologiei simbolice.

---

⁶⁵ J. Gibert, *Il significato cristologico del trisagio nella messa ispanica*, în *Paschale Mysterium. Studi in memoria dell'Abate Prof. Salvatore Marsili*, Ed. G. Farnedi, *Studia Anselmiana* 91, Benedictina, Roma, 1986, p. 33-35.

⁶⁶ *Concilios visigoticos e hispano-romanos*, Ed. J. Vives, *España cristiana, textos 1*, CSIC, Barcelona-Madrid, 1963, p. 198, Apud G. Ramis, *op. cit.*, p. 292.

Un exemplu în acest sens poate fi formularul sărbătorii lui Fructuoso, episcop de Tarragona și al diaconilor săi Augurio și Eulogie. Deoarece sunt trei persoane care au suferit martiriul, în formular se menționează Sfânta Treime: un Dumnezeu, trei persoane, trei martiri, mărturisitori ai unicei credințe. Se face referire chiar la cei trei tineri din cuptorul de foc⁶⁷.

Pentru oficiul divin se disting oficiul catedral, care nu are în structură decât *laudes* și *visperas* și oficiul monastic, care, în afara celor două ore de dimineață și seară, cuprinde și serviciul nocturn și orele: *terța*, *sexta*, *nona* și *completa*. Psalmii au un loc mic în oficiul catedral.

În anul liturgic se semnalează că Adventul numără șase săptămâni și că la 18 Decembrie, care este cu o săptămână înaintea Nașterii, este celebrată o veche sărbătoare marială. Sanctoralul cuprinde multe sărbători ale martirilor spanioli.

După anii 1970, Liturghia Hispanică rămâne obiectul a numeroase studii sub impulsul lui J. Pinell (1921-1997), călugăr al Abației Mont-Serrat, prin intermediul căruia, documentele care erau inaccesibile sunt din nou publicate și accesibile publicului și celor interesați de studierea izvoarelor ale Liturghiei Hispanice.

III.2 Exegeza liturgică a Sfântului Isidor de Sevilla

Când Părinții Bisericii se apropiau de celebrarea liturgică, de slujbe, aveau conștiința faptului că se aflau în mijlocul unei *historia salutis* actualizată, ei înșiși făcând parte din această istorie. De aceea, atenția dată începuturilor istorice ale cultului, ocupau un loc foarte important în mistagogia lor.⁶⁸ Cu toate acestea, *Oficiile Ecclesiastice* ale Sfântului Isidor sunt singulare. În primul rând pentru că tratează subiectul primelor mărturii ce mai târziu vor duce la denominarea termenului de *expositiones missae*, gen liturgic-literar foarte comun epocii carolingiene. Abia în secolul IX episcopul Amalario Metz realizează o operă asemănătoare, *Liber Officialis*, numită

---

⁶⁷ Liber mozarabicus sacramentorum et les manuscrits mozárabes (LMS), Ed. M. Ferotin (Monumenta ecclesiae liturgica 6), Firmin-Didot, Paris, 1912, p. 108-110.

⁶⁸ A. Ivorra Robla, *Los sentidos de la liturgia en Amalario de Metz. Bautismo y Eucaristía*, Toledo, 2007, p. 164.

De Ecclesiasticis Officiis, în onoarea Sfântului Isidor datorită anvergurii și popularității de care acesta din urmă s-a bucurat.

Exegeza liturgică.

Înțelesul pe care Părinții și teologii epocii monastice îl aveau despre celebrarea liturgică, nu era textual, însă interpretau elementele celebrării liturgice așa cum o făceau cu Sfânta Scriptură, văzând în ele un înțeles literal, alegoric-tipologic, tropologic și analogic.⁶⁹ Aceasta arată o continuitate importantă între Scriptură și liturghie, care nu numai că va pune în evidență celebrarea în sine, dar și scrierile monahale și patristice. Cum este firesc, fiecare autor va avea predilecție pentru un sens interpretativ, unde și contextul va juca un rol foarte important.

În acest sens, o cateheză postbautismală va ține mai mult cont de sensul tropologic (moral), în timp ce tratatele despre liturghie (missa) vor conjuga în principal sensul literal și cel alegoric.

Cel mai bun sintetizator al metodei exegetico-liturgice, strâns legată de metoda biblică, a fost Amalario de Metz.⁷⁰ La el găsim cele patru sensuri de interpretare a Bibliei aplicate celebrării liturgice, după următoarea schemă⁷¹ :

---

⁶⁹ P. Riché , *Instruments de travail et méthodes de l'exégète à l'époque carolingienne* , în "AA.VV"., *Le Moyen Age et la Bible* , Paris, 1984, p.160." Origen și Sfinții Părinți au avut expuse principiile care sunt reluate de către Carolingieni. Unele urmează cele șapte reguli ale lui Tychonius care au susținut cititorii, alții mult mai numeroși, studiind Biblia după cele trei sensuri așa cum făcuse Beda Venerabilul, dar, cel mai des, ei adoptă calea celor patru interpretări. Primul sens este cel al istoriei[.] Al doilea sens este cel al alegoriei sau tipologiei pe care o studiasse în special Origen. Interpretarea spirituală și figurată a "pildelor biblice permit identificarea credinței indentificate în Noul Testament. Al treilea sens moral sau tropologic unde Grigorie cel Mare ilustrase într-un mod extraordinar în *Morală în Cartea lui Iov* ce conduce la conversia/schimbarea moravurilor".

⁷⁰ A. Cabaniss, *Amalarius of Metz*, Amsterdam, 1954, p. 55. "Amalarius a învățat bine lecția de la Beda Venerabilul și anume că orice lucru are o cvadruplă interpretare, istorică sau literară, alegorică, tropologică și analogică."

⁷¹ A. Ivorra Robla, *op. cit.*, p. 246-248.

1 a) Sensul literal-ritual:

Ritul, rugăciunea sau cântarea > *origine istorică* (Ordo Romanus / mărturie istorică)

1 b) Sensul literal-etimologic:

Termen ce desemnează ritul > *etimologia* - posibilă ambientare istorică
- înțelegere biblică

2) Sensul alegoric:

Rit > referință la V.T > explicare patristică

sau

rugăciune > confirmare sau respingere al N.T. > posibilă explicare patristică

3) Sensul tropologic:

Rit sau rugăciune > consecință morală > explicare biblică

4) Sensul analogic:

Rit, rugăciune sau cântare > unirea cu Hristos, cu îngerii... > posibilă explicare biblică

Ordinea acestor scheme, chiar a celor ale lui Amalario, nu este de neschimbat. Schemele sunt orientative în momentul apropierii lor de comentariile liturgico-patristice medievale. Autoritatea patristică a lui Amalario este o referință, el aparținând tradiției teologice carolingiene. Sfântul Isidor de asemenea, fiind unul dintre Părinții Bisericii, sursele sale “primitive” nefiind ca cele ale Părinților mai vechi. Deseori el va identifica geografic pe inițiatorii unor obiceiuri culturale, cum ar fi grecii, italicei, etc, Cu alte cuvinte, pentru Sfântul Isidor, mărturiile vechi sunt “mai apropiate” și sunt mai ușor de identificat.⁷²

---

⁷² Să ne gândim la originea Crezului: „Simbolul pe care-l primesc cei amintiți-competentes - l-au compus bătrânii noștri pentru această ocazie”: Isidor de Sevilla, *De los Oficios Eclesiasticos*, II, 23 (Ed. A. Viñayo González, p.165).

Cultura generală a Sfântului Isidor este decisivă pentru aceste precizări pe care le găsim în opera sa. Opera sa liturgică *De Ecclesiasticis Officiis* nu trebuie însă privită ca pe o compilație în stilul *Rationale Divinorum Officiorum* a lui Durando de Mende (1230-1296), episcop francez al cărui tratat este unul dintre cele mai importante tratate medievale despre simbolismul arhitecturii bisericii și despre ritualuri și ceremonii de venerare.

Putem observa în *Oficiile Ecclesiastice*, o teologie liturgică proprie și o fizionomie singulară. Ritul hispano-mozarabic, în afară de alte obiceiuri ale altor rituri, apare exprimat în forma sa clasică, după impulsul unuia dintre principalii săi codificatori. Alte obiceiuri locale, cum ar fi cele despre post, apar explicate și comparate cu alte obiceiuri străine. Dificultatea pe care ar putea-o induce aceste obiceiuri risipite în lumea creștină, sunt soluționate de Isidor prin indicarea originii lor istorice și a caracterului lor particular: “ Acele practici care se păstrează în respectivele comunități, cum ar fi că unii postesc sâmbetele iar alții nu, că aceștia se împărtășesc zilnic, alții doar la anumite date, că într-o anumită zonă nu este zi în care să nu se aducă sacrificiul, în timp ce în alte zone se celebrează doar sâmbetele și duminicile sau doar duminicile; și dacă asemenea lucruri se pot întâlni, totul se datorează faptului că aceasta era devoțiunea preoților care guvernau acele biserici și comunități, și în acele locuri stabiliseră aceste practici.”⁷³

Exegeza liturgică a Sfântului Isidor.

Conștiința pe care a avut-o Sfântul Isidor despre varietatea practicilor, în afara faptului că a promovat un respect pentru tradiții, obiceiuri și valori apropiate, a făcut ca gândurile sale să fie mai grijulii și universale.⁷⁴ Ținând cont de variabilitate, elementele comune au căpătat o valoare transcendentă, însă și cele mai puțin cunoscute păstrează o relație cu *historia salutis*, pe care Hispanicul știe să o cultive.

---

⁷³San Isidoro de Sevilla, *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 44 , traducido por A. Viñayo González , Toledo, 2007, p. 33.

⁷⁴ Cu alte cuvinte putem vedea în Isidor o aplicare a ceea ce avea să fie metoda liturgicii comparate, sintetizată în sec. XX de Anton Baumstark. Apud. A. Baumstark , *Liturgie Comparée* , Cheventogne, 1953.

Împreună cu exegeza sa liturgică, Isidor arată ceea ce cercetătorii eucologiei hispano-mozarabice au numit *Spanish symptoms*, adică caracteristicile fundamentale ale spațiului hispanic, ce sunt probe incontestabile ale originii iberice ale scrierilor pe care le conțin. Prin acest criteriu intern, tematic, de verificare, ne transmite doctrine și obiceiuri locale demne de reținut pentru a nu devia de la înțelesul exegezei sale liturgice. Cu caracter doctrinal este insistența asupra inmutabilității divine după *kenoză* și *patimi* : „Și-a asumat umanitatea însă nu Și-a pierdut divinitatea; așadar Dumnezeu adevărat și Om adevărat; prin natura Sa umană muritor cu noi, pentru noi, de către noi; rămânând așa cum era, primind ceea ce nu era, pentru a elibera ceea ce crease”⁷⁵ ; “rușinea crucii nu a afectat natura divină ci doar natura umană pe care și-o asumase; doar trupul a suferit patima în timp ce divinitatea a rămas intactă”⁷⁶

Obiceiurile locale pe care le menționează Isidor, alături de unele interpretări de o transcendență particulară, le vom observa mai târziu.

După cum am amintit înainte, Sfântul Isidor de Sevilla are o predilecție specială pentru originea istorică și etimologică a lucrurilor. În *De Ecclesiasticis Officiis*, Isidor împarte cu *Etymologiae* sau cu *Istoria goșilor*... idealul isidorian de a reveni la surse, ideal care merge în același sens cu definiția Etimologiei I, 20, 1: “Etymologia est origo...”.⁷⁷ Acest aspect influențează exegeza sa liturgică în așa fel încât putem spune, urmărind și schema lui Amalario de exegeză liturgică pe care m arătat-o anterior, că la Sfântul Isidor abundă sensul literal⁷⁸:

1a) **Sensul literal-ritual:**

Rit, rugăciune, cântare sau celebrare > origine istorică (vechi: iudei, greci, italici...)

1b) **Sensul literal-etimologic:**

Termen care desemnează ritul > etimologia > înțelegere biblică

⁷⁵ San Isidoro de Sevilla, *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 26, ed. A. Viñayo González, p.72.

⁷⁶ *Ibidem*, I, 30, p.76

⁷⁷ Di Berardino (Dir.), *Diccionario patristico y de la antigüedad cristiana*, I, Salamanca, 1991, p. 1118.

⁷⁸ Literalitatea într-un rit, rugăciune sau cântare liturgică stă în faptul că nu se punctează mai încolo de vizibil: originea istorică, etimologia, funcția, etc. Sensului literal îi revine sensul spiritual (alegoric, tropologic sau analogic) și care merge mai departe de semn.

Aceasta ar fi ordinea ideală, însă la fel se poate și invers: originea biblică, termenul care desemnează ritul, etimologia. Oferim câteva exemple de exegeză liturgică literală:

1a) “Veche este consacrarea *Vigiliei* (priveghere), foarte familiară tuturor sfinților”⁷⁹
”era obiceiul celor vechi de a oferi la aceste ore (*visperas*-vecernie) sacrificiile și să tămâieze altarul cu arome de tămâie”; “Al doilea miel să-l aduci seara cu dar de făină, ca și pe cel de dimineață, și cu aceeași turnare de vin; să-l aduci jertfă Domnului întru miros de bună mireasmă.” (Ieș. 29. 41)⁸⁰.

1a) ”Răspunsurile au fost introduse cu mult timp înainte, de către italicei”⁸¹.

1a) “Ne învață tradiția proprie iudeilor, prin vechi obicei, să proclamăm lecturile”⁸².

1a) “Grecii sunt primii care au compus antifoanele, cântându-le, în mod alternativ în două coruri (strane) după cum cântau serafimii.”⁸³

1a) ”Sărbătorile Apostolilor și solemnitatea martirilor a fost stabilită de vechii Părinți pentru a cinsti taina sa.”⁸⁴

1a) ”Ziua Epifaniei, Sfinții Apostoli au declarat-o sărbătoare solemnă, pentru că prin ea s-a făcut cunoscut în mod public Mântuitorul prin intermediul unei stele.”⁸⁵

1a) ”Sfântul Petru este primul care stabilește ordinea Mizei și rugăciunile sale.”⁸⁶

1a) ”Pentru mulți latini nu este sigur că Epistola către Evrei ar fi a Sfântului Pavel, pentru că nu concordă cu stilul său”⁸⁷.

1b) ”Răspunsurilor (...) li s-a dat acest nume pentru că corul răspundea în același ton cu care un cantor începea cântarea.”⁸⁸

1b) ”Laudele, adică cântarea Aleliua, este cântarea evreilor, a cărui explicație se rezolvă prin înțelegerea celor două cuvinte: Slavă lui Dumnezeu.”⁸⁹

---

⁷⁹ San Isidoro de Seviila, *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 22, traducido por Antonio Viñayo González, Toledo, 2007, p. 66.

⁸⁰ *Ibidem*, I, 20, p. 64.

⁸¹ *Ibidem*, I, 9, p. 42.

⁸² *Ibidem*, I, 10, p. 43.

⁸³ *Ibidem*, I, 7, p. 41.

⁸⁴ *Ibidem*, I, 35, p. 86.

⁸⁵ *Ibidem*, I, 27, p. 72.

⁸⁶ *Ibidem*, I, 35, p. 54.

⁸⁷ *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 12 (ed. A. Viñayo González, p. 51).

⁸⁸ *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 9 (ed. A. Viñayo González, p. 42s).

1b) ”Se cheamă ziua Domnului pentru că...”⁹⁰

1b) ”Se instituie prima oară sâmbăta pentru ca poporul vechi să se bucure de odihna trupească și așa să fie semn al odihnei; pentru că sâmbătă înseamnă odihnă”⁹¹.

Omniprezența sensului literal (ritual-etimologic) ne indică faptul că reflectările isidoriene asupra cultului și aplicarea sensurilor spirituale se fundamentează pe cunoașterea istorică și conceptuală a riturilor și celebrărilor. În aceeași manieră ca și în exegeza biblică, este necesară cunoașterea primului sens literal pentru a putea accede la o interpretare spirituală.⁹²

Așa cum fiecare Părinte al Bisericii face un comentariu celebrativ, la fel și la Isidor găsim o explicație alegorico-tipologică despre realitatea liturgică.⁹³

Această exegeză care se găsește în textele liturgice va fi cea mai celebră atât în epoca carolingiană dar și după.

2) ”Melchisedec a fost primul care a oferit acest sacrament ca figură și model al Trupului și Sângelui Mântuitorului, de asemenea primul în a exprima în mod imaginar taina sacrificiului, anticipând imaginea Domnului nostru Iisus Hristos”⁹⁴.

2) ”În timpul ceasurilor trei, șase și nouă, Daniel și cei trei tineri s-au rugat (Dan. 6, 13), adică, încă de la începutul zilei, timpul rugăciunii, în timpul celor trei ore suntem invitați să slăvim Treimea”⁹⁵.

2) ”Despre vechimea și excelența Utreniei este martor chiar profetul David când zice...Ne arată Casian că rânduiala solemnităților matutine, introdusă de puțin timp, a început în mănăstirea din Betleem, unde Domnul nostru Iisus Hristos s-a învrednicit a se naște dintr-o Fecioară”.⁹⁶

2) ”Pentru semnul Crucii, având frunțile însemnate cu semnul Sfintei Cruci, suntem eliberați din captivitatea acestei lumi, asemenea lumii Egiptului”.⁹⁷

---

⁸⁹ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 13 (ed. A. Viñayo González , p.52).

⁹⁰ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 24 (ed. A. Viñayo González , p.69).

⁹¹ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 25 (ed. A. Viñayo González , p. 69s).

⁹² Pontificia Comisión Bíblica , *La interpretación de la Biblia en la Iglesia* , 2, 1, Madrid, 2001, p.76.

⁹³ E. Mazza , *La mistagogia . Le catechesi liturgiche della fine del quarto secolo e il loro metodo* , Roma, 1996, p. 27: ” è difficilissimo stabilire che cosa, in un testo patristico, sia tributario di un metodo allegorico o di un metodo tipologico”

⁹⁴ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 17 (ed. A. Viñayo González , p. 57).

⁹⁵ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 19 (ed. A. Viñayo González , p. 63).

⁹⁶ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 23 (ed. A. Viñayo González , p. 68).

O privire generală ne indică faptul că nu există o schemă fixă, iar sintetizând aceste scheme, putem obține o schemă orientativă comună:

2) Sensul alegoric:

Obiceiul
Vechiului
Testament > (Realitatea în N.T.)
(Mărturia patristică) > Celebrarea actuală

Pentru a înțelege întinderea sensului alegorico-tipologic la Isidor de Sevilla, trebuie menționat că, prin extensie, se depinde uneori de Vechiul Testament. Așadar, solemnitatea vecerniilor actuale reflectă solemnitatea celor vechi testamentare, adică sacrificiile vespertine. Importanța pe care o dăm astăzi anumitor ore din zi, unor rugăciuni și ritualuri, etc, sunt de multe ori, reflexii ale obiceiurilor Primului Legământ.

Sensul tropologic (moral) era foarte bine consolidat în timpul Sfântului Isidor, de aceea nu ne surprinde precizia schemei sale. Aceasta însă, se poate privi și invers:

3) Sensul tropologic:

Rit sau rugăciune > consecința morală > explicare biblică

3) ”Iar la miezul nopții a lovit Domnul pe toți întâi-născuții din pământul Egiptului (Ieș. 12, 29), de aceea trebuie să priveghem ca să nu fim amenințați de aceeași tragedie a egiptenilor”.⁹⁸

3) ”Este tunsoarea clericilor un anume semn, fix pe corp, care însă se trăiește în suflet, adică, cu acest semn să se taie viciile religiei și pentru ca să ne desprindem de viciile cărnii, așa cum ne desprindem de păr, și din acest moment, reînnoind simțurile noastre, să răsărim, abandonându-ne, ca și Apostolul de omul cel vechi împreună cu lucrările sale (...)”.⁹⁹

Sensul tropologic abundă în a doua carte *De Ecclesiasticis Officiis* pentru că în ea se explică diversele ministere, miniștri și alte personaje ale vieții ecleziale. Chiar dacă este prezent

---

⁹⁷ *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 32 (ed. A. Viñayo González, p. 80).

⁹⁸ *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 22 (ed. A. Viñayo González, p. 66).

⁹⁹ *De los Oficios Eclesiásticos*, II, 4 (ed. A. Viñayo González, p. 107).

acest înțeles exegetic, este destul de dificil să găsim sensul analogic ca și continuare a acestei forme separate. Caracterul informativ al operei lui Isidor, destinat fratelui său Fulgencio, episcop de Ecija, poate să fie cauza acestei absențe. În comentariile liturgice cu trăsături catehetice găsim sensul analogic.

Mergând ceva mai departe de schemele exegetice, descoperim câteva date în interiorul exegezei sale pe care ar trebui să le avem în vedere pentru a înțelege mai bine fondul liturgic local a lui Isidor. Obiceiul de a păstra liniștea în ritul Hispanic, este justificat de Isidor prin intermediul unui citat de la Lc. 10, 39. Precedând această exegeză, Isidor ne indică proeminența Liturghiei Cuvântului peste alte devoțiuni:

“Așadar, convine ca atunci când se cântă, să cânte toți; să se roage toți atunci când se roagă; însă atunci când se proclamă lecturile, să se închine Domnului, să-și facă semnul crucii la frunte și să asculte atenți. Aceasta este ocazia de a însoți rugăciunea atunci când toți ne rugăm, pentru că va fi timp pentru rugăciunea particulară. Nu pierdeți lectura pentru a vă ruga, pentru că nu veți avea mereu ocazia de a asculta lecturile însă vă puteți ruga mereu și cât veți vrea...Aceeși rugăciune devine mai profundă atunci când mintea, hrănită cu lectura recentă, este plină de imagini cu lucruri divine pe care tocmai le-a auzit. De aceea, Maria, sora Martei, stând la picioarele Mântuitorului, uitând de sora sa, asculta cu mai multă atenție faptul că alesese cea mai bună parte (Lc. 10, 39, 42) așa cum a asigurat-o cuvântul Domnului. De aceea diaconul, cu voce tare, impune liniște, pentru că, fie că se cântă, fie că se proclamă lectura, să se păstreze între toți o uniformitate, și așa, ceea ce se predică tuturor, în același fel, toți să asculte.”¹⁰⁰

Acest larg citat al operei sale ne transmite și unele date istorice importante, și pe care Isidor nu le explică prin intermediul unei exegeze literale. Semnul Crucii la frunte când se intră în actul liturgic, îl găsim mărturisit mult timp după, în *Ordines romani*. Tendința de a părăsi participarea activă, nu provenea dintr-o formă sau alta de celebrare a euharistiei¹⁰¹, ci de la participanții săi, care nu participau activ tocmai pentru a exercita al tip de devoțiune în cadrul aceleiași celebrări. Chiar proclamarea lecturilor este adevăratul început al altor rugăciuni, ceea ce

---

¹⁰⁰ *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 10 (ed. A. Viñayo González, p. 43).

¹⁰¹ Ultimele reforme ale ritului roman pretindeau să favorizeze o participare activă. Totul depinde de cel botezat care confirmă adunarea. Cu respect la aceasta, să ne gândim la chemarea la o participare activă realizată de

ne indică faptul că *lectio divina* al poporului era o meditație a lecturilor proclamate în celebrarea liturgică. Aceasta se deduce din afirmația lui Isidor “pentru că nu veți avea mereu ocazia să ascultați lecturi însă să vă rugați o puteți face oricând”, dar și din valoarea economică a exemplarelor manuscriselor Sfintei Scripturi. Justificarea valorii supreme a Scripturii proclamată peste alt tip de rugăciune, se realizează prin intermediul potrivirii textului de la Lc.10, 39, ceea ce ne indică faptul că, neparticipând activ la această parte a celebrării este echivalentul alegerii părții celei mai rele și a nu asculta pe Domnul.¹⁰² De aceea diaconul strigă cu glas mare. *Silentium facite*, lucru care nu se mai găsește astăzi în liturgia hispanică.

Alt lucru important este conștiința care era prezentă în peninsula de origine petrină a liturghiei universale, incluzând și părțile sale mobile: “Sfântul Petru a fost cel care a stabilit o ordine a Mizei și a rugăciunilor sale, prin intermediul cărora consacrăm Domnului sacrificiul pe care-l oferim, și, în aceeași formă, realizându-se celebrarea în *universe mundo*.”¹⁰³

Alături de originea petrină ne atrage atenția și teologia euharistică: consacrarea darurilor nu se realizează prin intermediul recitării *narration institutionis* (scolastică) și nici prin *canon* (ex: Amalario), ci prin toate rugăciunile mizei, adică prin intermediul întregii celebrări. Dacă avem în vedere variația rugăciunilor ritului Hispanic - toate săptămânile având, cel puțin o anafora diferită - ne dăm seama că nu se concepe consacrarea darurilor ca fruct al unei rugăciuni fixe, ca și cum ar fi vorba de magie, ci intenția celebrativă - exprimată prin rugăciuni - este elementul indispensabil. În aceeași epocă, în Orient, era împărtășită aceeași mentalitate.

Înțelegerea *historiae salutis* a lui Isidor se reflectă în exegeza alegorico-tipologică, însă ea ne oferă o vedere generală, distinctă a ceea ce va face Joaquin de Fiore în sec. XII: “Prima vârstă a trecut înainte de Lege, a doua, în timpul legii, iar a treia este vârsta grației, când deja se revelează misterul, ascuns înainte vederilor profetice”¹⁰⁴

La Sfântul Isidor, elementul material foarte important, *crisma* (marele mir), cu care se consacră preoți, profeți și regi, prin care cei botezați primesc puterea Sfântului Duh, cu care se hirotonească preoți și episcopi - cel puțin în ritul roman - are o “origine” feminină:

San Pio X mult înainte de a se vorbi despre o reformă romană, adică, în timpurile „liturghiei tridentine.” Apud. F. Guerrero , *El magisterio pontificio contemporáneo* , I, Madrid, 1996, p. 771.

¹⁰² J. Corbon , *Liturgia y oración* , Madrid, 2004, p . 136.

¹⁰³ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 15 (ed. A. Viñayo González , p. 54).

¹⁰⁴ *De los Oficios Eclesiásticos* , I, 32 (ed. A. Viñayo González , p. 81).

“La fel, în această zi (Joia Mare) se consacră sfânta crismă, amintind că, două zile înainte de Paște, Maria a uns cu miruri capul și picioarele Mântuitorului”.¹⁰⁵

Textul la care se face referire este cel de la Lc. 7, 37-50. Isidor îl potrivește. Femeia anonimă primește numele de Maria. Ea nu unge capul Mântuitorului: ”Nu ai uns capul Meu cu uleiuri; ea în schimb a uns picioarele Mele cu miruri (v.46)”. Exegeza contemporană se limitează să spună că acea femeie era o prostituată¹⁰⁶. Păcatul femeii ar fi fost un motiv suficient pentru ca Sfântul Isidor să facă această analogie cu Maria, păcătoasa din Noul Testament.

Se reamintește acest fapt mântuitor în celebrarea liturgică din Joia Sfântă, prin care putem vedea aici un paralelism cu Botezul în Iordan: Ioan Botezătorul nu îi aduce nimic în plus lui Iisus, ci este apa însăși care primește binecuvântarea divină. Ioan este doar “intermediarul” instituirii sacramentului. Același lucru se poate afirma despre femeia păcătoasă din Evanghelia de la Luca.

Exegeza liturgică a Sfântului Isidor de Sevilla reprezintă unul din pașii intermediari pentru consolidarea unei metode. Atenția sa pentru originea istorică a riturilor precum și sensul lor etimologic, ne arată necesitatea de a justifica unele rituri și celebrări, fie ele prin intermediul sensului general (etimologic), prin sensul său în *historia salutis* (istoric-alegoric), și prin valoarea sa pentru noi (moral). Trecerea timpului face ca sensul primogen al elementelor celebrării să fie date uitării. Accentul asupra sensului general și a contextului, mai mult decât alegoric, ne indică necunoașterea anumitor elemente. Munca lui Isidor nu vine să suplinească lipsuri ci să proporționeze un ghid general al oficiilor eclesiastice. Unul din motivele generatoare, îl găsim în faptul că, limba liturgică nu este străină poporului, în special în ritul Hispanic - la fel ca și în cel galican – unde fiecare rit era însoțit de o rugăciune care-i explica înțelesul. În acest sens, tradiția hispano-galică a fost mereu sensibilă binomului *ritus et preces*. Absența acestor rugăciuni în arealul roman, va declanșa pe pământurile galeze, “boom”-ul *expositions missae*. În mediul geografic și liturgic al lui Isidor, acest lucru nu era necesar.

Alte aspecte importante al operei isidoriene, sunt cunoașterea și folosirea tradițiilor altor locuri. Acest fapt îi permite o exegeză liturgică aproape universală, fără frica faptului că o

---

¹⁰⁵ *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 29 (ed. A. Viñayo González, p. 75).

¹⁰⁶ F. Bovon, *El evangelio según san Lucas*, I, Salamanca, 1995, p. 551.

interpretare ar putea fi contrazisă de altă datină total opusă. În această eroare vor cădea scolastici, care vor edifica o teologie sacramentală pornind de la ritul roman.¹⁰⁷ Din punctul de vedere al metodei liturgice comparate, Sfântul Isidor este un exemplu de urmat și o mărturie teologică de primă clasă.

Unele date relevante ne arată în plus că , cunoașterea oficiilor eclesiastice nu se limitau doar la o muncă enciclopedică - ca unul care se limitează a face un dicționar - ci că posedă un bagaj de cunoștințe al legilor celebrării, a sensului și a structurii interne. Acest lucru, unit cu faptul că a fost și un compozitor de texte liturgice¹⁰⁸, face ca mărturia sa să aibă o valoare inegalabilă: alți comentatori medievali se vor fi limitat la interpretare, aproape niciodată în a crea texte pentru celebrare.

III.3 Celebrarea Euharistiei: *Ordo Misae*:

3.1 Rituri inițiale,

3.2 Liturgia cuvântului,

3.3 Pregătirea ofrandelor-intercesiuni solemne-semne ale păcii,

3.4 Rugăciunea euharistică,

3.5 Ritualul comuniunii.

3.1 Rituri inițiale

În mod normal partea introductivă cuprinde o cântare numită *Prelegendum*¹⁰⁹, imnul *Gloria in excelsis*, și rugăciunea *Post Gloriam*. La solemnități se adaugă imnul *Trisagio* între *Gloria* și rugăciunea *Post Gloriam*.¹¹⁰

---

¹⁰⁷ Vedem la Sf. Tomas o reducere a varietății ritualice orientale, când, în cazuri particulare, menționează obiceiurile „grecilor”. După cum am văzut, Sf. Isidor cunoaște și distinge tradițiile grecilor, italicilor, africanilor, etc.

¹⁰⁸ J. Pérez de Urbel, *San Isidoro de Sevilla. Su vida, su obra y su tiempo*, León, 1995, p. 161.

¹⁰⁹ J.M. Ferrer, *Como celebrar la Misa en rito Hispano-Mozarabe?*, Pastoral Liturgica 207-208, 1992, p. Q 50-64.

¹¹⁰ J. Janini, *Liber Horarum de Silos*: An Valent 12, 1986, p. 17-18.

Prelegendum.

Izvoarele tradiției B¹¹¹ desemnează *Prelegendum* cu numele generic de *Officium*. În schimb, în liturghia galicană¹¹², este numită tot *Praelegendum*. În realitate însă, este un cântec analog între *Introitus* roman și *Ingressa* ambroziană.

Ca în majoritatea cântărilor hispanice, antifonul nu se repetă întreg după versetul psalmodic și *Gloria*. Se repetă doar ultimul verset al aceluiași antifon.

Numele de *Prelegendum* (cântec care precedă lecturile), părea să excludă funcția cântării intrării. În efect, într-o perioadă de decadență, odată cu încorporarea elementelor devoționale, în care celebrantul cerea în mod public purificarea propriei persoane, s-a întârziat momentul executării cântării *Prelegendum*.

Atât în descrierea Mizei galicane a lui pseudo-German, ca și în analogia sa clară cu cântecele romane și ambroziene, se demonstrează adevărata natură a cântării procesionale, destinată a însoți intrarea precum și accesul la altar al celebrantului și slujitorilor acestuia.

Imnul Gloria in excelsis

Unele liturghii orientale au adoptat poemul hristologic al secolului II *Gloria in excelsis* ca și imn al oficiului de dimineață.

Pentru cele două versete inițiale, ritual roman încorporează poemul în celebrarea Nașterii Domnului: odată terminat oficiul de priveghere, cu *Gloria in excelsis*, se începea Liturghia de la miezul nopții. De aici trece de asemenea și la Privegherea de Paște și în final se extinde la misele duminicale și ale sărbătorilor.

Ritual ambrozian¹¹³ care folosea deja *Gloria en excelsis* ca imn de dimineață¹¹⁴, datorită influenței ritualului roman, l-a incorporat de asemenea la misele duminicale și cele festive.

---

¹¹¹ J. Pinell, *El problema de las dos tradiciones del antiguo rito hispanico. Valoracion documental de la tradición B, en vistas a una eventual revisión del ordinario de la misa mozárabe*, în "AA. VV"., *Liturgia y música mozárabes*: IEVM, Toledo, 1978, p. 3-44.

¹¹² J. Pinell, *Preci eucaristiche occidentali. Testi delle liturgie ambrosiana, galicana e ispanica. Sintesi di uno studio letterario-dotrinale*, Pontificio Instituto Liturgico, Roma, 1984, p. 22-30.

¹¹³ *Ibidem*, p. 30-31.

În schimb, ritul galican, formându-și această parte introductivă a misei, în loc de *Gloria in excelsis* a adoptat cântarea lui Zaharia, *Benedictus*, destinată în mod universal oficiului de dimineață căreia i-a dat și numele de *Prophetia*.

Conciliul IV de la Toledo din 633 citează *Gloria in excelsis* ca exemplu de poezie liturgică împotriva celor care nu admiteau imnele. Acest imn însă nu face referire în mod absolut la celebrarea euharistică. *Gloria in excelsis* a fost introdus ulterior în Misa Hispanică, probabil în timpul celei de-a doua jumătăți a secolului VII, și în misele duminicale și festive.

Trisaghionul.

Izvoarele păstrează mai multe versiuni al Trisaghionului, în greacă sau latină sau simultan în greacă și latină.

Formulele mai simple au putut fi încorporate textual în o liturghia greacă, bizantină sau alexandrină. Cele mai elaborate se pare că au fost compuse în Spania.

Rugăciunea Post Gloriam¹¹⁵

Această rugăciune se pare că ar fi corespuns primei *Collecta romana* sau rugăciunii *Oratio super populum* care corespunde misei ambroziene.

Fiind primul text evhologic, pe care preotul îl adresează lui Dumnezeu în numele Bisericii, este cel care deschide efectiv celebrarea. Rugăciunea reunește aspirațiile tuturor care sunt prezenți acolo și într-un anumit mod declară că, comunitatea rămâne constituită din adunarea celebrantă¹¹⁶.

Fără a avea dubii asupra acestui sens fundamental al rugăciunii, rugăciunile *Post Gloriam* hispanice au o caracteristică specială: în textul rugăciunii rămân mereu integrate texte extrase din

---

¹¹⁴ J. PINELL, *Las horas vigiliares en el oficio monástico hispánico* =Scripta et Documenta 17, Montserrat 1966, p. 197-340.

¹¹⁵ M. Ferotin, *Étude sur les manuscrits mozarabes. I Les manuscrits de Tolède*, LMS, Toledo, 1983, p. 683-684.

¹¹⁶ J. Pinell, *Las oraciones de cantico del antiguo rito hispanico*, Didaskalia 8, 1978, p. 197-198.

Gloria sau, dacă se cântă și *Trisaghionul*¹¹⁷, rămân expresii atât din *Gloria* cât și din *Trisaghion*, în mod simultan. Câteodată toată rugăciunea este construită începând cu o frază a cântărilor care au precedat-o.

În perioada în care au fost compuse, era habituală în ritul hispanic corespondența explicită între cântări și rugăciuni, mai ales în sectorul oficiului.

Merită precizat că în *Collectio post Prophetiam* galicană, care are exact aceeași funcție, nu se produce acest fenomen.

3.2 Liturgia cuvântului¹¹⁸

Înainte de a începe Liturgia Cuvântului, preotul sărută altarul și salută credincioșii zicând: *Dominus sit Semper vobiscum* la care poporul răspunde *Et cum spiritu tuo*.

Când se omite *Prelegendum*, cântarea *Gloria en excelsis* și rugăciunea *Post Gloriam*, la misele festive precum și în duminicile Postului mare, celebrarea se începe cu acest salut pe care preotul îl adresează adunării.

Liturgia Cuvântului cuprinde în mod normal trei lecturi: *Prophetia*, *Apostolus* și *Evangelium*. În timpul Postului mare citirile sunt în număr de 4: cea a profeților este înlocuită de una din cărțile sapențiale și de una din cărțile istorice ale Vechiului Testament.

În timpul Pascual, lectura profetică poate fi înlocuită de pericope din Apocalipsă. A doua este din Faptele Apostolilor.

După lectura profetică sau a lecturii istorice, se cântă *Psallendum*, care este atât prin funcție cât și prin structură, analogie cu *Graduale* din misa romană și *Psalmellus* din cea ambroziană, precizând că Sfântul Isidor îi atribuie lui Leandru compunerea unui repertoriu de *psallenda*.

În Miercurile și Vinerile din primele cinci săptămâni ale Postului mare, *Threni* ocupă locul lui *Psallendum*.

---

¹¹⁷ J. Gilbert, *Festum resurrectionis. Estudio de las lecturas biblicas y de los cantos de la Liturgia de la Palabra de la misa hispanica durante la cincuentena pascual*, Bibliotheca Ephemerides liturgicae. Subsidia 10, Ed. Liturgiche, Roma, 1977, p. 87.

¹¹⁸ J. Janini, *Liber missarum de Toledo II*, IEVMT =Serie Litúrgica. Fuentes IV-VIII, Toledo 1983, p. 281-298.

*Threni*¹¹⁹ exprimă tonul dramatic de penitență al bisericii și suferințele lui Hristos în timpul Patimilor. Textele sunt elaborate din anumite pasaje din *Plângeri* și din cărțile lui Iov și Isaia.

La festivitățile Martirilor, după *Psallendum*, se poate citi, cum se făcea în antichitate, partea conclusivă a patimii martirului respectiv. În continuare se cântă *Benedictiones* (fragment din cântarea lui Daniel)¹²⁰.

Liturghia Cuvântului se încheie cu cântarea *Laudes*. Se interpretează după Evanghelie și nu înainte ci după omilie, dacă aceasta se ține. La misele din Postul Mare se cântă *Laudes* și nu *Aliluia*.

3.3 Pregătirea ofrandelor-intercesiuni solemne-semne ale păcii.

Sacrificium

În timpul procesiunii credincioșilor la altare pentru a aduce jertfele și în timp ce slujitorii pregătesc pâinea și vinul și le așază pe altar, corul cântă *Sacrificium*¹²¹.

Această cântare corespunde prin funcția sa, cântării pe care ritul roman îl numește *Offertorium* iar ritul ambrozian, *Offerenda*. Chiar Sfântul Isidor vorbea despre acest imn sub numele de *Offertorium*.

O remarcabilă lucrare muzicală a școlii ambroziene, *Precatus est Moyses*¹²², care a fost de asemenea inclusă în repertoriul roman, ar fi putut să constituie prototipul noului gen de ofertorii care s-a dezvoltat amplu în mediul ritului hispanic.

Textele repertoriului descriu sacrificiile oferite de personaje biblice și justifică titlul de *Sacrificium* împreună cu jertfele aduse în faze succesive din timpul *Historia Sacra*, texte care vorbesc despre altar și despre serviciul cultului din templu, și care evocă liturghia cerească ce se celebrează înaintea Mântuitorului.

---

¹¹⁹ *Oferencio, Ordinario de la Misa del rito Hispano-Mozarabe*, Arzobispado de Toledo 1991, n. 8-9.(=OF)

¹²⁰ *Ibidem*, n.10.

¹²¹ OF. n. 16

¹²² I. Fernandez de la Cuesta, *Sobre la biblioteca musical de Silos*: R Mus 15, 1992, p. 373-378.

Între toate cântările Mizei hispanice, *Sacrificium* era cea mai extinsă, fapt pentru care i s-a acordat de la început importanța cea mai mare. Cântarea depășea cu mult spațiul de timp necesar pentru funcțiunea ritualică ce o avea de acompaniat.

Prin măreția sa, cântarea se impunea, oprind mișcarea. Între pauza de reflectare pe care o crea și adevărurile concrete pe care Liturghia Cuvântului aducea cu ea, *Sacrificium* proiecta temele principale: istoria mântuirii, cultul de adorare a unicului și adevăratului Dumnezeu și pregătea recunoașterea implicită a jertfei lui Hristos, actualizată în Euharistie, ca și coroană a tuturor sacrificiilor.

Rugăciunea Oratio Admonitionis

Imediat preotul pronunță *Oratio Admonitionis*¹²³, text evhologic adresat adunării.

Liturghia galicană¹²⁴ îi dă numele de *Praefatio*. Începând cu acest moment, structura mizei galicane aproape se identifică cu Misa hispanică.

Nomenclatura hispanică definește textul ca fiind adresată adunării. Titlul galican indică faptul că textul este destinat să pregătească ceea ce urmează după.

În întinderea ritului galican s-a adoptat sistematic corespondența dintre *Praefatio* și *Collectio*. *Praefatio* este adresată adunării propunând motivele rugăciunii în comun, pentru a sincroniza dispoziția credincioșilor spre o singură aspirație, iar mai târziu, în *collectio*, această aspirație se formulează sub forma unei rugăciuni adresată lui Dumnezeu.

Un exemplu rar însă perfect al acestei metode, care era deja aplicat mizei romane a secolului V, îl constituie *Orationes Sollemnes* din Vinerea Sfântă.

Așadar, funcția rugăciunii *Praefatio-Oratio Admonitiones* este aceea de a pregăti adunarea în executarea darului rugăciunii în marea rugăciune universală care va începe¹²⁵.

---

¹²³ Liber Ordinum Episcopalis, Editor J. Janini, J. Silos, 1991, (=LO ep), formula 487.

¹²⁴ J. Pinell, *Preci eucaristiche occidentali. Testi delle liturgie ambrosiana, galicana e ispanica. Sintesi di uno studio letterario-dotrinale*, Pontificio Istituto Liturgico, Roma, 1984, p. 33-39.

¹²⁵ LO ep. 491.

Tematica reunită în formularele rugăciunii *Oratio Admonitionis* este imensă. Se extrag motivele sărbătorii sau ale timpului liturgic. Doar în duminicile Postului mare se face referire în mod concret la Evanghelia care s-a citit la Liturghia Cuvântului.

În duminicile timpului obișnuit se acordă atenție specială rugăciunii, se dau instrucțiuni despre cum se face rugăciunea și se solicită smerenia pentru ca rugăciunea să fie pură și eficace.

Când se tratează despre un text evhologic, poporul răspunde *Amen*. Mai târziu preotul adaugă o concluzie doxologică la care poporul răspunde din nou cu *Amen*. Așa se procedează în mare parte în rugăciunile care urmează.

Cu *Amen* se pecetluiește concluzia fiecărei lecturi a Liturghiei Cuvântului. Acest *Amen* aproape continuu, al adunării, constituie unul din semnele externe mai evidente care caracterizează celebrările după ritul hispanic, atât în Misă, cât și în oficiu și adiministrarea tainelor. Se poate să fi fost moștenit de la tradiția alexandrină unde se întâlnește un fenomen asemănător.

Dipticele¹²⁶

Odată cu strigarea sacerdotală *Oremus* și a exclamării adunării atât în greacă cât și în latină, *Agios, Agios, Agios, Domine Deus, Rex aeternae, tibi laudes et gratias*, se intră în citirea dipticelor.

La Misa hispanică, invitația *Oremus* este rezervată acestui moment de mare rugăciune eclesiastică precum și proclamării rugăciunii *Tatăl nostru*.

Pornind de la un element universal antic al celebrării euharistice, odată cu apariția rugăciunii litanice pentru necesitățile Bisericii precum și ale omenirii, s-au format dipticele. Apariția dipticelor coincide, din punct de vedere istoric, compunerii scrise a primelor anaforale, în secolul III.

În diptice, cererea se convertește în expresie a comuniunii de credință și de binefacere cu toată Biserica, cu ierarhia bisericească, cu poporul lui Dumnezeu, cu Sfinții, toate acestea în

---

¹²⁶ OF. n 23.

comuniunea cu cei adormiți. Unele anaforale orientale includ dipticele de comuniune cu Părinții care au intervenit în sinoadele ecumenice¹²⁷.

În anaforalele antiohiene, dipticele se găsesc la finalul rugăciunii euharistice. Cele de tip alexandrin, în general, plasează cererile între *praefatio* și restul rugăciunii euharistice.

Liturghiile galicane și hispanice se caracterizează prin așezarea dipticelor între *ofertoriu* și *simbolul păcii*, ca în aproape toate liturghiile și care precedă imediat *praefatio*.

Una din versiunile arhaice ale dipticelor care s-au conservat, este în mod precis cea de la tradiția B a ritului hispanic. Folosirea cuvintelor și a expresiilor tipice ale limbii latine creștine a unei perioade foarte bine determinate precum și rezonanțele cuvintelor scrisorilor Sfântului Ciprian de Cartagina și existența lor în Martiriul Sfântului Fructuos de Tarragona, ar indica procedența sa de la bisericile Africii latine, și ar acredita folosirea lor în Spania secolului III.

În primele două diptice ale Bisericii universale și al ierarhiei bisericești, se poate recunoaște o compoziție literară foarte rudimentară: fiecare diptic ar proveni din fuziunea dintre două cereri a vechii litanii.

Când în secolul VI se ajunge la structurarea definitivă a Mizei hispanice, se va păstra conștiința antichității și venerabilității acestei serii de diptice. Textele noii invenții vor servi pentru a însoți și păstra la loc de frunte acest vestigiu sfânt al tradiției.

Dipticele comuniunii cu Biserica universală este de remarcat în primul rând. Între acesta și celelalte, se introduce o rugăciune proprie, variabilă, adresată lui Dumnezeu, denumită cu numele generic de *Alia*, în ritul hispanic, și de *Collectio* în ritul galican.

Rugăciunea Alia¹²⁸

Rugăciunea *Alia* asumă, în parte, ampla funcție a rugăciunii *Super Oblata* a mizei romane, care la jumătatea secolului V a reprezentat o inovație fără precedent. În rugăciunea hispanică, de asemenea se cere lui Dumnezeu să accepte darurile Bisericii, pâinea și vinul

---

¹²⁷ Gabriel Ramis Miquel, *Los misterios de Pasion, como objeto de la Anamnesis en los textos de la Misa del rito Hispanico, estudio biblico-teologico*, Dissertatio ad Doctoratum in Liturgia assequendum in Pontificio Instituto Liturgico, Roma, Iglesia Nacional Española, 1978, p. 225.

¹²⁸ OF. n. 21.

pregătite pe altar, acestea semnificând supunerea comunității creștine acțiunii sfințitoare a lui Dumnezeu. Ea se referă la actul recitării dipticelor și eficacitatea rugăciunii.

Rugăciunea *Alia* concluzionează cu o formulă de legătură care este introdusă de dipticele ierarhiei bisericești și a comunității creștine prezente acolo, și cu amintirea Sfinților și cererea pentru cei adormiți.

Pentru ca această parte a celebrării să atingă cel mai mare grad de expresivitate, anunțarea dipticelor ar trebui să o facă diaconul sau un preot concelebrant.

Rugăciunea Post Nomina

Recitării dipticelor le urmează o a treia rugăciune variabilă, numită *Post Nomina*, care are, de asemenea, o formulă de sfârșit. Titlul de *Post Nomina* este comun liturghiilor galicane și hispanice.

Post Nomina înseamnă *după diptice*. Definind dipticele prin conținutul lor, se referă nu doar la cei care au fost menționați nominal: Sfinții, cei adormiți, Papa, episcopii, ci și la persoanele pomenite: bolnavi, prizonieri, pelegri, membrii adunării prezente sau ai altor biserici¹²⁹.

Textul rugăciunii *Post Nomina* relaționează cu proclamarea numelor în rugăciunea comună și înscrierea aceluiași nume atât în ceruri cât și în cartea vieții.

Simbolul păcii

Cea de-a patra rugăciune variabilă, numită *Ad Pacem*, cu formula proprie de legătură *Quia tu es vera pax nostra*, binecuvântarea trinitară *Gloria Dei Patris omnipotentis*, sfatul diaconal adresat adunării de a-și comunica între ei semnul păcii, precum și cântarea *Pacem meam do vobis*, formează ultima etapa a Mizei hispanice, moment care desparte Liturgia Cuvântului de Rugăciunea Euharistică.

---

¹²⁹ Juan Miguel Ferrer Grenesche, *La Eucaristia en rito Hispano-Mozarabe*, Toletana I, 1991, p. 79.

Cu tematica fundamentală a rugăciunii *Alia* s-a reușit unirea a doua elemente heterogene: *ofertoriul și dipticele*¹³⁰.

3.4 Rugăciunea euharistică¹³¹

Inovația cea mai importantă, care la jumătatea secolului V ritul roman avea să-l introducă în istoria liturghiei, consta în variabilitatea prefaței. Liturghiile orientale, înainte și după această schimbare, au menținut puternice principiile unității inalterabile ale anaforalei.

Prefața face parte din ea și este conformă cu ea prin conținutul doctrinal și prin forma sa literară.

Contrastând cu normele riturilor orientale, care au utilizat mereu mai mult de o anafora, ritul roman stabilea pentru el un canon fix. Prima parte a canonului, prefața, se bucura de maximă variabilitate.

În *libelli missarum* roman, compus între secolul V și jumătatea secolului VI, precum și în primul sacramentar roman, elaborat în timpul celei de-a doua jumătăți a secolului VI, fiecare misă are propria prefață.

Noul sistem hispano-galican, care a început a fi aplicat în timpul secolului VI, extindea variabilitatea prefaței, experimentată cu succes în riturile roman și ambrozian, împreună cu restul Rugăciunii Euharistice.

Pentru a asigura o unitate, unele elemente tradiționale ale vechilor anaforale, au rămas invariabile: dialogul situat înainte de prefață, cântarea *Sanctus* și raportul Instituirii și a doxologiei de sfârșit. Între aceste elemente fixe, aveau să se insereze trei texte evhologice variabile, proprii fiecărei celebrări: *Illatio* care corespunde rugăciunii, *Praefatio* după nomenclatura romană, rugăciunea *Oratio Post Sanctus* și *Oratio Post Pridie*.

Astfel, Rugăciunea Euharistică va rămâne în această formă:

---

¹³⁰ *Ibidem*, p. 80.

¹³¹ Guion de la Misa Mozarabe, Toledo, 1940, p. 31.

Dialog
Illatio
Sanctus
Rug.Post Sanctus
Raportul Instituirii
Rug. Post Pridie.
Doxologia.

Caracterul stilistic al *praefatio* romano-ambrozian¹³²

Adoptând variabilitatea prefaței, școala evhologică romană a știut să distingă foarte bine diviziunea și succesiunea părților care s-au observat în compunerea celor mai vechi anaforale din limba siriană și greacă. Unele elemente proveneau din evhologia ebraică.

Se începe astfel afirmarea cu insistență a necesității de laudă, binecuvântare și mulțumire lui Dumnezeu. Mai târziu se încearcă justificarea laudei iar primul motiv pe care îl găsesc este că toate câte există sunt opera lui Dumnezeu, și că El este, așadar, unicul Dumnezeu. Îndată însă, lui Dumnezeu Creatorul i se adaugă atributul de Dumnezeu Răscumpărătorul: Ființa imensă care cuprinde totul în Sine, care a avut îndurare de omul căzut și a dispus mântuirea sa.

De la binomul Creație-Răscumpărare¹³³, ca izvor nesfârșit, ar proveni tematica fundamentală a *praefatio*.

Între secolele III și IV, în Rugăciunea Euharistică a pătruns *Sanctus*, care a evoluat rapid de la o simplă aclamare la o cântare foarte elaborată, formată din agregarea mai multor reminiscențe biblice.

Odată cu intrarea în vigoare a *Sanctus*-ului, *praefatio* a evoluat astfel: după descrierea laudei neîncetate a îngerilor înaintea lui Dumnezeu, se formula cererea de a fi admisă în slava cerească cântarea adorării pe care Biserica o aduce ca tribut de pe pământ.

Cu aceasta, în schema lui *praefatio*, se delimitează clar trei părți:

---

¹³² Gabriel Ramis Miquel, *op. cit.* p. 300-330.

¹³³ J. Janini, *Officia Silensia. Liber Misticus II. A paschate usque ad Pentecosten*, Edicion y notas: HS 30, 1977, p. 331-418.

- Este bine a mulțumi.
- Motivele care îl justifică.
- Legătura cu *Sanctus*.

În acest moment, școala evhologică romană a optat pentru absoluta variabilitate a celei de-a doua părți, reducând practic partea inițială la un protocol unic cu câteva formule stereotipe în a treia parte.

Pentru compunerea celei de-a doua părți variabile, școala evhologică romană a adoptat normele literare care regularizau proza demonstrativă, concisă și rigid structurată, la fel cum se făcuse de altfel, în rugăciuni.

În textele tipice ale evhologiei romane, cele ce pot fi considerate exemple clasice, partea expozitivă era restrânsă la o perioadă, cupusă din doi, trei sau patru membri. Fiecare membru conținea o afirmație, o teză; a doua era consecința primei, a treia consecința celei de-a doua ș.a.m.d.

Praefatio se referea mereu la lucrarea lui Dumnezeu, realizată de Hristos și în Hristos, considerată după fazele anului liturgic. Recunoscută de asemenea în misiunea apostolilor, în slăvita rezistență a martirilor, în dreptatea sfinților și în puterea sfințitoare a slavei, concluzia inechivocă la care se ajungea era că este drept să mulțumim lui Dumnezeu în tot locul și în tot timpul.

Mecanismul structurii literare rezulta a fi un mijloc pastoral.

În mediul ritului ambrozian, locul unde s-a urmat imediat exemplul roman a variabilității lui *praefatio*, având în vedere mai ales obiectivul pastoral care se urmărea, nu s-a considerat indispensabilă sprijinirea pe aceleași norme cu caracter formal și stilistic. Limbajul școlii evhologice din Milano este mai literar, chiar uneori poetic iar structura lui *praefatio* este mai complexă.

Illatio hispanică¹³⁴

Diferențele se accentuează enorm atunci când se compară densitatea concisă a modelului roman cu ampla dezvoltare a majorității textelor galicane și hispanice.

Limitând problema strict la ritul hispanic, trebuie luat în calcul că imensa bogăție a textelor acumulate în Misal, sunt fructul colaborării între scaunele mitropolitane și autorii care au trăit în decursul aceluși secol, și care au fost martorii momentelor istorice și culturale, unde fiecare din ei avea un stil personal. Este de înțeles de ce între o misă și alta sunt atâtea diferențe, atât în ceea ce privește limbajul precum și a modalităților de compunere.

Se poate însă afirma în manieră generală că, autorii evhologiei hispanice a Mizei au încercat să se țină atât de legile retoricii ale *oratio structurata*¹³⁵ cât și a clasicilor latini, adică, proza destinată unei expuneri cu caracter demonstrativ.

Ca și în toate celelalte liturghii, Rugăciunea Euharistică este precedată de un dialog între celebrant și adunare.

În liturghia hispanică, pentru a sublinia mișcarea celebrantului și a diaconului, care în acest moment părăsesc scaunul de sus și se suie la altar, dialogul începe cu versetul:

*Introibo ad altare Dei mei*¹³⁶,

R. *Ad Deum qui laetificat iuventutem meam*¹³⁷.

Diaconul intervine cerând credincioșilor atenția: *Aures ad Dominum*¹³⁸, iar poporul răspunde: *Habemus ad Dominum*¹³⁹. Continuă apoi preotul: *Sursum corda*, iar poporul: *Levemus ad Dominum*. La sfârșit preotul propune: *Deo ac Domino nostro Jesu Christe Filio Dei, qui est in caelis, dignas laudes dinasque gratias referamus*. Toți răspund: *Dignum et iustum est*.

---

¹³⁴ Dom Ferotin, *Liber Mozarabicum Sacramentorum*, Paris, 1912, p. XVI.

¹³⁵ M. Righetti, *Historia de la Liturgia, I*, Madrid, 1955, p. 307.

¹³⁶ Misale Mixtum dictum Mozarabes, praefatione, notis, et appendice AB Alexandro Lesleo, S.J. Sacerdote orantum, Pars Prima, Romae, MDCCLV, p. XCVI.

¹³⁷ *Ibidem*, p. XCVII.

¹³⁸ Cf. nota 28.

¹³⁹ *Ibidem*.

În fața doctrinei ariene împreună cu șvabii vizigoți, care s-au stabilit în Peninsula, bisericile catolice din Spania au susținut unanim plenitudinea divinității lui Hristos. Mai mult decât atât, în expunerile teoretice, adevărul de credință rămânea categoric afirmat fiind totodată asimilat de poporul credincios. Atât Fiului cât și Tatălui li se adresau rugăciuni și laude de către Biserică¹⁴⁰.

Această situație a influențat profund toată liturghia hispanică și nu doar Misa. Ultima propoziție a dialogului este cheia interpretării întregii Rugăciuni Euharistice.

Nu este întâmplător paralelismul între *Filio Dei, qui est in coelis* și *Pater noster qui es in coelis* texte ce aparțin supremei rugăciuni creștine.

Lui Dumnezeu Tatăl și lui Hristos li se îndreaptă de cele mai multe ori *Illatio*.

Sanctus-ul este de asemenea îndreptat către Hristos. Acest lucru este demonstrat de protocolul inițial al rugăciunii *Post Sanctus*, după care Hristos este *vere Sanctus, vere Benedictus*. Mult mai rar lui Hristos îi sunt atribuite rugăciunile *Post Sanctus* și *Post Pridie*.

Protocolul inițial al *Illatio* nu este fix, lucru întâlnit și în ritul roman. Chiar dacă se repetă aici aproape mereu aceleași concepte, formula sa variază de la un text la altul.

Illatio constă dintr-un număr nedeterminat de perioade, coordonate sau legate între ele. Fiind mai puțin limitată extinderea sa, se pot forma perioadele înăuntrul aceluiași *Illatio*, într-o manieră distinctă.

Argumentarea se dezvoltă trecând de la o perioadă la alta sau se oprește în numeroase enumerări sau în progresiuni incisive simetrice, antiteze sau paralelisme, care insistă asupra relației între două sau mai multe concepte.

Acest procedeu conferă rugăciunii *Illatio* ca și altor rugăciuni variabile ale Mizei hispanice, un caracter reflexiv, contemplativ.

---

¹⁴⁰ J. Pinell, *Credo y comunión en la estructura de la misa hispanica según disposición del III Concilio de Toledo*, în "AA. VV.", *Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989*, (Arzobispado de Toledo 1991), p. 333-342.

Sanctus

Cântarea *Sanctus*¹⁴¹ a pătruns în tradiția universală ca o simplă aclamație: *Sanctus, Sanctus, Sanctus Dominus Deus Sabaoth*, care corespunde primului stih de la Is 6, 3. În această formă s-a conservat în două anaforale de tip antiohean: versiunea armeană a lui Iacov cel Mic și versiunea greacă arhaică a Sfântului Vasile.

Mai multe anaforale alexandrine ale secolului IV au amplificat textul cu al doilea stih de la Isaia, modificând însă *Pleni est omnis terra gloria ejus* cu *Pleni sunt caeli et terra gloria ejus*.

Anaforaua Constituțiilor Apostolice a adăugat *Benedictus in saecula. Amen*. Nu este de mirare ca acest nou element să provină de la Iez 3, 12: *Benedicta gloria Domini de loco suo*, frază care se găsește într-un loc foarte asemănător, la Is 6, 3. În acest caz ar coincide cu o cântare sinagogală așa numitele *18 Benedictiones*.

Evoluția cântării *Sanctus* creștin se înclina spre aclamarea *Benedictus qui venit in nomine Domini* al Psalmului 117, 26, transferat ambientului prezentării mesianice a lui Iisus în Ierusalim. De aceea versetul 26 al Psalmului 117 trage după sine și *Hossana*, după variantele evangheliștilor. Forma clară a *Sanctus*-ului este dezvăluită în ritul bizantin care schimbuse deja *gloria ejus* cu *gloria tua*. Ritul roman a adoptat de asemenea această formulă.

În prima parte a textului *Sanctus*, liturghia hispanică a modificat *gloria ejus* în *gloria majestatis tuae*, precum în imnul *Te Deum laudamus*. Partea a doua a *Sanctus*-ului hispanic este luat literă cu literă de la Mt. 21, 9: *Hosanna filio David. Benedictus, qui venit in nomine Domini. Hosanna in excelsis*. Traducerea latină de la Matei, după Vulgata, zice *in altissimus*, în loc de *in excelsis*.

Exclamarea *Hosanna filio David* se găsește doar în ritul hispanic și într-o veche anafora a liturghiei sirio-caldeene. Cel mai probabil este că amândouă depind, separat, de textul de la Matei.

---

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 344.

Rugăciunea Post Sanctus¹⁴²

Scopul rugăciunii *Post Sanctus* este acela de a conduce la Momentul Instituirii.

Tratând despre anaforele orientale, putem defini această parte a Rugăciunii Euharistice ca *rugăciune hristologică*¹⁴³, având ca argument plauzibil *praefatio*. În acest moment, rugăciunea se restrânge clar asupra contemplării lui Hristos, a mesajului Său și asupra sacrificiului.

Un număr considerabil de *Post Sanctus* galican și hispanic sunt alcătuite din scurte sinteze ale operei de răscumpărare: Întruparea, Patimile și Slăvirea lui Hristos¹⁴⁴.

Alte teme care converg la rugăciunea *Post Sanctus* sunt cele ce fac referire la slava cerească ca rezonanță a cântării ce a precedat-o și a noului *sacrificio*: Hristos, prin ceea ce a instituit, a modificat ireversibil legile culturale precedente. Unicul *sacrificio* valid, de la moartea Sa, este sacrificiul Său; și anume este acela că Biserica, împlinind mandatul Său, trebuie să jertfească.

Argumentele din rugăciunea *Post Sanctus* se completează între ele și toate îndeamnă adunarea să asiste la descrierea gestului culminant al Cinei Domnului și să-l recunoască cu credință în ritul astfel instituit împlinind astfel actul efectiv al sacrificiului lui Hristos.

La sfârșitul rugăciunii *Post Sanctus* există o formulă de legătură care în mai multe rînduri, conduce la primele cuvinte ale momentului Instituirii.

Momentul Instituirii¹⁴⁵

Apare în momentul când Sfântul Pavel introduce versiunea sa cu Cina cea de Taină, prin cuvintele: *in qua nocte tradebatur (1 Cor 11, 23)*. Acesta specifică că instituirea Euharistiei preceda imediat seriei de întâmplări care constituiau complexa Patimă a lui Hristos: de la

---

¹⁴² J. Pinell, *La liturgia ispanica*, în „Anamnesis 2”, Torino, 1978, p. 70-88.

¹⁴³ G. Ramis, *La anamnesis en la liturgia eucaristica hispanica*, în “AA. VV”., *Liturgia y música mozárabes*: IEVM, Toledo, 1978, p. 65-86.

¹⁴⁴ J. Pinell, *Preci eucaristiche occidentali. Testi delle liturgie ambrosiana, galicana e ispanica. Sintesi di uno studio letterario-dotrinale*, Pontificio Istituto Liturgico, Roma, 1984, p. 45-48.

¹⁴⁵ OF n. 33.

rugăciunea în agonie din Ghetsimani, la prinderea Sa, judecarea, flagelarea, crucificarea și moartea.

Evangelheliștii Marcu și Matei, cu o sumară aluzie la Cină, trec la primul gest al Instituirii Euharistiei: *Et manducantibus illis, accepit Jesus panem...* (Mc 14, 22). *Cenantibus autem eis, accepit Jesus panem...* (Mt 26, 26). Sfântul Luca completează: *Et accepto pane (Lc 22,19)*, însă înainte amintise de cuvintele Domnului: *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar (Lc 22, 15)*.

Aceste ultime două cuvinte, *antequam patiar*, au putut dispune crearea formulei liturgice a introducerii narării, *pridie quam pateretur*, formulă paralelă și complementară textului de la *1 Cor 11, 23*¹⁴⁶.

Pentru unii, Hristos se oferă voluntar Patimii. În acest caz se profilează foarte clar paralelismul ce s-a dorit a fi stabilit între dăruirea pe Sine Euharistiei și acceptarea voluntară a Patimii și Morții Sale.

Relația dintre Euharistie și sacrificiu, consumat pe Cruce, prevalează peste considerația că Hristos se dă Patimii, dându-se deja Euharistiei.

Textul oriental mai apropiat de ceea ce va fi formula proprie pentru riturile latine este acela al anaforalei siriace atribuită Sfântului Chiril al Ierusalimului: *Hic enim ante passionem suam salutarem accepit panem*¹⁴⁷.

Formulele de legătură destinate conectării textele evhologice variabile între ele sau a unui text variabil cu altul fix, reprezintă sectorul patrimoniului liturgic căruia autorii ritului hispanic i-au acordat o foarte mare atenție.

Era important ca acele fraze solitare să se încadreze perfect și pe cât posibil, să depășească duritatea elementului de legătură rigid și nealterabil.

Formulele de concluzie și de legătură, care în principiu trebuiau să fie fixe, au devenit în timp variabile, cu câteva excepții, pentru a se adapta mai bine complexitățile textelor pe care le

---

¹⁴⁶ F. Fernandez, *Testimonio de la comunión eclesial en la historia de la liturgia mozárabe*, în "AA. VV"., *Liturgia y música mozárabes*: IEVM, Toledo, 1978, p. 163-212.

¹⁴⁷ G. Ramis, *La iniciación cristiana en la Liturgia hispanica* (Estudios 1), Bilbao, 2001, p. 37-38; 136-141; 219-230.

însoțea. Dintre toate formulele, cea care stimulează fantezia creatoare a autorilor, a fost chiar acea formulă care lega rugăciunea *Post Sanctus* de Momentul Instituirii.

Rugăciunea *Post Sanctus* era prin natură hristologică. Începe deja să vorbească de Hristos în preambulul aceluiași *Vere Sanctus, Vere Benedictus*, care este interpretat sistematic în sens hristologic. Aici se vorbește frecvent despre Hristos, în mod explicit, în partea concluzională a rugăciunii: *Ipsa Dominus ac Redemptor æternus*, ori *Quia ipse est Dominus ac Redemptor æternus*, sau simplu *Christus Dominus ac Redemptor æternus*. Dacă ultima aluzie la Hristos rămâne un pic depărtată de finalul rugăciunii, se poate recurge la *Per Christum Dominum ac Redemptorem æternum*¹⁴⁸.

Pentru sfârșitul rugăciunii variabile *Post Sanctus*, izvoarele indică doar prima sau primele cuvinte ale formulei de legătură. Nu se ajunge niciodată mai încolo de adjectivul *æternus*. Este modul normal de a proceda la fel în toate celelalte formule de concluzionare sau de legătură.

Numele hispanic al rugăciunii *Post Pridie*, care urmează imediat după momentul Instituirii, în ritul galican primește numele de *Collectio post Mysterium* sau *Collectio post Secreta*. De aici trebuie dedus că în liturgia hispanică, fraza de introducere la momentul Instituirii era *qui pridie quam pateretur*.

Toate anaforalele orientale, de la cea mai veche până la cea mai evoluată, posedă propria redactare a momentului Instituirii, distinctă de celelalte. Diversitatea de redactare sistematică afectează chiar și cuvintele lui Hristos.

Rar autorii se limitează doar la un izvor biblic pentru a elabora propria viziune. Exceptându-l doar pe Sfântul Ioan Hrisostom care, în acest sens, depinde exclusiv de Sfântul Pavel, se încearcă armonizarea elementelor celor patru versiuni neotestamentare.

Redactând propriile versiuni ale momentului Instituirii, anaforalele introduc expresii de venerare: se vorbește de *sfînții discipoli*, de pâinea *mântuirii*, de potirul *sfânt*, de *sfintele și venerabilele mâini* ale lui Iisus, etc.

Aceleași criterii au stat la baza compunerii canonului citat de Sfântul Ambrozie în *De Sacramentis* și, de asemenea în canonul roman din secolul V. Versiunea definitivă a canonului roman nu se explică decât prin influența altor texte euharistice.

---

¹⁴⁸ *Ibidem*, p. 234.

Un manuscris palimpsest, conservat în Munich, copiat la jumătatea secolului VII în Irlanda în una din scrierile celtice de pe continent, reproduce parțial un sacramentar. Majoritatea textelor pe care le conține, provin din ritul galican¹⁴⁹, altele sunt de origine hispanică și altele, puține, toate compuse în aceeași manieră în care a fost copiat manuscrisul. Acestea sunt ușor de recunoscut după stil.

3.4 Rugăciunea euharistică¹⁵⁰

Izvoarele hispanice care reproduc momentul Instituirii sunt nu doar puține dar mai ales confuze. Târzia *missa omnimoda* din *liber ordinum* a secolului XI, transcriind revizuirea paulină a aceleiași mise, tăia conexiunea dintre *Post Sanctus* și formula de legătură precedentă.

Misa hispanică, în partea care corespunde Momentului Intituirii, folosește textul Sfântului Pavel, însă îl ritualizează. Renunțând la structurarea simetrică a altor rituri, împarte textul biblic în trei părți, fiecare cu răspunsul Amen.

Profitând de dispundere narării pauline împreună cu insistența sa peculiară în tradiția legământului: *Hoc facite... Hoc facite...*, această simetrie rudimentară care nu are nimic cu arta retorică, îi servește lui Pavel pentru a sublinia valoarea doctrinală a frazei. El acordă importanța cuvenită fiecărui concept din cele două care rămâneau unite în această frază: legământul *Hoc facite* împreună cu semnificația acțiunii la care se referă legământul: *in meam commemorationem*.

Amen-ul poporului sugerează disponibilitatea de a împlini legământul. Acest lucru va fi explicat uneori de liturghia hispanică în rugăciunea *Post Pridie* sau liturghia galicană în *Post*

*Mysterium: Haec igitur praecepta servantes-Haec facimus, Domine, passionem tuam commemorantes-Facimus, Domine Jesu Christe, quod praecepisti*¹⁵¹. În lumina cuvintelor *corpus meus quod pro nobis tradetur și in meo sanguine, qui pro nobis et pro multis effundetur,*

---

¹⁴⁹ J. Pinell, *Preci eucaristiche occidentali. Testi delle liturgie ambrosiana, galicana e ispanica. Sintesi di uno studio letterario-dotrinale*, Pontificio Istituto Liturgico, Roma, 1984, p. 122-125.

¹⁵⁰ OF n. 35.

¹⁵¹ OF n. 37.

Sfântul Pavel interpreta cuvintele *in meam commemorationem* din legământ, explicând *mortem Domini annuntiabit*.

La fel, la sfârșitul glosei pauline, poporul răspundea *Amen*. Această structură apare în tradiția B așa cum a rămas înregistrat în Misal-ul din 1500. Cel de-al treilea *Amen* nu era ca un act de ascultare al mandatului, ci expresia unei adeziuni de credință la adevărul enunțat în mod misterios în cuvintele Mântuitorului și interpretată de Apostol.

De aceea, în spiritul tradiției A¹⁵², al treilea *Amen* se convertește în aclamarea *Sic credimus, Domine Jesu*.

Glosa paulină se finalizează prin expresia *donec veniat*. Euharistia aceasta este destinată să umple cu prezența sa, paginile istoriei începând cu moartea lui Hristos și până la revenirea Sa cu slavă ca judecător și răscumpărător. Participarea sacramentală a Bisericii în moartea lui Hristos introduce credințioșii în tensiunea timpurilor care îi conduce până la slava Domnului.

Donec veniat a lui Pavel, evocă promisiunea întoarcerii slăvite a lui Hristos, anunțată de mai multe ori în mesajul evanghelic al lui Iisus. Reelaborarea ambroziană, care pune cuvintele Sfântului Pavel în gura lui Iisus, transformase cuvintele *donec veniat* în *donec iterum de caelis veniam ad vos*.

Bazându-se pe parabola de la Mt 25, 31-46, mai exact pe declarația lui Iisus înaintea tribunalului care îl judeca (Mt 26, 64), liturghia hispanică ilustrează *donec veniat* a lui Pavel adăugându-o locuțiunii *in claritate de caelis*. Această locuțiune unește clar două elemente. Unul se referă la modul în care persoana Fiului va apărea în istorie nu ca atunci când s-a născut ca om între oameni, ci venind din afara acestei lumi, *in nubibus caeli*, după imaginea poetică a lui Daniel și care chiar Hristos rostește înaintea sinedriului: *de caelis*. Al doilea element se referă la demnitatea în care El va apărea, ca suveran al universului, *a dextris virtutis Dei, in majestate sua*, locuțiunea pe care liturghia hispanică o sintetizează prin cuvintele *in claritate*.

De asemenea această liturghie ne duce la liturghia Africii latine a secolului III. Scrisoarea LXIII a Sfântului Ciprian, referindu-se mereu la Euharistie, concluzionează precis cu aceste

---

¹⁵² M.-S. Gros, *El Ordo Misae de la tradicion hispanica A*, în "AA. VV"., *Liturgia y música mozárabes*: IEVM, Toledo, 1978, p. 45-64.

cuvinte: *ut cum in claritate sua et majestati caelesti venire coeperit, inveniatur nos tenere quod monuit, observare quod docuit, facere quod fecit*¹⁵³.

Anamneza¹⁵⁴

Rugăciunii *Post Pridie* îi corespund două părți din Rugăciunea Euharistică, în mod normal denumite cu numele grecești de *anamnesis* și *epiclesis*.

Cuvântului *anamnesis*¹⁵⁵, care înseamnă *aducere aminte*, i se poate da, chiar în terminologia liturgică, un înțeles mai amplu. Dacă s-ar dori stabilirea unei analogii mai apropiate între anamneza de la cina pascală ebraică și cea de la Euharistia creștină, ar intra, de asemenea în acest concept iar partea care corespunde *prefacerii*, constituind mereu evocarea memorială a operei mântuitoare a lui Dumnezeu.

Vorbind de *misă*, titlul de anamneză este rezervat într-o manieră specială acestui moment care, în toate liturgiile, urmează imediat Momentului Instituirii. Anamneza euharistică este răspunsul bisericii la cuvintele legământului lui Hristos.

Față de alte cuvinte grecești care servesc de asemenea scopului de a traduce cuvântul ebraic care înseamnă *aducere aminte* și care se referă tocmai la momentele materiale, vizibile, aduse în memoria cuvântul folosit de Sfântul Pavel, *anamnesis* indică o acțiune mentală, invizibilă. Memoria vie a slăvirii Domnului trebuie să fie actualizată de fiecare dată. Este o faptă a credinței, pentru care, înaintea pâinii și a vinului oferite, vizibile, se recunoaște și se proclamă realitatea invizibilă a Morții lui Hristos: trupul Său distrus, sângele Său vărsat.

Urmând interpretarea Sfântului Pavel care modificase *in meam commemorationem* în *mortem Domini annuntiabit*, Sfântul Ciprian, în Epistola LXIII, limitează obiectul anamnezei Patimii lui Hristos: *Et quia passionis eius mentionem in sacrificiis omnibus facimus, passio est enim Domini sacrificium quod offerimus*.

---

¹⁵³ OF n. 38.

¹⁵⁴ V. Leroquais, *Les Sacramentaires et les missels manuscrits des bibliotheques publiques de la France*, 3 vols., Paris, 1924, p.151-156.

¹⁵⁵ Adrian Fortescue, *The Ceremonies of the Roman Rite*, London, 1918, p. 202.

De asemenea, liturghia galicană¹⁵⁶, unică între toate, va reduce obiectul anamnezei la ritul patimii instituit de Hristos: *Hæc facimus, Domine... commemorantes et celebrantes passionem unici Filii tui ... - Hæc facimus, Domine, passionem tuam commemorantes...*

În schimb, liturghia hispanică¹⁵⁷, urmând exemplul celorlalte rituri și exceptând pe cel galican, include în obiectul anamnezei evocarea Morții și a Învierii lui Hristos. Deseori *aducerea aminte* se referă și la Înălțarea și la Adventul glorios al Domnului iar mai rar aceasta începe evocând Întruparea.

Variabilitatea continuă a anamnezei a permis riturilor hispanic și galican să îmbogățească considerabil literatura universală a tradiției evhologice cu momente de importanță majoră pentru Rugăciunea Euharistică.

Este adevărat că unii autori hispanici sau galicani au sintetizat la maxim formularea anamnezei, reducând-o aproape la o iluzie implicită. De asemenea este adevărat că alți autori au îmbogațit-o simțitor compunând frumoase noi anunțuri ale anamnezei. Ei au demonstrat că aveau pe deplin conștiința intangibilității datelor tradiționale.

Micile diferențe care se puteau observa în redactarea acestei părți a Rugăciunii Euharistice, trecând de la o anafora la alta sau în procesul evoluției literare a aceleiași anaforale, au contribuit la o înțelegere mai profundă a înțelesului și a funcției anamnezei, în legătură cu Momentul Instituirii, pe de o parte, și cu epicleza, pe de altă parte.

Compunerea anamnezei clasice se bazează pe intercalarea a patru elemente: *aducerea aminte*, obiectul aducerii aminte, *offerimus* și obiectul offerimus.

Evidentă este simultaneitatea *aducerii aminte* și *offerimus*, de unde se stabilește o relație explicativă între obiectul lui *offerimus*, pâinea și vinul așezate pe altar, și obiectul *aducerii aminte*, din care nu lipsește niciodată Moartea lui Hristos¹⁵⁸.

---

¹⁵⁶ Despre Liturghia Galicană la W. S. Porter, *The Gallican Rite*, London, 1958.

¹⁵⁷ B. Baroffio OSB, *Il dialogo che ci salva*, Marietti, 1971, p. 17.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 19.

Epicleza¹⁵⁹

Variabilitatea sistematică a epiclezei i-a produs formulări interesante atât în mediul galican cât și în cel hispanic. Rezultatele muncii continue de interpretare a analogiei anamnezei au fost însă mai modeste.

Conținutul global al ambelor repertorii arată că autorii rugăciunilor *Post Mysteriorum* și *Post Pridie* aveau, cu respect la epicleză, o cunoștință exactă a datelor tradiției demonstrând în același timp, că se simțeau îndreptățiți să uzeze de ea în voie.

Din repertorii nu lipsesc invocările Duhului Sfânt care vorbesc de persoana divină, vorbesc de putere și de sfințenia lui Dumnezeu, care acționează asupra transformării darurilor.

În unele ocazii, acțiunea de transformare a darurilor este atribuită privirii milostive a lui Dumnezeu care se pogoară peste jertfa Bisericii.

Nu lipsesc aluziile la acțiunea virtuții lui Dumnezeu, pe care Biserica roagă și așteaptă să fie exercitată chiar atunci, în adunare.

Cu o anumită frecvență, ultimele fraze din *Post Pridie* proiectează aspirațiile poporului către Dumnezeu și către viața eternă.

3.5 Ritualul comuniunii¹⁶⁰

Din acest moment al ritualului, din punct de vedere structural, misa hispanică se dezvoltă independent de liturghia galicană. Mai există încă între acestea două puncte de convergență de un interes notabil, însă, elaborarea acestei părți a misei hispanice este, fără nici un dubiu, mai matură.

Dacă ar fi să analizăm elementele variate din care se compune, fie pentru a preceda sau a însoți actul Comuniunii, fie pentru a urma actul, vedem că maximă atenție se acordă primei faze în care se pregătește Euharistia pentru a fi împărțită iar sufletele credincioșilor pentru a o primi.

---

¹⁵⁹ J.A. ABAD, M. Garrido OSB, *Iniciacion a la liturgia de la Iglesia*, Madrid, 1988, p. 41-42.

¹⁶⁰ J. Pinell OSB, *Liber orationum psalmographus-Colectas de salmos del antiguo rito hispanico*, în "MONUMENTA HISPANIAE SACRAE", Serie litúrgica, vol. IX, Barcelona-Madrid 1972, p. 299.

În structura hispanică a Riturului Comuniunii s-a dorit adoptarea unui principiu analog. În acest caz, este solicitarea pastorală a Bisericii care, pregătește Euharistia deja consacrată, pentru a putea fi mâncată și băută spiritual de credincioși, și paralel, odată cu profesarea credinței, Tatăl nostru și binecuvântarea, ghidează sufletele credincioșilor pentru a primi Trupul și Sângele Domnului.

Principiul variabilității s-a extins la două momente a acestei ultime părți a misei: *Ad Orationem Dominicam*, care este o introducere pentru Tatăl nostru, și *Benedictio*, care urmează imediat după Comuniune.

Două cântece fac parte din ritul comuniunii: *Ad Confractionem*, scurt antifon ce corespunde momentului frângerii, și *Ad Accedentes*, care însoțește procesiunea credincioșilor spre altar pentru a se împărtăși. În timpul evului târziu s-a mai adăugat un antifon și o rugăciune de mulțumire. Acestei rugăciuni i se dă numele de *Completuria*.

Două cereri ale preoților precedă recitarea comună a *Credimus*, respectiv a introducerii la Tatăl nostru. O cerere diaconală invită credincioșii să se încline pentru a primi binecuvântarea.

Embolismul rugăciunii Tatăl nostru precum și al celor două formule concluzive, *Benedictio* și *Completuria* dau forma finală ritului Comuniunii.

Profesarea credinței.

Ritul comuniunii începe cu avertizarea preotului *Fidem, quam corde credimus, ore autem dicemus*, care este inspirată din Rom 10, 9-10:

9: *Că de vei mărturisi cu gura ta că Iisus este Domnul și vei crede în inima ta că Dumnezeu L-a înviat pe El din morți, te vei mântui.*

10: *Căci cu inima se crede spre dreptate, iar cu gura se mărturisește spre mântuire.*

În continuare adunarea exclamă profesarea credinței, la plural, *Credimus*, după textul aprobat de Conciliul I de la Constantinopol¹⁶¹.

---

¹⁶¹ *Ibidem*, p. 300.

Liturgia hispanică a fost prima din Occident care a introdus simbolul credinței la celebrarea euharistică. Dispoziția a fost luată de Conciliul III de la Toledo (589) prin canonul 2, imediat după convertirea oficială a Regatului Vizigot la catolicism.

Conciliul apelează, ca precedent, la obiceiul bisericilor orientale, fără a specifica de care biserică este vorba. Același canon indică așezarea simbolului de credință înainte de Tatăl nostru având funcția precisă de a pregăti credincioșii pentru comuniune: *quo et fides vera manifestum testimonium habeat, et ad Christi corpus et sanguinem praelibandum, pectora populorum fide purificata accedant*¹⁶².

Versiunea hispano-latină a simbolului traducea *Qui ex Patre Filioque*. Locuțiunea *Filioque* a fost rău primită în Orient, unde se prefera *Per Filium*. Aceasta a dat loc la aspre polemici între școlile teologice din Orient și Occident. Mediul carolingian a sfârșitului de secol VIII a decis, în sens anti-orientalist, includerea Crezului cu adaosul *Filioque* în misa ritului romano-franco, fiind așezat la sfârșitul liturghiei Cuvântului. De la acest rit a trecut și la misa ambroziană, care l-a așezat în *ofertoriu* între cântarea *Offerenda* și rugăciunea *Super Oblata*.

În toate liturghiile orientale și occidentale, recitarea solemnă a rugăciunii *Tatăl nostru* este în mod clar relaționată cu actul comuniunii, fiind elementul cel mai important a acestei părți care pregătește credincioșii pentru a primi Euharistia.

Frângerea¹⁶³

Frângerea pâinilor consacrate era, în principiu, o operațiune practică și necesară pentru a putea distribui *comuniunea*, în particule. Gestul frângerii însă, în celebrarea creștină, nu se putea sustrage seriei de interpretări simbolice care se acumulasera.

Frângerea a fost menționată unanim în patru versiuni neo-testamentare ale Instituirii: Mt 26, 26; Mc 14, 22; Lc 22, 19 și 1 Cor 11,24. Atunci Iisus, asumă în el însuși autoritatea și funcția de distribuitor al providenței divine, pe care tradiția ebraică o rezervase celui care prezida cina pascală.

---

¹⁶² OF n. 40.

¹⁶³ OF n. 37.

În mod precis gestul frângerii a servit pentru a defini, într-un prim moment, noua *aducere aminte*, ce va avea ca obiect chiar pe Iisus¹⁶⁴.

Tatăl nostru¹⁶⁵

Recitarea solemnă a rugăciunii *Tatăl nostru* rămâne încadrată în mijlocul altor elemente: *Oremus*, textul variabil *Ad Orationem Dominicam* și embolismul *Liberati a malo*.

Textul *Ad Orationem Dominicam*, compus ca argument pentru sărbătorirea timpului liturgic, nu are formulă de concluzie. Ultimele cuvinte, care de obicei sunt *proclama verimus e terris*, introduc direct în prima cerere a *Pater nostre qui es in caelis*. Pentru fiecare din cele 8 cereri ale rugăciunii, recitate de către celebrant, toți răspund *Amen*.

Ca și în celelalte rituri occidentale, embolismul *Liberati a malo* se dezvoltă începând cu ultima cerere din *Tatăl nostru*, cerere pentru cei care suferă, pentru prizonieri, pentru cei bolnavi și pentru cei adormiți.

O particularitate exclusivă a embolismului hispanic, este convertirea într-o adeziune a rugăciunii celor ce în trecut sau în prezent au invocat sau vor invoca pe Tatăl, cu rugăciunea lui Iisus: *et exaudi, Deus, orationes servorum tuorum, omnium fidelium christianorum, in hac die et in omni tempore*.

Mulțumirea și despărțirea¹⁶⁶

Odată terminată distribuția Euharistiei, se cântă unul din cele două antifoane *Reflecti Christi corpore* sau *Repletum est Gaudio*.

Urmează o rugăciune de mulțumire similară cu cea de după împărțirea romană, numită *Completuria*.

Termenul acesta a fost creat pentru oficiul catedral hispanic. Oficiul *matutin* și uneori *visperas* se caracterizează prin pluralitatea elementelor evhologice, ele cuprinzând mai multe

---

¹⁶⁴ *Idem*.

¹⁶⁵ LO ep. 510.

¹⁶⁶ OF n. 47, rubrica finală.

rugăciuni de mai multe tipuri. Rugăciunii concluzive, care în oficiu este textul principal, i se dă numele de *Completuria*.

Celebrarea se încheie cu salutul sacerdotal *Dominus sit Semper vobiscum* și despărțirea diaconului: *Sollemnia completa sunt. In nomine Domini nostri Jesu Christi votum nostrum sit acceptum cum pace.*

Capitolul IV : Rânduiala Liturghiei Mozarabe¹⁶⁷

Rituri initiale

1.Preotul împreună cu slujitorii se îndreaptă spre altar, în timp ce corul cântă cântarea intrării.

Prelegendum*

2.Preotul, înclinat înaintea altarului, se roagă în liniște. Poate spune în liniște această rugăciune sau altă rugăciune asemănătoare.

Mă apropii de altarul tău, Dumnezeu Atotputernice și etern,
Pentru a oferi Maiestății Tale acest sacrificiu,
Cerând mila Ta,
Pentru mântuirea mea și a întregului popor.
Îndura-te a-l accepta cu bunătate
Pentru că ești bun și iertător.
Învrednicește-mă să intru în abismul bunătății Tale
și să prezint rugăciunea mea cu așa patos
pentru poporul Tău cel sfânt, încât să fie umplută de darurile Tale.
Dă-mi Doamne lacrimi și pocăință
Care să poată spăla păcatele mele
și să obțină grația și mila Ta.

*Se omite la misele feriale din cursul anului precum și în duminicile Postului Mare.

---

¹⁶⁷ Misa de Santa Maria en rito Hispano-Mozarabe, Iglesia de San Salvador de Valdedios, Villaviciosa-Asturias.

3. Preotul sărută altarul în liniște și se îndreaptă spre scaun împreună cu slujitorii.

La misele feriale din cursul anului și în Duminicile Postului Mare se omite *Slavă întru cei de sus* (n.4) precum și rugăciunea sa (n.6). După sărutarea altarului și ajuns la scaun, preotul salută poporul (n.7), și în continuare se citește prima lectură biblică (n.8).

4. În continuare se cântă imnul:

Slavă întru cei de sus lui Dumnezeu
și pe pământ pace, oamenilor care-l iubesc pe Domnul.
Pentru gloria Ta imensă
Te lăudăm, Te binecuvântăm, ne închinăm Ție, Te slăvim,
Îți mulțumim Doamne Dumnezeule, Împărate ceresc,
Tată Atotțiitorule.
Doamne, Unule născut, Iisuse Hristoase,
Doamne Dumnezeule, Mielușelul lui Dumnezeu, Fiul Tatălui,
Cel ce ridici păcatul lumii, ai milă de noi;
Cel ce ștergi păcatul lumii,
Ascultă rugăciunea noastră;
Cel ce stai la dreapta Tatălui,
Ai milă de noi;
Pentru că Tu ești Unul Sfânt, Unul Domn,
Cel din Înălțime, Iisus Hristos,
Cu Duhul Sfânt întru slava lui Dumnezeu Tatăl. Amen.

5. La solemnități, după Gloria in excelsis, corul cântă Trisaghionul după cum indică Proprio.

6. După Gloria in excelsis, și după Trisaghion, dacă s-a cântat, preotul, cu mâinile întinse, recită rugăciunea de după Gloria.

Oratio Post Gloriam

Slavă Ție Dumnezeule! Ție slavă se cuvine în veci!
Am văzut pe cel ce vine să-și împrăzieze natura umană,
Am recunoscut în El slava Unicului Fiu al Tatălui,
Plin de bunătate și de adevăr.
Dă-ne Doamne prin abundența Ta această grație,
Care este fructul milei Tale,
Pentru a ajunge a-l contempla radiant
În slava Ta cea eternă.

*După rugăciune, toți răspund **Amen.***

Dacă în Proprio nu se indică altă formulă pentru concluzie, preotul spune următoarele:

Pentru mila Ta Dumnezeul nostru,,
Care ești binecuvântat și trăiești și toate le guvernezi,
În vecii vecilor.

Amen.

Liturghia Cuvântului.

7. *Preotul salută poporul zicând:*

Domnul să fie totdeauna cu voi.

Poporul răspunde:

Și cu duhul tău.

8. *Lectorul citește profeția:*

Profeția*

Citire din cartea (...)

R. Să mulțumim Domnului.

La sfârșitul lecturii toți răspund: Amen.

*În timpul Postului Mare, atât la misele feriale cât și la cele duminicale, în locul Profeției se citesc două lecturi din Vechiul Testament, una sapețială și alta istorică. Fiecare miercuri și vineri din Post, în locul *Psallendum* se cântă *Threni*.

9. *Odată terminată Profeția, corul cântă responsoriul*

Psallendum

10. *În timpul principalelor sărbători ale martirilor se poate citi aici continuarea pasiunii lor după cum se găsesc în „Pasionar” urmat apoi cântarea lui Daniel, numită „Benedictiones”- Binecuvântări.*

Benedictiones

Binecuvântat ești, Doamne Dumnezeul părinților noștri,

Ție se cuvine Slava și Gloria în veci.

Amen.

Binecuvântat este numele Tău cel sfânt și slăvit,

Lui i se cuvine Slava și Gloria în veci.

Amen.

Binecuvântat ești Sfintei Tale glorii, Ție se cuvine Slava și Gloria în veci.

Amen.

Toate creaturile Domnului, binecuvântați pe Domnul,

Lăudați-L cu imne în veci.

Amen.

Sfinți și umili cu inima, binecuvântați pe Domnul, lăudați-L cu imne în veci.

Amen.

Anania, Azaria și Misael, binecuvântați pe Domnul, lăudați-L cu imne în veci.

Amen.

Pentru că Domnul ne-a scos din groapă, ne-a eliberat din moarte, ne-a scos din flacăra
arzătoare și ne-a eliberat din foc.

Mulțumiți Domnului pentru că este bun, pentru că mila Sa este eternă.

Amen.

11. Lectorul citește Apostolul:

Apostolus

Citire din epistola(...)

R. Să mulțumim Domnului.

*La sfârșitul lecturii toți răspund: **Amen.***

12.Diaconul merge la amvon, însoțit de slujitori cu lumânări aprinse și tămâie, dacă se folosește, și toți în picioare, spun:

Domnul să fie cu voi în veci.

Toți răspund:

Și cu duhul tău.

13.Diaconul tămâiază cartea și anunță Evanghelia:

Evangeliu*

Citire din Sfânta Evanghelie după(...)

R. Slavă Ție Doamne.

*La sfârșitul citirii toți răspund:**Amen***

*La Privegherea de Paște anunțarea Evangheliei o face Episcopul sau preotul care prezidează celebrarea.

14.În continuare se zice Omilia.

15.După Omilie corul cântă Laudele:

Laudes.Pregătirea Ofrandelor.

16.Corul intonează sacrificium. Dacă există ofrendă pentru credincioși, aceștia o duc la altar

Sacrificium.

Aduceți ofrande. Prezentați-vă în prezența Sa în atriumul Domnului.

Aleluia, Aleluia, Aleluia.

P. Dați Domnului slava și puterea, dați Domnului slava numelui Său.

R. Prezentați-vă în prezența Sa în atriumul Domnului. Aleluia, aleluia, aleluia.

P. Slavă și cinste Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt în vecii vecilor. Amen.

R. Prezentați-vă în prezența Sa în atriumul Domnului. Aleluia, aleluia, aleluia.

17. Diaconul întinde pânda de in peste altar și așază peste el patena cu pâinea. Pune vinul și un pic de apă în potir și îl așază de asemenea peste pânda de in.

Preotul poate spune în taină această rugăciune:

Privește cu chip plăcut, Dumnezeule Atotputernice și etern,

Această jerfă de pâine și vin,

Pe care noi, netrebnicii robii Tăi,

O aducem pe altarul Tău.

Primește viața noastră ca sacrificiu bineplăcut Ție.

Pentru ca, reînnoiți de slava Ta,

Să Te slăvim cu laudele noastre.

18. Preotul poate tămâia ofrandele și altarul. Se spală pe mâini în taină, lângă altar, și se întoarce cu diaconul la scaun.

Intercessionis Sollemnes.

19. Preotul, în picioare, de la scaun, zice cu glas tare către popor:

Oratio Admonitionis.

Să ridicăm, fraților, privirea noastră spre înălțime,
Pentru a contempla slava Mântuitorului;
Vedem cum Dumnezeu alege Fecioară pentru a-L concepe.
Umple de grație pe Mama care îl aduce la lumină.
El este darul care împodobește sufletul său,
Fiind în același timp Fiul pântecelui ei.
Se pogoară în ea pentru a-i da propria sfințenie,
și de la ea vine fără a-i lua nimic.
Nu a cruțat onoarea de a-L purta în pânțece,
și nu vrea să o întristeze atunci când îl aduce la lumină.
Nu vor fi țipete la naștere,
Dar va fi tandrețea noului născut.
Ar fi fost absurd ca o naștere care aduce bucurie la toată lumea
Să fie însoțită de țipete de durere.
Nu au putut fi marcate cu sigiliul suferinței
Originea umană a bucuriei divine.
Pentru a-l regenera pe păcătos,
Un mesaj inflamează inima intactă a Fecioarei;
Un cuvânt care nu lasă loc de dubiu, umple auzul său.
Siguranța credinței sale confirmă speranța:
Dumnezeu are puterea de a împlini ceea ce a promis.
Așa sufletul său concepe ceea ce credința învață,

În timp ce ea este pătrunsă de Duhul Sfânt care a ales-o,
și o umanitate adevărată și divina putere
rămân unite inseparabil în Mântuitorul nostru.
O, acțiune inefabilă a lui Dumnezeu!
Invocă creșterea din interior fără să strice cât de puțin integritatea externă.
Fiul Unul născut al Lui Dumnezeu va ieși la lumină
Din pântecul Mamei Sale,
Fără nevoia de a-și deschide calea.
Când a fost conceput și când S-a născut,
Nu a luat fecioria,
Confirmând-o mai dinainte cu pecetea Sa.
Aceasta, fiind realizată pentru mântuirea noastră,
Constituie o victorie a naturii noastre,
Căci o naștere atât de ușoară a învins dușmanul
Așa cât ar fi făcut-o un război foarte aprig;
și aceasta prin taina conceperii începe a-și da seama că Acel Fiu va împărăți.
Viața omenească a acestui Om are puterea de a îmbogăți și restul omenirii,
și doar cu acest scop și-a împrumutat firea omenească.
Nimeni nu se miră că se naște în mijlocul celor pe care El i-a creat,
Căci înainte de a se naște
Ardea de dorința de a-i răscumpăra.

Amen.

P. Pentru mila Dumnezeului nostru, vrednic de toată lauda, care este binecuvântat și trăiește și toate le guvernează în vecii vecilor.

R. Amen.

20. Preotul îndeamnă poporul la rugăciune, zicând:

Să ne rugăm.

Corul răspunde:

Sfânt, Sfânt, Sfânt, Domnul Dumnezeu, Împărat veșnic, Ție se cuvine lauda;

Ție recunoștința.

21. Diaconul recită Dipticele pentru Biserică:

Să ne amintim în rugăciunile noastre de Biserica Sfântă și Catolică

Domnul să o facă să crească în credință, speranță și caritate.

R. Îngăduie Dumnezeule etern și Atotputernic.

Să ne amintim de păcătoși, de cei captivi, de cei bolnavi și de cei imigranți. Domnul să-i privească cu bunătate, să-i elibereze, să-i vindece și să-i confirme.

R. Îngăduie Dumnezeule etern și Atotputernic.

22. Preotul zice rugăciunea dintre Diptice:

Alia.

Iisuse Hristoase, Domnul nostru:

În Tine Cuvântul s-a făcut trup

Fiind conceput în sânul Fecioarei

Prin efectul puterii invizibile a Celui din înălțime;

și apoi Te-ai născut fără să trebuiască să deschizi poarta intangibilă a corpului matern.

Acceptă cu bunătate darurile ce îți oferim prin această solemnitate,

În același timp pătrunde în inimile noastre,
Deschise Ție de către noi,
Pregătiți pentru a Te primi.
Purifică mintea noastră;
Înfrumusețează-o așa cum îți place;
și odată realizată în ea opera grației Tale,
păzește-o și locuiește în ea pentru totdeauna.

R. Amen.

Preotul adaugă această concluzie invariabilă:

Pentru mila Ta, Dumnezeu nostru,
În a cărei prezență recităm numele Sfinților Apostoli,
Martiri, Mărturisitori și Fecioare.

R. Amen.

23. Diaconul continuă:

Oferă acest sacrificiu Domnului Dumnezeu, preoții noștri:

N. Papa Romei și toți ceilalți Episcopi, pentru ei înșiși și pentru tot clerul,

Pentru Bisericile aflate în grijă și pentru Biserica universală.

R. Îl oferă pentru ei înșiși și pentru toată Biserica universală.

Încă îl oferă toți preoții,

Diaconii și clericii, credincioșii prezenți, în cinstea sfinților, pentru ei înșiși și pentru alor
săi.

R. Îl oferă pentru ei înșiși și pentru Biserica universală.

În memoria sfinților apostoli și martiri,
A slăvitei Fecioare Maria, lui Zaharia, Ioan, Ștefan, Petru, Pavel, Ioan, Simeon, Andrei,
Acisclo, Torcuato, Fructuoso, Felix, Vicente, Eulogio, Justo și Pastor, Justa și Rufina, Eulalia,
cealalta Eulalia, Leocadia.

R. Și pentru toți Martirii.

Se pot adauga și alte nume de Martiri.

De asemenea în memoria Mărturisitorilor: Hilario, Atanasio, Martin,
Ambrosio, Agustin, Fulgencio, Leandro, Isidoro, Braulio, Eugenio, Ildefonso, Julian.

R. Și pentru toți Mărturisitorii.

Se pot adăuga alte nume de Sfinți.

Îl oferă Biserica lui Dumnezeu, sfântă și catolică, pentru sufletele
credincioșilor adormiți: ca Dumnezeu prin bunătatea Sa să-i primească în corul celor aleși.

R. Primește-l Dumnezeu etern și Atotputernic.

24. Preotul concluzionează cu rugăciunea de după Diptice:

Post Nomina.

Ai intrat în sfântul sân al Mamei Tale, oh, Fiu veșnic al Lui Dumnezeu!
și din ea Te-ai născut lăsând intactă fecioria și consacrand-o.
Acceptă cu bunătate oblația ce-ți aducem celebrând acest mare mister al Întropării Tale.

Dă și conservă sănătatea trupului și a sufletului celor ce încă trăim aici;
și dă-le credincioșilor defuncți beatitudinea odihnei eterne.

R. Amen.

Preotul adaugă această concluzie invariabilă:

Pentru că Tu ești viața celor vii, sănătatea celor bolnavi, și odihna tuturor
credincioșilor defuncți în toți vecii.

R. Amen.

Ritul Păcii.

25. Preotul zice rugăciunea:

Ad Pacem.

Hristoase, Cuvinte etern al Tatălui,
Care Te-ai făcut trup pentru a locui între noi:
Varsă prezența Ta în inimile noastre;
Comuniunea păcii Tale să conserve în unitate frățescă pe cei care, prin misterul
Întrupării Tale am fost însemnați pentru a fi răscumpărați.

R. Amen.

Dacă în Proprio nu este indicată altă formulă de concluzionare, preotul zice următoarea:

Pentru că Tu ești pacea noastră,
Adevărată, caritate invizibilă;
Tu care trăiești cu Tine Însuși și împărățești cu Fiul Tău și cu Duhul Sfânt, un singur
Dumnezeu, în vecii vecilor. **R. Amen.**

26. Preotul întinde mâinile spre popor și zice:

Grația lui Dumnezeu Tatăl, Atotțiitorul, pacea și dragostea Lui Iisus Hristos Domnul nostru și comuniunea cu Spiritul Sfânt să fie cu voi cu toți.

R. Și cu oamenii de bună voire.

27. Diaconul se întoarce spre popor și zice:

Dați-vă pacea unul altuia.

28. În timp ce preotul împreună cu slujitorii precum și credincioșii între ei își dau salutul păcii, corul cântă cântarea păcii:

Cantus Ad Pacem

Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

P. Nu vă dau pacea așa cum o dă lumea.

R. Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

P. O poruncă nouă vă dau, să vă iubiți unul pe altul.

R. Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

P. Slavă și cinste Tatălui și Fiului și Spiritului Sfânt,

În vecii vecilor.

Amen.

R. Pacea Mea vă las, pacea Mea vă dau.

Unele sărbători au propria cântare a păcii după cum este nădădit în partea care corespunde din Misal.

Rugăciunea Euharistică.

29. Preotul se apropie de altar și zice:

Mă apropii de altarul Lui Dumnezeu.

Toți răspund:

Al Lui Dumnezeu, care este bucuria noastră.

Diaconul zice:

Ascultați cu atenție pe Domnul.

Toți răspund:

Toată atenția noastră spre Domnul.

Preotul întinde mâinile și continuă:

Sus să avem inimile.

R. Să le ridicăm către Domnul.

P. Lui Dumnezeu și Domnului nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu care este în ceruri, să-i dăm mulțumirea și lauda care I se cuvine.

R. E drept și necesar.

30. Preotul cu mâinile întinse rostește sau cântă:

Illatio.

E drept și necesar să-ți mulțumim Dumnezeule Atotputernice,

Cum prin Iisus Hristos Fiul Tău și Domnul nostru,

Chiar Tu trezești în inimile noastre laudele care îți vom oferi.

Născut fără început din Tine Dumnezeule Tată,

Nu adoptat prin grație, ci Întrupat din propria Ta natură,
Inmutabil și etern în eternitatea Ta identică,
S-a coborât din milă în sânul PreaSfintei Fecioare,
și s-a născut din ea fără umbră de păcat.
Dumnezeu S-a făcut Om pentru a răscumpăra pe oameni,
și venind ca o rază de lumină,
care strălucește din întunecata intimitate a unui pântec imaculat,
a permis solemnitatea care astăzi o celebrăm.

31.Toți cântă:

Sfânt, sfânt, sfânt
Domnul Dumnezeu universului.
Pline sunt cerurile și pământul de maiestatea Ta glorioasă.
Osana Fiului lui David.
Binecuvântat cel ce vine întru numele Domnului.
Osana în ceruri.
Agios, agios, agios Kyrie o Theos.

32.Preotul cu mâinile întinse rostește sau cântă rugăciunea:

Post Sanctus.

Cu adevărat El este Sfântul,
Cu adevărat este Binecuvântatul, Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul Tău.
El a îmbogățit-o pe Fecioara cu virtutea purității și nu a privat-o pe Mamă de darul
fecioriei.
A vrut să se nască din pântecul ei pentru noi,
și tot pentru noi, dispus să ne răscumpere,

S-a umilit acceptând chiar moartea.
Hristoase Doamne și Răscumpărătorul nostru.

33. Aproape de final rostește:

Care, în ajunul patimii Sale, a luat pâine

Preotul ia discul cu pâinea și, coborând privirea, continuă:

A mulțumit, a binecuvântat, a frânt și a dat discipulilor Săi zicând:

Luați și mâncați:

Acesta este Trupul Meu care se va aduce pentru voi.

De fiecare dată când Îl mâncați, faceți-o în amintirea Mea.

Toți răspund: Amen.

Preotul lasă patena pe altar apoi ia potirul și continuă:

Acesta este potirul noii alianțe în Sângele Meu, care se va vărsa pentru voi și pentru toți oamenii spre iertarea păcatelor. De fiecare dată când îl veți bea, faceți-o în memoria Mea.

Toți răspund: Amen.

Preotul lasă potirul pe altar și cu mâinile întinse zice:

De fiecare dată când mâncați această pâine și beți acest potir, veți anunța moartea

Domnului până la venirea glorioasă din ceruri.

Toți răspund: Așa credem Doamne Iisuse.

34. *Preotul cu mâinile întinse zice sau cântă rugăciunea:*

Post Pridie.

Nu vom tăcea Doamne, să mărturisim ceea ce credem.

Vom proclama cu îndârjire credința noastră.

Așa cum ai îngăduit Sfintei Tale Mame a fi fecundă și Fecioară

Fă ca și Biserica Ta să fie de aceeași puritate imaculată în doctrina sa și fertilă în
sfințenie, care este fructul grației Tale.

Sfînțește de asemenea și ofrandele care-Ți aducem:

Să se transforme pentru noi în remediu, să vindece trupurile noastre, să purifice și să
reînnoiască sufletele noastre.

*Toți răspund: **Amen.***

35. *Preotul împreunează mâinile. Dacă în Propriu nu se indică o formulă specială, sfârșește cu doxologia următoare:*

Primește Dumnezeule Sfinte,

Întrucât crezi toate aceste lucruri pentru noi, nevrednicii robii Tăi,
și le faci atât de bune, le sfințești și le umpli de viață,

Când preotul rostește le umpli de viață, face semnul crucii peste darurile sfinte.

Le binecuvântezi și ni le dai așa binecuvântate de Tine, Dumnezeul nostru,
În vecii vecilor.

R. Amen.

Ritualul comuniunii.

36. Preotul spune cu glas tare către credincioși:

Să mărturisim cu buzele credința ce purtăm în inimă:

Toți exclamă:

Credem într-unul Dumnezeu, Tatăl atotputernicul, creatorul Cerului și al pământului, al tuturor celor văzute și nevăzute.

Credem într-unul Domn Isus Cristos, Fiul lui Dumnezeu, unul născut, care din Tatăl s-a născut mai înainte de veci. Dumnezeu din Dumnezeu. Lumină din Lumină. Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat, născut iar nu creat, deoființă cu Tatăl, prin care toate s-au făcut.

Care pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire s-a coborât din ceruri. S-a întrupat de la Duhul Sfânt, din Maria Fecioară și s-a făcut om.

S-a răstignit, sub Ponțiu Pilat, a pățimit, și s-a îngropat.

A înviat a treia zi după scripturi și s-a suit la cer; șade de-a dreapta Tatălui și iarăși va veni cu mărire să judece pe cei vii și pe cei morți, a cărui împărăție nu va avea sfârșit.

Credem în Duhul Sfânt, Domnul și de viață dătătorul, care de la Tatăl și de la Fiul purcede, care împreună cu Tatăl și cu Fiul este adorat și preamărit și a grăit prin profeți.

Credem într-una sfântă, catolică și apostolică Biserică.

Mărturisim un botez spre iertarea păcatelor.

Așteptăm învierea morților și viața veacului ce va veni. Amin.

37. Corul intonează: Cantus Ad Fractionem.

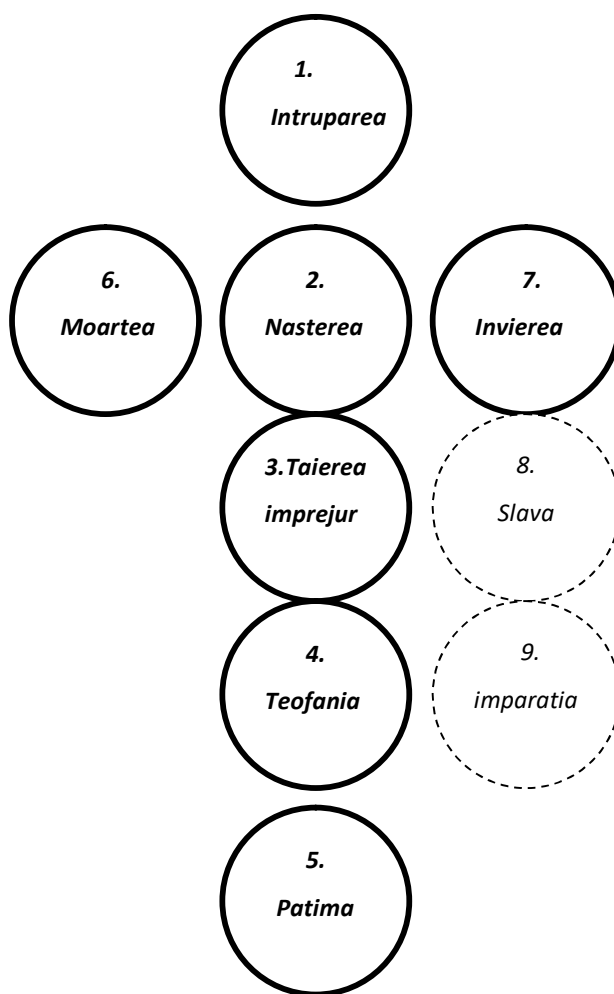
Dacă în Proprio nu este indicat un text special, se cântă unul din antifoanele următoare:

Acceptă Doamne, în prezența Ta, sacrificiul nostru, și să fie spre placul Tău.

În timpul cântării preotul frânge pâinea consacrată și în timp ce așează bucățile în forma crucii pe disc, evocă misterele lui Hristos care se celebrează în anul liturgic.

	1.Întruparea	
6.Moartea	2.Nașterea	7.Învierea
	3.Tăierea împrejur	8.Slava
	4.Teofania	9.Împărăția
	5.Patima	

Sau:

Dă-ne Doamne mâncarea la timpul convenit, deschide mâna Ta și satură sufletele noastre
cu binecuvântările Tale.

Sau:

Coboară peste noi, Doamne , mila Ta, așa cum așteptăm noi de la Tine.

Sau:

Hristoase amintește-ți de noi în Împărăția Ta și fă-ne vrednici de Învierea Ta.

La vigilia Pascuală și în timpul Învierii Domnului:

A învins leul tribului lui Iuda, rădăcina lui David,

Aleluia.

38.Preotul spune cu mâinile împreunate:

Să ne rugăm.

În continuare se recită introducerea la Tatăl nostru:

Ad Orationem Dominicam.

Să ne rugăm Domnului, iubiți frați, al cărui ființă infinită, nimic nu o poate cuprinde;

Să invocăm pe Creatorul universului,

Care, fiind Tată dintotdeauna,

A vrut ca Fiul Său veșnic,

Odată cu timpul să se nască din Fecioară.

Lui cu tot sufletul suplicăm.

Purifică mintea noastră, liberând-o de toată întinarea trupului și a sângelui.

Așa cum prin intervenția Sa, Fecioara a conceput și a născut,
Așa la fel și Sfântul Duh să ne pătrundă și să pornească în inima noastră rugăciunea pe
care am învățat-o de la Iisus Hristos.

Astfel, fiind aprinși de căldură,
Să iasă din gura noastră cuvintele.

39.Preotul continuă fără întrerupere, cu mâinile întinse:

Pater noster qui es in caelis: **R. Amen.**

Sanctificetur nomen tuum. **R. Amen.**

Adveniat Regnum tuum. **R. Amen.**

Fiat voluntas tua, sicut in caelo et in terra. **R. Amen.**

Panem nostrum cotidianum da nobis hodie. **R. Amen.**

Et dimitte nobis debita nostra,
sicut et nos dimittimus debitoribus nostris. **R. Amen.**

Et ne nos inducas in tentationem. **R. Amen.**

Sed libera nos a malo. **R. Amen.**

Izbăviți de rău, confirmați totdeauna în bine,
Îți putem sluji Dumnezeu și Domnul nostru.

Pune sfârșit Doamne păcatelor noastre,

Bucură pe necăjiți, eliberează pe cei captivi, însănătoșează pe cei bolnavi și dă odihnă
celor adormiți.

Dă pace și siguranță zilelor noastre, frânge îndrăzneala dușmanilor noștri și ascultă
Dumnezeule, rugăciunile robilor Tăi, a tuturor credincioșilor creștini, în această zi și în tot
timpul.

Pentru Iisus Hristos, Domnul nostru, Fiul Tău care trăiește și împărățește cu Tine în
unitatea Duhului Sfânt și care e Dumnezeu în vecii vecilor. **R. Amen**

40.Preotul ridică un puțin discul și potirul arătându-le poporului și spune:

Sfintele sfinților.

41. Așază apoi pe altar discul și potirul, și luând mirida Regnum o lasă să cadă în potir, zicând în liniște:

Fie ca unirea Trupului și a Sângelui Domnului nostru Iisus Hristos să fie cauza iertării noastre, pe care o mâncăm și o bem, și să fie veșnică odihnă credincioșilor adormiți.

42. Diaconul se îndreaptă către popor și zice:

Plecați-vă pentru a primi binecuvântarea.

R. Să mulțumim Domnului.

P. Domnul să fie cu voi totdeauna.

R. Și cu duhul tău.

Preotul întinde mâinile peste popor și binecuvântează:

Benedictio.

Domnul Nostru Iisus Hristos , care S-a năcut din Fecioară, să strălucească în inimile voastre cu strălucirea divinei Sale purități.

R. Amen.

El, care a împlinit promisiunea îngerului, și a intrat în sânul Mariei, să lumineze credința voastră cu adevărul misterului, și prin slava tainei să confirme voința voastră în iubirea binelui.

R. Amen.

Pentru milele Domnului și Dumnezeului nostru, vrednic de toată lauda, care trăiește și împărățește în vecii vecilor.

R. Amen.

*La fiecare invocare a binecuvântării, poporul răspunde cu **Amen**.*

43.Înainte de a se împărtăși, preotul poate spune în secret următoarea rugăciune:

Împărtășirea acestui sacrament, Doamne, să curețe petele păcatelor mele și să mă învrednicească să împlinesc slujba care mi s-a dat; fă să găsesc în el, ajutat de Tine, sprijin în slăbiciunile mele, sfințenia vieții și bucurie perpetuă în compania Sfinților Tăi.

Preotul primește sacramentul Trupului și Sângelui Domnului și în continuare îl dă diaconului.

44.Preotul dă credincioșilor împărtășania cu Trupul Domnului, zicând la fiecare:

Trupul lui Hristos să fie mântuirea ta.

Diaconul le dă să bea din potir zicând:

Sângele lui Hristos să rămână cu tine ca răscumpărarea adevărată.

În timpul împărtășirii se cântă Ad Accedentes. Dacă în Proprio nu se indică o formulă peculiară, se folosește următoarea:

Cantus Ad Accedentes

Gustați și vedeți că bun este Domnul,

Aliluia, Aliluia, Aliluia.

P. Binecuvântează pe Domnul în toată vremea, lauda Lui pururea în gura mea.

R. Aliluia, Aliluia, Aliluia.

P. Domnul răscumpără pe robii Săi, nu va fi pedepsit cel ce se apropie de El.

R. Aliluia, Aliluia, Aliluia.

P. Slavă și cinste Tatălui și Fiului și Sfântului Duh, în vecii vecilor. Amen.

R. Aliluia, Aliluia, Aliluia.

45. Terminând preotul de împărtășit, corul intonează antifonul de după împărtășire:

Antiphona Post Communionem.

Hrăniți cu Trupul și Sângele Lui Hristos,

Te lăudăm Doamne.

R. Aliluia, Aliluia, Aliluia.

În Postul Mare, antifonul este acesta:

S-a umplut gura noastră de bucurie, limba noastră de cântece.

46. Preotul în picioare recită acum rugăciunea finală. Dacă în Proprio nu se indică alta particulară, se poate spune una din următoarele:

Completuria.

Chibzuind la potirul Patimii Domnului și gustând suavitatea trupului Prea Sfânt, să lăudăm și să mulțumim cu bucuria debordantă care domnește în casa Sa.

R. Amen.

Pentru mila lui Hristos, Dumnezeu nostru, care cu Tatăl și cu Duhul Sfânt, un singur
Dumnezeu, trăiește și împărățește în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Hrăniți fiind cu Trupul lui Hristos și sfințiți cu Sângele Său, să mulțumim Lui Dumnezeu,
Tatăl Atotputernic,

Pentru ca în virtutea acestui aliment să perseverăm aici în obiceiuri sănătoase și să
obținem slava în împărăția ce va veni.

R. Amen.

Pentru slava și mila Acelui ce este binecuvântat în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Hrăniți fiind fraților cu acest remediu fără pereche, să ridicăm cererile noastre către
Dumnezeu și Domnul, care este vindecătorul trupurilor și sufletelor noastre: El care ne menține
vii în speranță și drepti în credință, care ne bucură cu splendoarea creației Sale, să ne păstreze
încă, veșnic fericiți, între celelalte creaturi, care sunt lucrul mâinilor Lui.

R. Amen.

Pentru mila Dumnezeului nostru, care este viu și toate le guvernează, în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

În timp ce gustăm Doamne din suavitatea și dulceața Ta,
Îți cerem ca prezența Ta să curețe păcatele noastre și să dea mântuirea sufletelor noastre.

R. Amen.

Pentru mila Ta, Dumnezeu nostru, care ești binecuvântat și viu și toate le guvernezi, în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Umple Doamne de bucurie inimile noastre, Tu care ne-ai învrednicit să primim Euharistia Sfântului Tău Sânge; așa cum suntem reconfortați de primirea alimentelor, să merităm încă să ne săturăm de fericire cu darurile Tale spirituale.

R. Amen.

Pentru vrednicia milei Tale, Dumnezeu nostru, care ești viu peste toate stăpânești în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

S-a umplut gura noastră de bucurie și limba noastră de cântări.

Trupul și Sângele Fiului Tău, Domnul nostru, care tocmai l-am primit, să pătrundă în rărunchii noștri și să ne păzească pentru viața cea veșnică, și ca viața noastră de aici de pe pământ să fie ca un anticip al vieții cerești.

R. Amen.

Pentru bunătatea Ta cea inefabilă, Dumnezeu nostru, care ești viu și toate le guvernezi în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Să mulțumim Treimii celei veșnice,
Săturați fiind de grația Domnului nostru Iisus Hristos,
Al cărui Sânge ne-a răscumpărat cu scump preț.
Cerem, așadar, prin puterea sacramentelor Tale, să ieșim nevătămați din această lume rea.
Dă Dumnezeule al cerului, slăvit în Treime, în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Săturați fiind de Trupul și de Sângele Hristosului Tău,
Îți mulțumim Doamne,
Rugându-te cu umilință și devoțiune
Să merităm să Te avem mereu aproape,
Pentru că Tu ești doctorul și sprijinul sufletelor.

R. Amen.

Pentru că Dumnezeul milei și al evlaviei ești, și ești viu și împărățești în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Te rugăm Doamne Iisuse Hristoase, ajunși la concluzia misterului acestui sacrificiu ce acum am primit alimentul vieții spirituale care emană din Întruparea Ta, să fim săturați de delicii inefabile când Te reîntorci cu slavă.

R. Amen.

Pentru că a Ta este Împărăția, Dumnezeule binecuvântat, care totul guvernezi în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Dumnezeule, care hrănești tot ceea ce este viu cu susținere materială, hrănește-ne cu bunătățile spirituale și eliberează-ne de toată vina noastră.

R. Amen.

Sub paza puterii Tale, Dumnezeule Tată, care cu Fiul și cu Sfântul Duh, un singur Dumnezeu, trăiești în slavă în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Dumnezeule, salvarea eternă a celor binecuvântați și nesfârșita fericire,
Dă, te rugăm, celor ce prin grația inefabilă au primit daruri atât de sfinte și binecuvântate,
să rămână afirmați în sfințenie și bucurie.

R. Amen.

Pentru că a Ta este slava în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Dumnezeule, care prin mila Ta păzești ceea ce ai dat,
și păzind înmulțești:
protejează-ne și dă-ne în grija sfinților Tăi, dă-ne bucuria ce izvorăște din grația Ta, prin
împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului.

R. Amen.

Păziți fiind de mila Ta, Dumnezeul nostru, care ești viu și care toate stăpânești în vecii
vecilor.

R. Amen.

Sau:

După împărtășirea cu Sfintele Tale Taine, Doamne, să fie efectivă între noi iertarea păcatelor; pentru ca acolo unde au pătruns aceste pure și sfinte taine, să nu rămână vreo urmă de păcat.

R. Amen.

Să ne ajute spre aceasta dreapta Ta puternică, Dumnezeu nostru, care ești viu și toate le stăpânești în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Îți mulțumim Dumnezeule Atotputernice,
De la cer am primit pâinea cea cerească și paharul mântuirii:
Implorăm de la grațierea Ta ca această sfântă împărtășanie să ne procure remediile eterne.

R. Amen.

Pentru vrednicia divinei Tale mile, Dumnezeu unic în Treime, care ești viu și toate le stăpânești, în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Revarsă Doamne în interiorul nostru Duhul care de la Tine și de la Fiul Tău vine; așa, purificat fiind vasul sufletelor noastre, îți va fi pe plac odihna noastră în Tine, Treime Sfântă, în mod permanent.

R. Amen.

Pentru vrednicia Ta milă, Tu care ești viu și toate le stăpânești în vecii vecilor.**R. Amen**

Sau:

Dumnezeule care dăruiești bunurile cerești, conservă în noi grația care ne-ai dat-o.
Să înflorească în noi darul primit, și hrana spirituală să profite de sufletele noastre și de
trupul care îl găzduiește.

R. Amen.

Prin grația Ta să o primim așa, Dumnezeule milostive și admirabile, care ești viu și toate
le stăpânești în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Te rugăm Doamne, ca noi robii Tăi, care în acest veac am fost chemați să participăm la
această masă a Trupului și a Sângelui Tău, să nu rămânem excluși nici din Împărăția Ta,
Ci precum puii să putem participa la firmiturile care cad de la masa slavei Tale.

R. Amen.

Tu care ești viu și care împărățești împreună cu Tatăl și Duhul Sfânt, un singur
Dumnezeu, în vecii vecilor.

R. Amen.

Sau:

Dumnezeule care pătrunzi inimile,
Cercetezi intențiile, cunoști gândurile și mântuiești sufletele:
Fă ca Trupul Tău să formeze în noi un duh drept,
Ca Sângele Tău să găsească interiorul nostru dispus la adevăr,
Pentru ca, dacă bem paharul mântuirii, să nu trebuiască să bem paharul mâniei.

R. Amen.

Pentru grația milei Tale, Dumnezeule, a cărui Împărăție și putere durează triumfantă în
vecii vecilor.

R. Amen

Conclusio.

47. Preotul salută poporul zicând:

Domnul să fie cu voi.

R. Și cu duhul tău.

Diaconul zice:

Celebrarea a luat sfârșit. În numele Domnului nostru Iisus Hristos,
Dumnezeu să primească cererile și rugăciunile noastre în pace.

R. Să mulțumim Domnului.

*Preotul sărută altarul și face obișnuita reverență împreună cu slujitorii, iar apoi se
retrage.*

Concluzii

Din acest studiu al Liturghiei Mozarabe putem concluziona că această liturghie specială a fost în mare măsură una națională spaniolă, ca și cea din Galia care este sora acesteia. Multe dintre formulele sale au fost scrise de renumiți prelați spanioli care au creat de asemenea și alte rituri.

Pentru multe secole Toledo a fost centrul a ceea ce cu adevărat poate fi numită *liturghie națională*, monument național religios al Spaniei.

Nu ne vom opri aici să discutăm despre problema ortodoxiei acestei liturghii deoarece acest lucru a fost pe deplin argumentat de renumiți liturghiști ai secolelor XVII și XVIII.

Studiile asupra Liturghiei Hispanice sunt numeroase, multe din ele fiind fructul cercetărilor efectuate la Institutul Pontifical Liturgic din Roma ca teze de doctorat sau de licență. Începând cu elaborarea tezelor lor, autorii au continuat investigațiile și le-au publicat în cărți sau articole științifice.

Lumea hispanică vizigotă este studiată și din alte puncte de vedere: concilii, Părinți, istorie, arheologie și acest lucru este de mare ajutor pentru liturghie.

Liturghia Mozarabă este contemporană Liturghiei Romane clasice. Între factorii care au dat naștere acestui rit se află schimbul Spaniei romane cu nordul Africii, care a produs încorporarea în latinitatea creștină, și existența unei tradiții culturale deosebite care se unește într-o simbioză perfectă cu credința și cu mărturia mucenicilor în fața păgânismului dar și a arianismului.

Liturghia Mozarabă este bogată în texte euhologice adică în rugăciuni. Practic fiecare celebrare are un formular propriu. În Misal-ul actual există mai mult de 200 de astfel de formulare. Aceasta este expresia valorii catehetice care se dădea liturghiei în Biserica hispanică.

Acesta era mediul folosit pentru impunerea doctrinei catolice și pentru a promova o spiritualitate creștină credincioșilor. Mulțumită textelor misei, teologia nu se prezenta ca materie pentru discuții viitoare cum se întâmplă cu tratatele, omiliile, ci ca iluminare a credinței, pe care creștinul, cufundat în prezența Lui Dumnezeu, urma să o asimileze.

Teologiei liturgice și pastorale îi rămâne mult de investigat asupra modului de celebrare, asupra bogăției dogmatice a textelor ce intră în alcătuirea ritului hispano-mozarab.

Sperăm că această lucrare să ajute cât de puțin în cercetarea cât mai amănunțită a acestui tezaur care este Liturghia Mozarabă.

Apostolicitatea și importanța Liturghiilor orientale și occidentale o exprimă chiar unii dintre papii și teologii apuseni.

Papa Leon XIII, în enciclica sa *Orientalium dignitas*, din 30 decembrie 1894, zice: *Ținuta riturilor orientale are mai multă importanță decât s-ar putea crede. Augusta antichitate care înobilează aceste diferite rituri este podoaba Bisericii întregi...ele (Liturghiile) își dovedesc foarte clar originea lor apostolică și în același timp legătura lor intimă cu doctrina creștinismului(...)*¹⁶⁸

---

¹⁶⁸ S. Salaville, *Liturgies orientales...*, *Lutetiae Parisiorum*, 1932, p. 7-8, Apud, Pr. Ilie Câmpeanu, *Anafora sau Rugăciunea Sfintei Jertfe în Liturghia Clementină din Constituțiile Apostolice și În Liturghiile Bizantine, Studiu comparativ*, în “Glasul Bisericii”, anul XX, (1961), nr.7-8, iulie-august, p.606.

sBibliografie

Izvoare

- 1) Biblia sau Sfânta Scriptură, EIBMBOR, București 1988.
- 2) Guțu, Gheorghe, *Dicționar Latin-Român*, Ed. Humanitas, București, 2009.

Lucrări, cărți și articole

1. Apologeți de limbă greacă, București, 1997.
2. B. Baroffio, B., OSB, *Il dialogo che ci salva*, Marietti, 1971.
3. Baumstark, A., *Liturgie Comparée*, Cheventogne, 1953.
4. Bovon, F., *El evangelio según san Lucas*, I, Salamanca, 1995.
5. Braganza, J-O., *A liturgia de Braga: Hispania Sacra*. Miscelanea Ferotin, Barcelona, 1965.
6. Braniște, Pr. Ene, *Liturghiile romano-catolice în comparație cu cele ortodoxe*, în "Ortodoxia", an IX, nr.1.,1957.
7. Braniște, Pr. Prof. Dr. Ene, *Liturgica teoretică*, Ed.Credința noastră, București, 1997.
8. Braniște, Pr. Prof. Dr. Ene, *Liturgica specială*, EIBMBOR, București, 1980.
9. Cabaniss, A., *Amalarius of Metz*, Amsterdam, 1954.
10. Cabrol, F., *Mozarabe*: DACL 12, Paris, 1935.
11. Câdea, Pr. Prof. Dr. Spiridon, *Liturghiile primare sau apostolice*, în "Mitropolia Ardealului", anul IV, Nr.1-2, ianuarie-februarie, 1959.
12. Carlo, Millares A., *Manuscritos visigoticos*, Hispania Sacra 14, 1961.
13. Carr, Ephrem, *Liturgie dell'oriente cristiano a Roma nell'anno Mariano 1987-1988: testi e studi*. Libreria Editrice Vaticana, 1990.

14. Câmpeanu, I.Pr., *Anafora sau Rugăciunea Sfintei Jertfe în Liturgia Clementină din Constituțiile Apostolice și În Liturghiile Bizantine*, Studiu comparativ, în “Glasul Bisericii”, anul XX, nr.7-8, iulie-august, 1961.
15. Cireșeanu, Badea, *Tezaurul Liturgic*, Tom I, București 1910.
16. Corbon , J., *Liturgia y oración*, Madrid, 2004.
17. Danielou, J., *Les origines du christianis latin*, Paris, 1978.
18. De la Cuesta, Fernandez I., *Sobre la biblioteca musical de Silos: R Mus 15*, 1992.
19. *De los Oficios Eclesiásticos*, Introducción y traducción del latín por Antonio Viñayo González, Editorial Isidoriana, León 2007.
20. Di Berardino(Dir.), *Diccionario patristico y de la antigüedad cristiana*, I, Salamanca, 1991.
21. Dominguez del Val, U., *Diccionario de Historia Ecclesiastica de España II*, Madrid, 1972.
22. *El Ordo Misae de la tradicion hispanica A*, în “AA.VV”, Liturgia y música mozárabes: IEVM, Toledo, 1978.
23. Fernandez, F., *Testimonio de la comunión eclesial en la historia de la liturgia mozarabe*, în “AA. VV”, Liturgia y música mozárabes: IEVM, Toledo, 1978.
24. Ferotin, Dom, *Liber Mozarabicum Sacramentorum*, Paris, 1912.
25. Ferotin, M., *Étude sur les manuscrits mozarabes. Les manuscrits de Tolède*, LMS, Toledo, 1983.
26. Ferotin, M., *Le Liber Ordinumn en usage dans l'Eglise wisigothique et mozarabe d'Espagne du cinquieme au onzieme siècle*, Monumenta Ecclesiae Liturgica 5, Paris, 1904.
27. Ferrer, J.M., *Como celebrar la Misa en rito Hispano-Mozarabe?*, Pastoral Liturgica 207-208, 1992.
28. Floca, Arhid. Prof. Dr. Ioan N., *Canoanele Bisericii Ortodoxe, note și comentarii*, Ediția a III-a îmbunătățită, Sibiu, 2005.
29. Fortescue, Adrian, *The Ceremonies of the Roman Rite*, London, 1918.

30. Gherman I, Sfânt, Arhiepiscopul Constantinopolului, *Tâlcuirea Sfintei Liturghii*, traducere și note de Pr. Prof. Nic. Petrescu, Ed. Mitropolia Olteniei, 2005.
31. Gibert, J., *Il significato cristologico del trisagio nella messa ispanica*, în “Paschale Mysterium”. Studi in memoria dell’Abate Prof. Salvatore Marsili, Ed. G. Farnedi, Studia Anselmiana 91, Benedictina, Roma, 1986.
32. Gibert, J., *Festum resurrectionis. Estudi de les lectures bibliques i dels cants de la Liturgia de la Paraula de la Missa hispanica durant la cinquentena pasqual*, Roma, 1975.
33. Gilbert, J., *Festum resurrectionis. Estudio de las lecturas biblicas y de los cantos de la Liturgia de la Palabra de la misa hispanica durante la cincuentena pascual*, Bibliotheca Ephemerides liturgicae. Subsidia 10, Ed. Liturgiche, Roma, 1977.
34. Grenesche, Juan Miguel Ferrer, *La Eucaristia en rito Hispano-Mozarabe*, Toletana I, 1991.
35. Gros, M.- S., *Ordo Misae de la tradicion hispanica A*, în “AA.VV”.., *Liturgia y música mozárabes*: IEVM, Toledo, 1978.
36. Guerrero, F., *El magisterio pontificio contemporáneo*, I, Madrid, 1996.
37. *Guion de la Misa Mozarabe*, Toledo, 1940.
38. [http://www.veritatis-societas.org/103_Migne_gm/0412-0487_Proclus_Tractatus_de_Traditione_Divinae_Missae_\(MPG_065_0849_0852\)_GM.pdf](http://www.veritatis-societas.org/103_Migne_gm/0412-0487_Proclus_Tractatus_de_Traditione_Divinae_Missae_(MPG_065_0849_0852)_GM.pdf)
39. <http://www.dervent.ro/resurse/liturghia/index-D-03.html>
40. Íñiguez, F., *La liturgia en las miniaturas mozárabes*, în “Archivos leoneses”, XV, 1961.
41. Isidoro de Sevilla, San., *De los Oficios Eclesiásticos*, I, 22-44, traducido por A. Viñayo González, Toledo, 2007.
42. Janini, J., *Liber Horarum de Silos*: An Valent 12, 1986.
43. Janini, J., *Liber missarum de Toledo II*, IEVMT =Serie Litúrgica. Fuentes IV-VIII, Toledo, 1983.

44. Janini, J., *Officia Silensia. Liber Misticus II. A paschate usque ad Pentecosten*, Edicion y notas: HS 30, 1977.
45. *Le Liber Mozarabicus Sacramentorum, et les manuscrits mozarabes*, Monumenta Ecclesiae Liturgica 6, Paris, 1912.
46. Leroquais, V., *Les Sacramentaires et les missels manuscrits des bibliotheques publiques de la France*, 3 vols., Paris, 1924.
47. *Liber Missarum de Toledo I-II*, Insituto de Estudios Visigotico-Mozarabes. Series Liturgica. Fuentes 3-8, Toledo, 1982-1983.
48. *Liber misticus de Cuaresma*, Insituto de Estudios Visigotico-Mozarabes. Series Liturgica. Fuentes 1, Toledo, 1979.
49. *Liber misticus de Cuaresma y Pascua*= Insituto de Estudios Visigotico-Mozarabes. Series Liturgica. Fuentes 2, Toledo, 1980.
50. *Liber mozarabicus sacramentorum et les manuscrits mozárabes (LMS)*, Ed. M. Ferotin (Monumenta ecclesiae liturgica 6), Firmin-Didot, Paris, 1912.
51. *Liber Ordinum Episcopal*, Editor J. Janini, J. Silos, 1991, (=LO ep), formula 487, 491, 510.
52. Ligier, L., *Les origins de la priere eucharistique: de la cene du Seigneur a l'eucharistie*, Questions liturgique 53, 1972.
53. M. Garrido, Abad J.A., OSB, *Iniciacion a la liturgia de la Iglesia*, Madrid, 1988.
54. Marsili, S., *Tradizione apostolica della Liturgia e Liturgie delle Chiese Apostoliche*, in "Anamnesis 2", Torino, 1978.
55. Mateos, Juan., *Celebrarea Cuvântului în Liturghia Bizantină*, studiu istoric, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2007.
56. Mazza , Enrico, *La mistagogia . Le catechesi liturgiche della fine del quarto secolo e il loro metodo*, Roma, 1996.
57. Mazza, Enrico, *The Origins of the Eucharistic Prayer*, translated by Ronald E. Lane, A Pueblo Book, The Liturgical Press Collegeville, Minnesota, 1995.
58. *Misa de Santa Maria en rito Hispano-Mozarabe*, Iglesia de San Salvador de Valdedios, Villaviciosa-Asturias.

59. *Misale Mixtum dictum Mozarabes, praefatione, notis, et appendice* AB Alexandro.
60. Lesleo, S.J. *Sacerdote orantum, Pars Prima, Romae, MDCCLV.*
61. Mundo, A., *La datacion de los codices liturgicos visigoticos toledanos, Hispania Sacra* 18, 1965.
62. Munier, C., *Breviarium hipponense, c. 36, CCL 149, Brepols, Turnhout, 1974.*
63. Nițu, G.N.Ec., Pâslaru Mt.Ec., *Scrierile Sfinților Părinți Apostolici, vol.I, Chișinău, 1928.*
64. *Oferencio, Ordinario de la Misa del rito Hispano-Mozarabe, Arzobispado de Toledo, n. 8, 16, 21, 23,33, 35, 37, 38, 40, 47-rubrica finală. (=OF), 1991.*
65. Pérez de Urbel, J., *San Isidoro de Sevilla. Su vida, su obra y su tiemp, León, 1995.*
66. Pinell, J., *El problema de las dos tradiciones del antiguo rito hispanico. Valoracion documental de la tradición B, en vistas a una eventual revisión del ordinario de la misa mozárabe, în “AA. VV”, Liturgia y música mozárabes: IEVM, Toledo, 1978.*
67. Pinell, J., *La liturgia hispanica, în “AA.VV”, Anamnesis, Toledo, 1978.*
68. Pinell, J., *La liturgia hispanica, în “Liturgia”: Diccionario de Historia Eclesiastica de España II, Madrid, 1972.*
69. Pinell, J., *La liturgia ispanica, în “Anamnesis 2”, Torino, 1978.*
70. Pinell, J., *La liturgia ispanica, în “Anamnesis 2”, Studi di Antichita Cristiana 29, Citta del Vaticano, 1969.*
71. Pinell, J., *Las oraciones de cantico del antiguo rito hispanico, Didaskalia 8, 1978.*
72. Pinell, J., *Liber orationum Psalmographus. Colectas de salmos del antiguo rito hispanico= Monumenta Hispaniae Sacra. Series liturgica 9, Barcelona-Madrid, 1972.*
73. Pinell, J., *Preci eucaristiche occidentali. Testi delle liturgie ambrosiana, galicana e ispanica. Sintesi di uno studio letterario-dotrinale, Pontificio Instituto Liturgico, Roma, 1984.*

74. Pinell, J., *Credo y comunión en la estructura de la misa hispánica según disposición del III Concilio de Toledo*, în “AA. VV”, Concilio III de Toledo. XIV Centenario. 589-1989, (Arzobispado de Toledo), 1991.
75. Pinell, J., *La liturgia hispánica*, în “Liturgia”, Diccionario de Historia Eclesiástica de España III, Madrid, 1972.
76. Pinell, J., *Las horas vigiliares en el oficio monástico hispánico =Scripta et Documenta 17*, Montserrat, 1966.
77. Pinell, J., OSB, *Liber orationum psalmographus-Colectas de salmos del antiguo rito hispánico*, în “MONUMENTA HISPANIAE SACRAE”, Serie litúrgica, vol. IX, Barcelona-Madrid, 1972.
78. Pontificia Comisión Bíblica, *La interpretación de la Biblia en la Iglesia*, 2, 1, Madrid, 2001.
79. Popian, C.D., *Sfânta Liturghie în diferite rituri*, Ed.Logos, Oradea, 1994.
80. Porter, W.S., *The Gallican Rite*, London, 1958.
81. Prado, Rvdo. P. German, O.S.B., *Historia del rito mozárabe y toledano*, Abadía de Santo Domingo de Silos, Burgos, 1928.
82. Ramis, G., *La anamnesis en la liturgia eucarística hispánica*, în “AA. VV”, Liturgia y música mozárabes: IEVM, Toledo, 1978.
83. Ramis, G., *La iniciación cristiana en la Liturgia hispánica* (Estudios 1), Bilbao, 2001.
84. Ramis, G., *La liturgia Hispano-Mozarabe*, în “Pastoral Litúrgica”, documentación, información, nr. 207-208, marzo-mayo, 1992.
85. Ramis, G., *La liturgia Hispano-Mozarabe*, în “Pastoral Litúrgica” 207-208, Comisión Episcopal de Liturgia, Madrid, 1992.
86. Ramis, G., *Il genio della liturgia Ispanica*, în “Ecclesia Orans”, periodica de Scientis Liturgicis cura Facultatis Sacrae Liturgicae in Pontificio Athenaeo Anselmiano de Urbe, anno XXIV, 2007/3, Roma.
87. Ramis, G., *La anáfora eucarística hispano-mozarabe. Su historia y evolución*, Ecclesia orans 14, 1997.

88. Ramis, Gabriel Miquel, *Los misterios de Pasion, como objeto de la Anamnesis en los textos de la Misa del rito Hispanico, estudio biblico-teologico, Dissertatio ad Doctoratum in Liturgia assequendum in Pontificio Instituto Liturgico*, Roma, Iglesia Nacional Española, 1978.
89. Ramos, M., *Rasgos de la oratio communis segun oratio admonitionis hispanica*, Hispania sacra 17, 1964.
90. Riché, P., *Instruments de travail et méthodes de l'exégète à l'époque carolingienne*, in "AA.VV"., *Le Moyen Age et la Bible*, Paris, 1984.
91. Righetti, M., *Historia de la Liturgia*, I, Madrid, 1955.
92. Robla, Ivorra A, *Los sentidos de la liturgia en Amalario de Metz. Bautismo y Eucaristía*, Toledo, 2007.
93. Rocha, P., *L'office divin au moyen age dans l'Eglise de Braga. Originalite et dependances d'une liturgie particuliere au moyen age*, *Cultura Medieval e Moderna XV*, Paris, 1980.
94. Saxer, V., *Vie liturgique et quotidienne a Carthage vers le milieu de III siecle*=*Studi di Antichita Cristiana 29*, Citta del Vaticano, 1969.
95. *The HarperCollins Encyclopedia of Catholicism*, San Francisco, 1995.
96. Triacca, A-M., *La liturgia ambrosiana*, in "Anamnesis 2", *Studi di Antichita Cristiana 29*, Citta del Vaticano, 1969.
97. Woolley, R.M., *Liturgy of the Primitive Church*, Cambridge, 1910.

Declarație

Subsemnatul Avram Bogdan Ștefan, student în anul IV la Facultatea de Teologie „Dimitrie Stăniloae” din Iași, specializarea Pastorală, declar pe propria răspundere, că nu am folosit alte studii și cărți la redactarea acestei lucrări de licență, decât cele menționate la aparatul bibliografic.

05 iulie 2010

Semnătura

DATE PERSONALE

Nume AVRAM BOGDAN STEFAN
Adresa STRADA PLAIESILOR 6, BL.U2BIS, SC.B, ET. II, AP.1
Telefon 0748472696
E-mail avrambogdanst@yahoo.com

Nationalitatea Romana

Data nasterii 23 MAI 1981

OBIECTIVE Realizarea unei cariere profesionale intr-un domeniu de viitor, alaturi de oameni competenti. Punerea in practica a aptitudinilor si a cunostintelor mele in scopul atingerii obiectivelor pe care compania si le-a propus. Locul de munca sa reprezinte o provocare continua si sa imi ofere posibilitatea aplicarii de idei si metode noi de rezolvare a problemelor.

EXPERIENTA

- Data (de la – pana la) 2001- 2002
  - Nume angajator Hotel Melia de Mar, Palma de Mallorca
  - Sector de activitate Relatii cu clientii
  - Postul ocupat Receptioner

- Data (de la – pana la) 2002- 2003
  - Nume angajator Galeriile de Arta *Juan Guaita Art- Palma de Mallorca*
  - Sector de activitate Diverse
  - Postul ocupat Secretar

- Data (de la – pana la) 2003- 2005
  - Nume angajator Llull Sastre Construcciones - Palma de Mallorca

- Sector de activitate Constructii
  - Postul ocupat **Agent vanzari**
  - Responsabilitati Prospectarea pietii, crearea si dezvoltarea portofoliului de clienti, urmarirea vanzarilor si incasarilor, urmarirea atingerii targetelor de vanzari, planificarea livrarilor si transportului, comanda si aprovizionarea materialelor de la furnizori, urmarirea si incadrarea in indicii de performanta.

- Data (de la – pana la) 2005-februarie 2006
  - Nume angajator Mallorca Tour Guides - Palma de Mallorca si Menorca
  - Postul ocupat **Ghid turistic**
  - Responsabilitati Inotirea grupurilor de turisti pe trasee prestabilite, prezentarea destinatiilor/obiectivelor, cazari, transferul si asistenta turistilor in cazul programelor de sejur in statiuni.

- Data (de la – pana la) 2006-iunie- prezent
  - Nume angajator Parohia *Sfânta Mahramă a Domnului și Sf. Martiri Brâncoveni*
  - Postul ocupat **Cântăreț bisericesc.**
  - Responsabilitati Conducerea stranei, buna organizare și desfășurare a slujbelor.

STUDII

- Data (de la – pana la) 1996– 2001
- Numele si tipul institutiei Seminarul Teologic “Sf. Ioan Gura de Aur”- Husi
- de invatamant Sectia : Teologie Pastorală
- Titlu calificarii obtinut Diploma Bacalaureat

- Data (de la – pana la) 2006 - prezent
- Numele si tipul institutiei de invatamant Facultatea de Teologie *Dumitru Staniloae* Iasi
Teologie Pastorală
- Titlu calificarii obtinut Teolog

CURSURI

- Data (de la – pana la) 2001-2006
- Tipul cursului Participarea la diferite conferinte ecumenice din cadrul:
“Saptamana rugaciunii pentru unitatea crestinelor” în Spania.
(“*Semana de Oracion por la Unidad de los Cristianos*”)

**APTITUDINI SI
COMPETENTE PERSONALE**
*Dobandite in cursul vietii,
nu neaparat acoperite de
diplome sau certificate*

LIMBA MATERNA ROMANA

LIMBI STRAINE

ENGLEZA

- Citit Bine
- Scris Bine
- Vorbit Bine

FRANCEZA

- Citit Bine
- Scris Bine
- Vorbit Bine

SPANIOLA

- Citit foarte bine
- Scris foarte bine
- Vorbit foarte bine

**COMPETENTE
PERSONALE**

Spirit de echipa, sinceritate, corectitudine, loialitate, rezistenta la efort intelectual, abilitati superioare de comunicare, abilitati de vanzare si negociere, atitudine corecta si prietenoasa fata de clienti, analitica, meticuloasa, atenta la detalii, organizata, memorie vizuala buna, creativitate, capacitatea de a lua decizii;

**APTITUDINI SI
COMPETENTE TEHNICE**

Cunostinte operare PC, MS Office, Acad

PERMIS(E) DE CONDUCERE

Cat. B din mai 1999